

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

HANEFÎ FAKİHLERİN
MUHADDİSLER TARAFINDAN ZAYIF HÜKMÜ
VERİLEN HADİSLERİ KULLANMA NEDENLERİ
(el-HİDÂYE ÖRNEĞİ)

Mahmud Esad ERKAYA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman:

Prof. Dr. Orhan ÇEKER

Konya – 2009



T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mahmud Esad ERKAYA



T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

“Mahmud Esad ERKAYA” tarafından hazırlanan “Hanefî Fakîhlerin Muhaddisler Tarafından Zayıf Hükmü Verilen Hadisleri Kullanma Nedenleri (el-Hidâye Örneği)” başlıklı bu çalışma 21 / 05 / 2009 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Orhan ÇEKER	(Başkan)	İmza
Prof. Dr. Saffet KÖSE	(Üye)	İmza
Prof. Dr. Zekeriya GÜLER	(Üye)	İmza

ÖNSÖZ

Sünnet, İslâm hukukunun kaynakları arasında, Kur'an'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. Sünneti büyük oranda bize ulaştıran ise Hz. Peygamber'den rivâyet edilen hadislerdir. Bundan dolayı Hanefî fakîhler, tıpkı diğer fakîhler gibi Hz. Peygamber'e aidiyetine inandıkları hadislerle dayanarak hükümler vermiş, böylece fıkha dair telif edilen eserler, hadis bakımından zengin bir muhtevaya sahip olmuştur. Fakat fıkıh kaynaklarında yer alan bazı hadisler zaman zaman sıhhat bakımından tenkitlere uğramış, bir kısmının zayıf olduğu yönünde hükümler verilmiş, bazılarının ise hadis kaynaklarında yer almadığı ifade edilmiştir. Bu değerlendirmeler karşısında, Hanefî fikhının muteber eserlerinden biri olması ve hükümlerin delillerine yer vermesi sebebiyle Mergînânî'nin *el-Hidâye* isimli eseri üzerine birçok tahrir çalışması yapılmış, kullanılan bazı hadislerin zayıf olduğu bu çalışmalarda da belirtilmiştir.

Hanefîlerin, muhaddisler tarafından zayıf hükmü verilen hadisleri kullanma sebeplerini araştırdığımız bu çalışmamızda, kullanılan hadislerin Hanefîler tarafından zayıf görülüp görülmediği, onlar tarafından da zayıf oldukları kanaati paylaşıyorsa, hangi sebeplerle kullanılmış olduğu tespit edilmeye çalışılmış, bu tespitler yapılırken *el-Hidâye*'de kullanılmış olan hadisler araştırma konusu olarak seçilmiştir.

Araştırmamız, giriş bölümü hariç iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin muhtevası, amacı, önemi, metodu, zayıf hadisin ne olduğu, Mergînânî'nin hayatı ve eserleri, *el-Hidâye*'nin fıkıh literatüründeki yeri ve *el-Hidâye*'de kullanılan hadislerin sıhhat durumları hakkında bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümde, Hanefîlerin, muhaddisler tarafından zayıf hükmü verilen hadisleri kullanma sebepleri arasında yer alan, hadislerin zayıf olduğunu kabul etmeme başka bir ifadeyle bu rivayetleri makbul görme sebepleri üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde ise, Hanefî mezhep imamlarının zayıf olduğunu kabul ettikleri bazı hadisleri buna rağmen hangi sebeplerle kullanmış olabilecekleri konusundaki ihtimaller ele alınmıştır. Nitekim Hanefî mezhebi imamlarının, istidlâl ettikleri

hadislerin sıhhatleri hakkında herhangi bir açıklamada bulunmamış ve bazı istisnalar dışında hadisleri kullanma sebeplerini açıklamamış olmaları, bu bölümdeki tespitlerin ihtimallere dayanmasını gerekli kılmıştır.

Çalışmalarım esnasında danışmanlığımı üstlenen saygıdeğer hocam Prof. Dr. Orhan ÇEKER Bey'e; tez konusu belirlemede değerli fikirlerini esirgemeyen Prof. Dr. Bünyamin ERUL Bey'e; çalışmalarım süresince maddî ve manevî yönden desteğini aldığım eşim A. Hümeysra ERKAYA'ya; ayrıca çalışmamın şekillenmesi ve tashihi hususundaki katkılarından dolayı Dr. Abdurrahman CANDAN, Dr. Huriye MARTI, Salih ŞENGEZER, Yusuf TÜRKER ve Konulu Hadis Projesi'ndeki diğer mesai arkadaşlarım ve hocalarıma teşekkürlerimi sunuyorum.

Mahmud Esad ERKAYA

Ankara - 2009



T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mahmud Esad ERKAYA	Numarası : 064244031004
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı / İslam Hukuku Bilim Dalı	
	Danışmanı	Prof. Dr. Orhan ÇEKER	
Tezin Adı		Hanefî Fakîhlerin Muhaddisler Tarafından Zayıf Hükümü Verilen Hadisleri Kullanma Nedenleri (el-Hidâye Örneği)	

Çalışma, Hanefî fakîhlerin, muhaddisler tarafından zayıf olarak değerlendirilen hadisleri hüküm istidlâlinde kullanma sebeplerini konu edinmektedir. Başta Ebû Hanife ve talebeleri olmak üzere daha sonraki asırlarda yaşamış Hanefî fakîhlerin zayıf hadis kullanma sebeplerini tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmada Mergînânî'nin *el-Hidâye* isimli eserindeki hadisler temel alınmıştır.

Araştırmamız, giriş bölümü hariç iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin mahiyeti, zayıf hadisin ne olduğu ve *el-Hidâye*'de kullanılan hadislerin sıhhat durumları hakkında bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümde, Hanefîlerin, muhaddisler tarafından zayıf hükümü verilen hadisleri kullanma sebepleri arasında yer alan, hadislerin zayıf olduğunu kabul etmeme başka bir ifadeyle bu rivâyetleri makbul görme sebepleri üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde ise, Hanefî mezhep imamlarının zayıf olduğunu kabul ettikleri bazı hadisleri buna rağmen hangi sebeplerle kullanmış olabilecekleri konusundaki öngörülerimiz sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hanefî, Fakîh, Zayıf Hadis, İstidlâl, el-Hidâye.



T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



SUMMARY

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mahmud Esad ERKAYA	Numarası: 064244031004
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / İslam Hukuku	
	Danışmanı	Prof. Dr. Orhan ÇEKER	
Tezin İngilizce Adı		Reasons of Hanafi Jurists' Using of Hadiths Commented Weak by Muhaddiths, as a Proof (al-Hidayah Example)	

The study is concerned -as its subject- with the reasons which have brought Hanafî jurists to use the prophetic traditions commented as weak by muhaddiths, as their proof. We have based our study on the Prophetic Traditions found in Mergînânî's work called *al-Hidayah*, aiming to determine the reasons why Abû Hanîfah firstly and then his pupils along with Hanafî Jurists throughout Islamic Jurisprudence history have used weak hadiths in their works.

Our study consists of two main chapters excluding introduction section. In introduction section, we have given information about essence of the thesis, and what does weak hadith mean, and the authenticity of hadiths used in *al-Hidayah*.

In the first section, we have dealt with the reasons why Hanafî Jurists don't admit these hadiths commented weak by muhaddiths as weak in other words see them usable in their works as evidence.

In the second section, we have discussed the reasons why Hanafî School Imams used some hadiths which commented weak by muhaddiths, despite confirming them weak, too and have given our assumptions about that.

Keywords: al-Hanafi, Jurists (Fakîh), Weak Hadith, Deduction, al-Hidâyah.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	II
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	III
ÖNSÖZ.....	IV
ÖZET	VI
SUMMARY	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	X

GİRİŞ

ÇALIŞMANIN MAHİYETİ, ZAYIF HADİS VE EL-HİDÂYE

I. ÇALIŞMANIN MAHİYETİ.....	2
A. Muhtevası	2
B. Amacı ve Önemi.....	2
C. Metodu ve Kaynakları.....	2
II. ZAYIF HADİS.....	4
A. Zayıf Hadisin Rivâyet Edilmesi	9
B. Zayıf Hadis ile Amel	11
III. el-HİDÂYE	12
A. el-Hidâye'nin Müellifi: Mergînânî.....	12
B. el-Hidâye ve Fıkıh Literatüründeki Yeri	13
C. el-Hidâye'de Hadis Kullanımı.....	16
1. Hadislerin Sevk Ediliş Biçimi.....	16
2. Kullanılan Hadislerin Sübût Durumu.....	19

BİRİNCİ BÖLÜM

ZAYIF HÜKMÜ VERİLEN BAZI HADİSLERİN HANEFİLER TARAFINDAN MAKBUİ GÖRÜLME SEBEPLERİ

I. RİVAYETİN SİHHATİNE YÖNELİK DEĞERLENDİRMELERİN İCTİHÂDÎ OLMASI	22
--	----

II. HADİSLERİN SENEDLERİ İLE İLGİLİ SEBEPLER.....	27
A. Mürsel Haberin Değeri.....	27
B. İmamlarının Kendi Şeyhlerinin Rivâyetlerini Daha Makbul Görmeleri.....	34
C. Zayıf Hükümü Verilen Birçok Hadisin Hasen Derecesinde Olduğu Kanaati ...	37
III. HADİSLERİN MUHTEVASI İLE İLGİLİ SEBEPLER.....	53
A. Hadisleri Daha Çok Metin İtibariyle Değerlendirmeleri.....	53
B. Ümmetin/Âlimlerin Makbul Telâkkî Ettiği Zayıf Hadisler.....	66
C. Zayıf Hadislerin Başka Rivâyetlerle Desteklenmesi.....	77
IV. MEZHEP İMAMLARINA DUYULAN GÜVEN VE ONLARI TAKLİT	93
V. İMAMLARIN DELİLLERİNİN BİZE ULAŞMAMIŞ OLMA İHTİMALİ	102
A. Fıkıh Kitaplarındaki Hadislerin Mezhep İmamının Delillerini Tam Olarak Yansıtmadığı Kanaati	102
B. Hadisin Daha Kuvvetli Bir Tarîkten Elde Edilmiş Olma İhtimali	103

İKİNCİ BÖLÜM

HANEFÎ FAKİHLERİN MUHADDİSLER TARAFINDAN ZAYIF HÜKMÜ VERİLEN HADİSLERİ KULLANMA SEBEPLERİ

I. SIHHAT BAKIMINDAN DAHA KUVVETLİ HADİSLERE ULAŞAMAMIŞ OLMALARI İHTİMALİ	109
A. Hadisleri Tedvîn ve Tasnîf Sürecinin Henüz Tamamlanmamış Olması	111
B. Daha Çok Kûfe Râvîlerine Ulaşılmış Olması	116
II. REY VE KIYAS KARŞISINDA ZAYIF HADİS	118
A. Taabbudî Konulardaki Hükümleri Hadislerden Çıkarma Gerekliliği	118
B. Zayıf Hadisin Rey ve Kıyasa Tercih Edilmesi	123
III. AMELLERİN FAZİLETLERİ KONUSUNDA ZAYIF HADİS KULLANIMI.....	132
A. Teşvik Etme.....	135
B. Sakındırma	138
IV. İHTİYATA DAHA UYGUN OLAN ZAYIF HADİSLERİN KULLANIMI	140
V. TERCİH SEBEBİ OLARAK ZAYIF HADİS KULLANIMI	147
SONUÇ.....	150
KAYNAKLAR	154
ÖZGEÇMİŞ.....	165

KISALTMALAR

- (ra) : radiyallahu anh
(sas) : sallallahu aleyhi ve selem
a.g.e. : adı geçen eser
AÜİF : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b. : bin/ibn
Bkz. : bakınız
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
Hz. : Hazreti
no. : hadis numarası
s. : sayfa
şrh : şârih
TDV : Türkiye Diyânet Vakfı
thk. : tahkik eden
trc. : tercüme eden
ty. : tarih yok
v. : vefat tarihi
Y. : Yayınevi/Yayımları
yy. : basım yeri yok

GİRİŞ

**ÇALIŞMANIN MAHİYETİ,
ZAYIF HADİS VE EL-HİDÂYE**

I. ÇALIŞMANIN MAHİYETİ

A. Muhtevası

Çalışma, Hanefî fakîhlerin, birçok muhaddis tarafından zayıf hükmü verilen hadisleri kullanma sebeplerini konu edinmektedir. Çalışmada, zayıf olarak değerlendirilen hadislerin Hanefîler tarafından da zayıf görülüp görülmediği, zayıf görülüyorsa bunun sebepleri ve zayıf olduğu Hanefî fakîhler tarafından da kabul ediliyorsa, bu hadislerin hüküm istidlâlinde kullanılma sebepleri ihtimaller doğrultusunda ele alınmıştır.

Çalışmada zayıf hadis kullanma sebepleri araştırılırken Ebû Hanîfe, onun talebeleri Ebû Yûsuf ve Muhammed Şeybânî, onlardan sonraki asırlarda yaşamış Serahsî, Semerkandî, Kâsânî ve Mergînânî gibi fakîhler ele alınmıştır. Mezhep imamları ifadesi ile Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed kastedilmiştir.

Çalışmada incelenen hadisler ise *el-Hidâye*'de kullanılmış olan hadislerdir. Bu hadisler içerisinde muhaddisler tarafından zayıf olduklarına dair kanaat belirtilen hadisler tespit edilerek Hanefî fakîhlerin bunları kullanma sebepleri araştırılmıştır.

B. Amacı ve Önemi

Hanefî fakîhlerin hüküm istidlâlinde kullandıkları hadisler arasında muhaddislerin zayıf gördüğü birtakım rivayetler de yer almaktadır. Çalışmada bu rivâyetlerin Hanefî fakîhler tarafından kullanılma sebeplerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda yapılan çalışmayla muhaddisler tarafından zayıf hükmü verilen birçok hadisin Hanefî fakîhlerce de zayıf görülüp görülmediği ortaya çıkarılacak, *el-Hidâye* gibi asırlar boyu el kitabı olarak medreselerde okutulan ve çeşitli vesilelerle okutulmaya devam eden bir eserde kullanılmış hadislere karşı duyulan güvenin veya yöneltilen tenkitlerin haklı olup olmadığı bu çalışma doğrultusunda kısmen de olsa açığa çıkarılmış olacaktır.

C. Metodu ve Kaynakları

Çalışmada zayıf hadis kullanma sebepleri tespit edilirken, öncelikle *el-Hidâye*'de kullanılmış olan hadislerin sıhhat durumları araştırılmıştır. Bu yapılırken

de *el-Hidâye*'de bulunan 1085 civarındaki hadisin her birinin sıhhati yönünde tespitlerde bulunmak çalışmanın sınırlarını aşacağı için her hadisin sıhhati konusunda ayrıca araştırma yapmak yerine *el-Hidâye* üzerine yapılmış tahrîc çalışmalarından edinilen veriler doğrultusunda çalışmanın esas konusunu teşkil eden zayıf hadis kullanma sebepleri araştırılmıştır. Çalışmada *el-Hidâye*'deki hadislerin konu edilmesinin en büyük sebebi, üzerine muhtelif tahrîc çalışmaları yapılmış olmasıdır.

Hadislerin zayıf olduğu yönündeki hükümler, Zeylaî'nin *Nasbu'r-Râye* ve İbn Hacer'in *ed-Dirâye* isimli eserlerinde tespit edildiği kadarıyla bazı muhaddisler tarafından yapılmış değerlendirmelerdir. Bu değerlendirmeler doğrultusunda çalışmada, haklarında herhangi bir âlim tarafından sahîh veya hasen hükmü verilmiş hadisler incelenmemiş, mürsel haberlerin dışında, söz konusu tahrîc eserlerinde nakledildiği kadarıyla, hiçbir âlim tarafından zayıf olmadığı kanaati dile getirilmemiş hadisler incelenmiştir. Bu hadislerin sayısı ise yaklaşık 60 civarındadır. Bu hadisler araştırılmak sûretiyle çalışmanın başlıkları tespit edilmiş, ilgili başlıklar altında konu işlendikten sonra, örnek olarak *el-Hidâye*'de bulunan ilgili hadisler ele alınmıştır. Tespit edilen sebepler ihtimallere dayanması sebebiyle, her hadis farklı sebeplerle kullanılmış olabileceği için başlıklar altında verilen hadislerin kullanılma sebepleri kesinlik arz etmeyip en kuvvetli ihtimal göz önünde bulundurularak ilgili başlık altına yerleştirilmiştir.

Hadislerin kullanılma sebepleri incelenirken başta Serahsî ve Pezdevî'nin *Usûl*'leri olmak üzere Hanefî usûl eserleri taranmış, ardından furûa dair yazılan eserlere geçilmiştir. Özellikle Serahsî, Semerkandî, Kâsânî gibi Hanefî fakîhlerin furûa dair yazmış oldukları eserler taranmıştır. *el-Hidâye* Üzerine yazılan şerhler ve özellikle hadisler üzerindeki değerlendirmeleriyle dikkat çeken İbnü'l-Hümâm'ın *Fethü'l-Kadîr* isimli eseri ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. İbnü'l-Hümâm'ın bu eserinde, muhaddislere karşı mezhebinin delillerini savunma niteliğinde olduğunu söyleyebileceğimiz açıklamalar vermesi açısından çalışmada sık sık atıfta bulunulmuştur. Her ne kadar yapılan açıklamaların Hanefîler açısından geçerliliği ve bağlayıcılığı tartışılabilirse de, İbnü'l-Hümâm'ın bu eseri hadislerin kullanılma sebepleri konusunda ipuçları vermesi bakımından önemlidir.

Konumuzla doğrudan ilgisi olan bir çalışmaya rastlayamamakla birlikte genel olarak zayıf hadis ile amel konusunda bazı çalışmalar yapılmıştır. Bunların en önemlisi Leknevî'nin *el-Ecvibetü'l-Fâdila li-Es'ileti'l-Aşrati'l-Kâmile* ve *Zaferü'l-Emânî bi-Şerhi Muhtasarı's-Seyyidi's-Şerîf el-Cürcânî fî Mustalahi'l-Hadîs* isimli eserlerinin ilgili bölümleridir. Bu eserde birçok muhaddis ve fakîhin zayıf hadisle amel konusundaki görüşleri nakledilmiştir. Yine bu konuyla ilgili olarak Tânevî'nin *Kavâid fî Ulûmi'l-Hadîs* isimli eserinde satır aralarında önemli mâlûmât bulunmakta, *Î'lâü's-Sünen* isimli eseri ise Hanefîlerin istidlâl etmiş oldukları hadisleri derlemesi, tahrir etmesi ve muhaddislere karşı savunması bakımından önemlidir. Türkçede ise Selahattin Polat'ın *Hadis Araştırmaları* isimli eserinde yer alan “Zayıf Hadisle Amel” makalesi ve A. Esra Şahyar'ın *Zayıf Hadis Rivâyeti* isimli doktora tezi zayıf hadis konusunda yapılmış çalışmalar arasındadır.

Bu çalışmalar, genel olarak zayıf hadislerle amel konusunda birçok âlimin görüşlerine yer vermekle birlikte özellikle Hanefîlerin bu konudaki kanaatlerine çok fazla değinmemişlerdir. Bizim çalışmamızda ise Hanefîlerin kendi kullandıkları hadislerden hareketle, kullanma sebepleri ve zayıf hadisle amel konusundaki görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

II. ZAYIF HADİS

Hanefîlerin fıkha dair yazmış oldukları eserlerde bulunan pek çok hadisin sıhhati konusundaki değerlendirmeler, muhaddisler ve fakîhler açısından farklılık arz etmektedir. Bu açıdan öncelikle zayıf hadisin ne olduğu ve fakîhler açısından değerinin ne olabileceği meselesine değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Hanefî fakîhlerin usûle dair yazmış oldukları eserlere bakıldığında, sünneti ele aldıkları bölümlerde *zayıf hadis* terimine yer vermedikleri görülmektedir. Çünkü zayıf hadis terimi muhaddislere ait bir terimdir. Hanefî fakîhler ise hadisleri sıhhatlerine göre sınıflandırırken böyle bir sınıfa yer vermemişlerdir. Bundan dolayı Hanefî fakîhler, eğer zayıf hadis terimini kullanmışlarsa, muhaddislerin ıstılahındaki anlamıyla kullanmış oldukları söylenebilir. Fakat her ne kadar Hanefî fıkıh usûlü eserlerinde zayıf hadis terimi yer almasa da, İbn Hazm'ın (456/1064) *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm* isimli eserinde Ebû Hanîfe'nin zayıf hadisi rey ve kıyasa tercih

ettiğine dair bilgilere rastlanmaktadır. İbn Hazm, Ebû Hanîfe'nin şöyle söylediğini nakletmektedir:

“Ebû Hanîfe şöyle demiştir: ‘Rasûlüllah’dan (sas) gelen mürsel ve zayıf haber kıyastan evlâdır. Böyle bir haber bulunduğunda kıyas yapmak caiz değildir.’ Yine demiştir ki: ‘Sahâbe arasında kendisine muhalefet edildiği bilinmeyen bir sahâbîden gelen rivâyet kıyastan önceliklidir.’ Yine demiştir ki: ‘Keffâretler, hadler ve mukadderât hususunda kıyasla hüküm vermek caiz değildir.’”¹

Ebû Hanîfe'nin zayıf hadisi rey ve kıyasa tercih ettiğine dair nakledilen bu rivâyet, Hanefî fıkıh kaynakları yerine bir zâhirî fakîh olan İbn Hazm'ın eserinde yer almaktadır. Bugün bize ulaşan ilk dönem Hanefî usûl eserlerinde bu konuya değinilmemiş olması, bu ifadenin Ebû Hanîfe'ye aidiyetinde şüphe olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, Hanefî fûrû' kaynaklarına bakıldığında, bazı hadislerin Hanefî fakîhler tarafından kıyasa tercih edilmiş olduğu ve kıyasa tercih edildiği belirtilen hadislerin pek çoğunun birçok muhaddis tarafından zayıf görülen rivayetler olduğu anlaşılmaktadır. Hanefî fakîhlerin bu rivayetleri kullanırken muhaddisler gibi zayıf görmüş olabilecekleri düşünüldüğünde, zayıf hadisi kıyasa tercih etme uygulamasının İbn Hazm'ın belirttiği gibi Ebû Hanîfe'ye ait olma ihtimali kuvvet kazanmaktadır.

İbn Hazm'ın bu rivâyetinin Ebû Hanîfe'ye ait olduğunu düşündüğümüzde ise, Ebû Hanîfe'nin rivâyetleri kıyasa tercih ederken muhaddislerin anladığı şekliyle mi yoksa kendi usûlünce zayıf gördüğü rivâyetleri mi kıyasa tercih ettiği konusunda kesin bir şey söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü zayıf hadis terimi, Ebû Hanîfe'den yarım asır sonra ortaya çıkmıştır.²

Ebû Hanîfe'nin kullanmış olduğu öne sürülen zayıf hadis tabirinin ne anlama geldiğini anlayabilmek için, öncelikle başta zayıf hadis terimi olmak üzere hadis istilahlarının ilk kullanıldıkları dönemlere göz atmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz:

¹ İbn Hazm, *el-İhkâm*, VII/54. Bu rivâyeti daha sonraları, İbn Kayyim (751/1350) (*İ'lâmü'l-Muvakkîn*, I/77.), Zerkeşî (794/1391) (*el-Bahru'l-Muhît*, IV/31; *en-Nüket*, II/319), Aliyyü'l-Kâfî (1014/1605) (*Mirkât*, I/41.) gibi âlimler de eserlerinde nakletmişlerdir.

² Bkz. Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 124.

Hadisleri, birtakım değerlendirmelerle sahîhini sahîh olmayanından ayırarak kullanma faaliyetinin I/VII. asırdan itibaren başladığı söylenebilir.³ Nitekim hicrî ilk asırda yaşamış âlimlerin ifadelerinden bu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Rebi' b. Huseym (65/684) hadislerin sahîhini sakîminden şu şekilde ayırdığını belirtmektedir:

“Hadislerin bir kısmında gün ışığı gibi aydınlık vardır, (bununla sahîh olduğunu) anlarsın; bazılarında ise gece karanlığı gibi karanlık vardır (bu sebeple) onu tanıyamazsın.”⁴

İbrâhim en-Nehaî (96/714) de hadislerin ancak alınabilecek olanlarını aldığını belirtir:

“Hadisi işitir, alınabilecek olanlarını alır, geri kalanını terk ederim.”⁵

Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi daha I/VII. asırda hadislerin sahîhini sakîminden ayırma faaliyeti bulunmaktadır. Aynı şekilde II/VIII. asırda da hadisleri değerlendirmeye tabi tutarak alma faaliyeti devam etmektedir. Süfyân es-Sevrî'nin (161/778) şu açıklamaları bunun bir örneğidir:

“Hadisi üç şekilde alırım. Hadisi kimilerinden dinlerim, onu kendime dini bir ilke edinirim. Kimilerinden duyarım, onun üzerinde tevakkuf ederim. Kimilerinden de duyarım, hadisini önemsemem ama o hadisi bilmek hoşuma gider.”⁶

Hicrî ilk asırda hadislerin sahîhini sakîminden ayırma yönünde birtakım faaliyetler olmakla birlikte sahîh hadislerin müstakil eserlerde cem edilmesi ve sıhhat açısından değerlendirilmesi faaliyeti en geniş biçimde III. asırda olmuştur. Bu bakımdan II. Asırda, sahîh, sakîm, mevzû ve bazı zayıf hadislerle ilgili tabirler mevcut olmakla birlikte hadislerin sıhhat ve zayıflık derecesini belirten terimlerin çoğu III. asırda ortaya çıkmıştır.⁷

³ Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 157.

⁴ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-Târih*, II/327.

⁵ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-Târih*, II/347.

⁶ Bağdâdî, *el-Kifâye*, I/402.

⁷ Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 158.

Sahih hadis teriminin hadis literatüründe ilk kullanımı Yahyâ b. Saîd el-Kattân'a (198/813) ait olmasına rağmen, hadisin sahîh olabilmesi için gerekli şartları ilk defa eserinde toplayan kimsenin İmâm Şâfiî (204/819) olduğu ifade edilmektedir.⁸

Hasen terimi, II/VIII. asırda kullanılmakla birlikte, Tirmizî'nin (279/892) yaygın bir şekilde kullandığı görülmektedir.⁹

Zayıf hadis kelime anlamıyla II. asırda kullanılmakla birlikte terim olarak en erken III/IX. asrın ortalarında kullanılmıştır. İbn Sa'd (230/844), Ahmed b. Hanbel (241/855), Müslim (261/874), Ebû Dâvûd (275/888), Tirmizî zayıf terimini değişik vesilelerle kullanmaktadırlar.¹⁰

Muhaddislerin taksimiyle zayıf hadis çeşitlerinin ilk kullanıldığı dönemlere baktığımızda ise: Hicrî ilk üç asırda daha çok senedi muttasıl olmayan tüm haberler için kullanılan *mürsel* tabiri, terim anlamını birinci asrın sonlarında kazanmıştır.¹¹ İlk defa Şâfiî'nin kullandığı *munkatı* teriminin III. asırda senedi muttasıl olmayan tüm rivâyetler için kullanıldığı ifade edilmektedir.¹² Abdullah b. Ömer (73/692) tarafından kelime anlamında kullanılan *mu'dal* terimi, ilk olarak Ali b. Medîni (234/848) tarafından tarif edilmiştir.¹³ II. Asırdan itibaren yaygın olarak kullanılan ve hoş karşılanmadığı ifade edilen *tedlis* kavramını, ilk defa İmâm Şâfiî tanımlamıştır. II. Asırda Şu'be b. Haccac ve Abdurrahman b. el-Mehdî tarafından kullanılan *şâz* tabirini ilk defa Şâfiî tanımlamıştır. *Münker* terimini ise *münkerü'l-hadis* şeklinde ilk defa kullanan Yahyâ b. Saîd el-Kattân olmuştur.¹⁴

Bu bilgiler ışığında Ebû Hanîfe ve talebelerinin yaşamış oldukları dönemde uygulama olarak sahîh hadisi, sakîminden ayırma faaliyetleri olmakla birlikte, muhaddislerin ıstılahındaki anlamıyla zayıf hadis tabirinin o dönemde henüz ortaya çıkmamış olduğu, bununla birlikte sözlük anlamıyla zayıf hadis tabirinin kullanıldığı

⁸ Yücel, *a.g.e.*, s. 158; Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 123.

⁹ Tânevî, *Kavâid*, s. 106-8. Bkz. Tirmizî, *Tahâret*, 1, 7, 11, 21 vd.

¹⁰ Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 124.

¹¹ Polat, "Mürsel", *DİA*, XXXII/52.

¹² Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 158-170.

¹³ Yücel, *a.g.e.*, s. 158-170.

¹⁴ Yücel, *a.g.e.*, s. 158-170.

anlaşılmaktadır. Bu durum, Hanefîlerin kullandıkları hadisleri değerlendirirken göz önünde bulundurulması gereken önemli bir ayrıntıdır.

Zayıf hadis teriminin III/IX. asırda ortaya çıktığı düşünüldüğünde, Ebû Hanîfe'ye atfedilen bu ifadedeki, zayıf hadis tabirinin terim anlamında değil de kelime anlamıyla kullanılmış olma ihtimalinin kuvvetlendiğini söyleyebiliriz. Fakat Ebû Hanîfe'nin zayıf hadis ifadesini sözlük anlamıyla kullandığını düşündüğümüzde, onun bu konudaki düşüncelerini bize aktaran bir eser olmamasından dolayı, bu tabirden neyi kastettiğini tespit etmek pek mümkün gözükmemektedir.

Hanefî fakîhlerin usûle dair yazmış oldukları eserlerde zayıf hadis terimi yer almasa da, onların da hadisleri değerlendirmede kendilerine has birtakım kriterleri esas aldıkları bilinmektedir. Onlar, râvîde aradıkları bazı şartların yanında, rivâyetleri, muhaddislerden farklı olarak ağırlıklı bir şekilde metin yönünden de ele almışlardır. Fakat muhaddislerin ıstılahındaki zayıf hadis kavramının Hanefîlerin usûlünde neye tekabül ettiğinin belirlenmesi ayrı bir çalışmada ele alınabilecek bir konudur. Bundan dolayı biz tezimizde, zayıf hadisin Hanefîlerin usûlünde neye tekabül ettiğini tespit etmek yerine, muhaddislerin genel olarak anladığı şekliyle zayıf hadis kapsamına giren, Hanefîlerin de eserlerinde kullanmış oldukları hadisleri inceleyeceğiz. Bu açıdan ilk önce muhaddislerin zayıf hadis kavramı ile neyi ifade ettikleri konusuna değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz:

Muhaddislere göre zayıf hadis, sahîh ve hasen hadisin şartlarını taşımayan hadistir.¹⁵ Sahîh hadisin şartları şunlardır: Râvînin adalet ve zabtının tam olması, senedin muttasıl olması, hadisin şaz ve muallel olmaması. Hasen hadisin şartları ise, zabt hariç sahîh hadisin şartları ile aynıdır. Bir rivâyetin sahîh veya hasen olabilmesi için aranan bu şartlardan birinin yahut birkaçının bulunmaması durumunda o rivâyet zayıf olarak adlandırılır.

Muhaddisler, zayıf hadisi çeşitli kısımlara ayırarak incelemişlerdir. Bunlardan, tâbiînin sahâbeyi atlayarak Hz. Peygamber'den rivâyette bulunulmasına *mürsel*; senedinden bir râvî düşen veya müphem bir râvî zikredilen hadise *munkatî*; senedinden birbiri ardınca iki râvînin düşmesine *mu'dal*; râvînin muttali olduğu

¹⁵ İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-Hadîs*, s. 25.

şeyhten işitmeden yahut da muâsırı olmakla beraber mülâkî olmadığı şeyhten işitmiş gibi rivâyet ettiği hadislere *müdelles*; zâhiren sahîh olmakla beraber, bu sıhhati yok edebilecek gizli bir illete sahip olan hadislere *muallel*; bazen bir, bazen de birden fazla râvîden, birbirine muhalif şekillerde rivâyet edilen ve aralarında râvîlerin adalet ve zabt yönlerinden eşit derecelerde olmaları dolayısıyla herhangi bir tercih yapılamayan hadislere *muztarib*; isnâdında bir veya birkaç râvînin isim veya nesepleri yahut da metninde bazı kelimeleri, bilerek veya bilmeyerek değiştirilmiş hadislere *maklûb*; hadis rivâyetinde yalancılıkla itham olunan yahut söz ve fiillerinden fâsık olduğu anlaşılan veya vehim ve gafleti çok olan kimselerin rivâyet etmiş oldukları hadislere ise *metrûk* denilmektedir.¹⁶

Zayıf hadisin muhaddisler açısından ne anlama geldiği konusunun yanında, zayıf hadisin değeri ile ilgili olarak zayıf hadis rivâyeti ve zayıf hadisle amel konularında muhaddislerin görüşlerine kısaca değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

A. Zayıf Hadisin Rivâyet Edilmesi

Zayıf hadis rivâyetinin, hadisleri, mütâbî ve şâhitlerini tespit ederek desteklemek; zayıf hadislerin illet ve zayıflık sebeplerini açıklamak; sahîh tarîkleri tespit etmek; sahîh rivâyetler arasında tercihte bulunmak; farklı tarîklerin tespit edilmesi suretiyle zayıflığı gidermek için mevcut tüm rivâyetleri toplamak gibi amaçlar ile yapıldığı söylenebilir.¹⁷

Muhaddisler hadisleri tedvîn ederken, sünneti en ince ayrıntısına kadar tespit edebilmek için, Hz. Peygamber'e ait olma ihtimalini düşünerek, çok zayıf veya mevzû olmamak şartıyla önlerine çıkan her rivâyeti toplama gayreti içerisinde olmuşlardır. Fakat zayıf gördükleri hadisleri naklederken, rivâyetin zayıf olduğunu açıklamak konusu üzerinde önemle durmuşlar, za'fı açıklamayı zayıf hadis rivâyetinin şartları arasında zikretmişlerdir. Bununla birlikte, bazı âlimler fezâil gibi ahkâm içermeyen konulara dair rivâyet ettikleri hadislerin zayıf olduğu belirtilmeksizin de rivâyet edilmesini caiz görmüşler, ahkâm konusunda ise bu

¹⁶ Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 98-117.

¹⁷ Bkz. Şahyar, *Zayıf Hadis rivâyeti*, s. 63-104.

tesâhülü göstermeyip yalnızca sahîh hadislerin rivâyet edilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.¹⁸ Nitekim Süfyân es-Sevrî (161/777), Abdullah b. el-Mübârek (181/749), Süfyân b. Uyeyne (198/813), Abdurrahman b. el-Mehdî (198/813), Ahmed b. Hanbel (241/855) gibi birçok âlim amellerin faziletleri konularında yapmış oldukları rivâyetlerde tesâhül gösterdiklerini, fakat ahkâm konusunda daha titiz davrandıklarını ifade etmişlerdir.¹⁹

Zayıf hadis rivâyetinde dikkat edilmesi gereken diğer bir husus ise hadislerin senedleri zikredilmeyecekse, kesinlik ifade eden cezm siygası yerine zan ifade eden temrîz siygalarının kullanılmasıdır. İbnü's-Salâh, bir zayıf rivâyet senedsiz nakledileceği zaman (قال رسول الله) “Rasûlullah şöyle buyurdu.” şeklinde kesinlik ifade eden (cezm) lafızlarla değil de (روي عن رسول الله) “Rasûlullah’tan rivâyet edilmiştir ki...” gibi kesinlik ifade etmeyen (temrîz) lafızlarla nakledilmesinin gerektiğini ifade etmektedir.²⁰ Çünkü rivâyetin Hz. Peygamber’den vârid olduğu konusunda şüphe vardır ve hadis ilmi hakkında yeterli bilgisi olmayan kimselerin o hadisi sahîh addetme ihtimâli bulunmaktadır. Bundan dolayı temrîz siygaları kullanılmak suretiyle hadisin zayıf olduğu belirtilmelidir.

Muhaddisleri zayıf hadis rivâyet etmeye sevk eden sebeplere bakacak olursak, bunların başında, zayıf hadisin de Hz. Peygamber’e ait olma ihtimali gelmektedir. Mütevâtir dışındaki tüm rivâyetlerin Hz. Peygamber’den sadır olmasında şüphe olduğu düşünülecek olursa, hadis zayıf olsa bile, az da olsa Hz. Peygamber’den gelme ihtimalinin bulunması, muhaddisleri zayıf hadis rivâyetine sevk etmiştir. Zayıf hadisin rey ve kıyasa tercih edilmesi ve fezâil konularında zayıf hadis ile amel in caiz görülmesi bu düşüncenin birer tezâhürüdür.²¹

Muhaddisleri zayıf hadis rivâyetine sevk eden bir başka sebep ise fakîhlerin ümmetin uygulamalarını birer fikhî delil olarak görüp, bunlara uygun zayıf hadisler ile amel etmeleridir. Fakîhlerin istidlâl ettiği hadisler karşısında kayıtsız kalamayan

¹⁸ Bkz. Şahyar, *a.g.e.*, s. 107-115.

¹⁹ Bkz. Leknevî, *el-Ecvibe*, s. 36 vd.

²⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadis*, I/60.

²¹ Bkz. Şahyar, *Zayıf Hadis rivâyeti*, s. 10-16.

muhaddisler de bu zayıf hadisleri rivâyet etmek mecburiyetini hissetmişler ve fakîhlerin istidlâl ettikleri hadisleri cem etme gayreti içerisinde bulunmuşlardır.²²

Bunlardan başka; daha kuvvetli senedlere ulaşamamak, âli isnâd daha makbul olduğu için zayıf da olsa âlî isnadın olduğu rivâyetin nakledilmesi, ihtiyata daha uygun olması, tedvîn faaliyetleri içerisinde rical tertibinin esas alınması, zayıf rivâyetin ziyade içermesi gibi sebeplerle zayıf hadisler rivâyet edilmiştir.

B. Zayıf Hadis ile Amel

Zayıf hadis ile amel konusundaki yaklaşımlar, hadislerin ahkâm ve fezâil konularına dâhil olmalarına göre farklılık arz etmektedir. Bazı âlimler zayıf hadisle ameli, ahkâm konusu olsun olmasın, hiçbir şekilde caiz görmezken²³, bazıları ise belli şartlar dâhilinde fezâil hatta ahkâm konusunda dahi zayıf hadisle amel edilebileceği kanaatindedir.²⁴

Âlimlerin büyük bir bölümü zayıf hadislerle ahkâm konularında amel edilemeyeceği kanaatinde olmasına rağmen, bazı âlimler, ahkâm konularında da birtakım şartlar dâhilinde amel edilebileceğini belirtmişlerdir. Bu şartların başında zayıf rivâyetin başka rivâyetlerle desteklenmesi gelmektedir. Bu, iki şekilde olur: Ya kendisi gibi zayıf rivâyetlerle desteklenir ki, bu durumda zayıf hadis, hasen seviyesine çıkar. Ya da aynı mânâyı içeren sahîh rivâyetlerle desteklenir. Ayrıca bazı âlimler, ümmetin/âlimlerin zayıf bir rivâyetin muhtevasıyla amel etmesini o zayıf rivâyet ile amel edilebilmesi için kâfi görmüşlerdir.²⁵

Zayıf hadislerle ahkâm dışında özellikle amellerin faziletleri konularında amel edilebileceği kanaati birçok âlim tarafından dile getirilmiştir.²⁶ Daha ilk dönemlerden

²² Şahyar, *Zayıf Hadis rivâyeti*, s. 36.

²³ Zayıf hadisle ameli mutlak olarak kabul etmeyenler arasında şu isimler sayılmaktadır: Yahya b. Maîn, Müslim, Ebû Şâme (665/1267), Ebû Bekr b. Arabî (543/1148), Şihâb el-Hafâcî (1069/1658). Bkz. Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 134.

²⁴ Bkz. Leknevî *el-Ecvibe*, 36-58.

²⁵ Bu konular tezimizin ilgili bölümlerinde daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

²⁶ Bu âlimler arasında, Süfyân es-Sevrî (161/777), Abdullah b. el-Mübârek (181/749), Süfyân b. Uyeyne (198/813), Abdurrahman b. el-Mehdî (198/813) ve Ahmed b. Hanbel (241/855) gibi âlimler sayılabilir. Nitekim bu âlimler, zayıf hadis rivâyetinde tesahül gösterdiklerini ifade etmekte dolayısıyla bu konularda zayıf hadislerle ameli de kabul etmektedirler. Nevevî (676/1277), İbn

itibaren pek çok muhaddis tarafından fezâil konularında hadis rivâyet edilirken tesâhül gösterildiğinin belirtilmesi, bu konularda zayıf hadisle de amel edilebileceği düşüncesinin olduğu intibamı uyandırmaktadır. Nevevî (676/1277) ile birlikte ise zayıf hadislerle amel edilebileceği anlayışı yaygınlık kazanmıştır.²⁷

III. el-HİDÂYE

A. el-Hidâye'nin Müellifi: Mergînânî

Ebü'l-Hasen Burhâneddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî, 8 Receb 511'de (5 Kasım 1117)²⁸ Mâverâünnehir'de, Fergana bölgesine bağlı Mergînân şehrinin Riştân köyünde doğmuştur.

Hocaları arasında; Serahsî'den ders alan anne tarafından dedesi Ebû Hafs Ömer b. Ali ez-Zenderâmasî, Necmeddîn Ebû Hafs Ömer en-Nesefî, Sadrüşşehîd, Alâeddin es-Semerkandî'nin öğrencisi Ziyâeddîn Muhammed b. Hüseyin el-Bendenîcî, Serahsî'nin öğrencisi Osman b. Ali el-Bîkendî, Ebû Muhammed Ziyâeddin Sâid b. Es'ad el-Mergînânî ve Kıyâmüddin Ahmed b. Abdürreşîd el-Buhârî gibi âlimler yer almaktadır.²⁹

Başta Fıkıh olmak üzere Hadis, Tefsir, Arap Dili ve Edebiyatı alanlarındaki bilgisiyle tanınan Mergînânî'nin, Hanefî fakîhlerinin büyüklerinden, hafız, müfessir, muhakkik, edîb bir müctehid olduğu belirtilmektedir.³⁰ Taşköprîzâde, kendisini Hanefî mezhebi içerisinde ashâb-ı tercihten sayarken, Leknevî onun mezhepte müctehid kabul edilmesinin daha doğru olacağını, son dönem Osmanlı âlimlerinden Seyyid Bey ise kitaplarının meselede müctehid olduğuna şahitlik ettiğini belirtmektedir.³¹

Receb (795/1392), Irâkî (806/1403), Sehâvî (902/1496) ve Aliyyü'l-Kârî (1014/1605) gibi âlimler ise zayıf hadislerle amel edilebileceği kanaatinde olduklarını açıkça beyan etmişlerdir. Bz. Leknevî *el-Ecvibe*, 36-58.

²⁷ Bkz. Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, I/298.

²⁸ Bu tarih, Leknevî'nin tespitlerine göredir. (bkz. Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/8) Ziriklî'ye göre ise 530/1135'dir. (Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, IV/266.)

²⁹ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/7; Koca, "Mergînânî", *DİA*, XXIX/182.

³⁰ Ziriklî, *el-A'lâm*, IV/266.

³¹ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/7; Koca, "Mergînânî", *DİA*, XXIX/182.

Mergînânî'nin öğrencileri arasında oğulları Celâleddin Muhammed ve Nizâmeddin Ömer yanında Şemsüleimme el-Kerderî, Celâleddin Mahmûd b. Hüseyin el-Üsrûşenî ve *Ta'limü'l-Müte'allim* müellifi ez-Zernûcî gibi âlimler sayılabilir.

14 Zilhicce 593'te (28 Ekim 1197) vefat eden Mergînânî'nin kabrinin Semerkant'ta bulunduğu belirtilmektedir.³²

Eserleri: 1. *Bidâyetü'l-Mübtedî*. El-Hidâye'nin metni olup birçok defa basılmıştır. 2. *el-Hidâye fî Şerhi'l-Bidâye*. 3. *Münteka'l-Furû'*. 4. *el-Ferâ'iz*. 5. *et-Tecnîs ve'l-Mezîd fî'l-Fetavâ*. Klasik fıkıh kitaplarının sistematığına sahip, vâkıât türü hacimli bir eserdir. Bazı yazma nüshaları bulunmaktadır.³³ 6. *Menâsikü'l-Hac*. 7. *Muhtârâtü'n-Nevâzil*. Fıkıha dair olan eserin ibadetlerle ilgili bölümü Mahmûd Muhammed İsmail tarafından Medine el-Câmiatü'l-İslâmiyye Külliyyetü'ş-Şerîa'da yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlanmıştır.³⁴

B. el-Hidâye ve Fıkıh Literatüründeki Yeri

el-Hidâye, Burhâneddîn Mergînânî'nin, Kudûrî'nin *el-Muhtasâr* ve Şeybânî'nin *el-Câmiu's-Sağîr*'inde mevcut meseleleri bir araya getirmek suretiyle kaleme aldığı yine kendisine ait olan *Bidâyetü'l-Mübtedî* adlı eserinin şerhidir. Mergînânî, *el-Hidâye*'yi yazmadan önce *Kifâyetü'l-Müntehî* adıyla *Bidâyetü'l-Mübtedî*'ye şerh yazmış fakat eser büyük bir hacme ulaştınca okuyucuya bıkkınlık verebileceği düşüncesiyle yeni bir şerh yazmaya karar vermiş, buna da *el-Hidâye* adını vermiştir.³⁵

Mergînânî, eserinde, meseleleri ele alırken önce Ebû Hanîfe'nin, sonra da talebeleri Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan Şeybânî'nin görüşlerini vermiş, zaman zaman Züfer b. Hüzeyl'in görüşüne de atıfta bulunmuştur. Bunların delillerini verirken tercih ettiği görüşün delilini diğerlerine cevap olması için en sona

³² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, II/2032; Koca, "Mergînânî", *DİA*, XXIX/182.

³³ Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, no. 587; Karaçelebizâde Hüsâmeddin, no. 194; Şehid Ali Paşa, no. 913; Damad İbrahim Paşa, no. 680, 681; Lâleli, no. 832.

³⁴ Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, IV/266; Kallek, "el-Hidâye", *DİA*, XVII/471.

³⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, II/2032; Kallek, "el-Hidâye", *DİA*, XVII/471.

bırakmıştır. Genellikle Ebû Hanîfe'nin görüşüne meyletmekle birlikte zaman zaman Ebû Yûsuf ve Şeybânî'nin görüşlerini tercih ettiği de olmuştur. Ayrıca, Hasan b. Ziyâd el-Lü'lûî, İbn Semâa, Tahâvî, Kerhî, Cessâs ve Serahsî gibi Hanefî âlimlerinin görüşlerine de yer veren Mergînânî, zaman zaman Şâfiî ve Mâlik'in görüşlerine de değinmiş, fakat Ahmed b. Hanbel'in görüşlerine yer vermemiştir.³⁶ Onun, Hanefî mezhebi fakîhlerinin görüşlerinin yanında diğer mezheplerin görüşlerine de yer vermesi, *el-Hidâye*'yi, gerek mezhep içi görüşler arasında gerekse mezhepler arasında mukayese yapması sebebiyle fıkıh literatüründe ayrı bir yere sahip kılmıştır.

Hanefî fikhının en tanınmış ve muteber eserlerinden biri olan *el-Hidâye*, yıllarca medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Ayrıca Mergînânî'nin Arap Dili ve Edebiyatı'na olan vukûfu sayesinde Buhârî'den sonra en fasih eserin *el-Hidâye* olduğu³⁷ ve Kur'an gibi kendisinden önceki kitapların hükmünü neshettiği yorumlarının yapılmasına sebep olmuştur.³⁸

el-Hidâye'nin nüshalarının ve üzerine yapılan şerh, haşiye ve ta'lik gibi çalışmaların çokluğu ona verilen önemin başka bir göstergesi olup bu kadar rağbet görmesinin sebebi, güvenilirliği, muhtevasının dolgunluğu ve üslûbunun güzelliği olduğu söylenebilir.³⁹

el-Hidâye Üzerine Yapılan Çalışmalar: *el-Hidâye* üzerine altmış civarında şerh ve haşiye yazılmış olup bunların en meşhurları şunlardır: **1.** *el-Kifâye fi Şerhi'l-Hidâye*. Habbâzî'nin (691/1292) şerhi olup değişik isimler altında çok sayıda yazması bulunmaktadır. **2.** *en-Nihâye*. Siğnâkî tarafından 700/1301 yılında tamamlanan bu şerh üzerine Cemâleddin el-Konevî'nin *Hulâsatü'n-Nihâye* adlı bir muhtasarı vardır. **3.** *Nihâyetü'l-Kifâye li-Dirâyeti'l-Hidâye*. Tâcüşşerîa Ömer b. Ahmed b. Ubeydullah'a ait olup bir nüshasında yeminle ilgili bölümünün Şaban 673'te (Şubat 1275) tamamlandığına dair bir kayıt bulunduğu zikredilmektedir. **4.** *Mi'râcü'd-Dirâye ilâ Şerhi'l-Hidâye*. Kivâmüddin el-Kâkî'nin 21 Muharrem 745 (4 Haziran 1344) tarihinde tamamladığı eserde diğer üç Mezhep İmamının görüşlerine

³⁶ Kallek, "el-Hidâye", *DİA*, XVII/471.

³⁷ Zeylâî, *Nasbu'r-Râye*, I/14.

³⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, II/2032.

³⁹ Kallek, "el-Hidâye", *DİA*, XVII/471.

de yer verilmiştir. **5.** *Ğâyetü'l-Beyân ve Nâdiretü'l-Akrân fî Âhiri'z-Zamân*. Emîr Kâtib el-İtkânî'nin yazdığı bu şerh yirmi altı yıllık bir çalışmadan sonra 747/1346'da tamamlanmıştır. **6.** *el-Kifâye fî şerhi'l-Hidâye*. Celâleddin el-Kurlânî'ye (767/1366) ait olup Alâeddin İbnü't-Türkmânî'ye (750/1349) nisbet edilen *el-Kifâye* adlı *el-Hidâye* muhtasarıyla karıştırılmamalıdır. **7.** *el-İnâye*. Bâbertî tarafından yazılan bu eser Anadolu'da çok meşhur olmuştur. **8.** *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye*. Bedreddin el-Aynî'nin 817-850/1414-1446 yılları arasında kaleme aldığı eser *el-Hidâye*'deki kapalı ifadeleri açması, fikhî konuları derli toplu bir şekilde ele alması ve hadisleri incelemesi bakımından önemlidir.⁴⁰ **9.** *Fethü'l-Kadîr*. İbnü'l-Hümâm'a (861/1457) ait olup daha çok hadisleri değerlendirmesi ve hükümleri istidlâl tarzı bakımından dikkat çeker. Telifine 829/1426 yılında başlanan ve müellifin vefatıyla eksik kalan eser “Kitâbü'l-Vekâle”den itibaren Kadızâde Ahmed Şemseddin tarafından *Netâicü'l-Efkâr fî Keşfi'r-Rumûz ve'l-Esrâr* adlı eserle tamamlanmıştır.⁴¹

Bazı âlimlerin *el-Hidâye*'de zayıf hadislerle istidlâl edildiğini ileri sürmeleri üzerine eserdeki hadislerin tahrîci için muhtelif çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan en önemlisi, Cemâleddin ez-Zeylaî'nin (762/1360) *Nasbu'r-Râye fî Ehâdîsi'l-Hidâye*'sidir. Bu eserde, *el-Hidâye*'nin tertibine uyularak her babda geçen hadisler kaynakları zikredilip sıhhat dereceleri bakımından değerlendirilmekte, kaynağı bulunamayanlar ise ayrıca belirtilmektedir. İbn Hacer el-Askalânî (852/1448) bu eseri, *ed-Dirâye fî Tahrîci Ehâdîsi'l-Hidâye* adıyla ihtisar etmiştir. Ayrıca *el-Hidâye* üzerine yapılan tahrîc çalışmalarından biri de Alâeddin İbnü't-Türkmânî'nin (750/1349) *Tahrîcü Ehâdîsi'l-Hidâye* isimli eseridir.⁴² Bunlardan başka, Muhyiddin Abdulkadir b. Muhammed el-Kureşî'nin (775/1373) *el-İnâye bi Ma'rifeti Ehâdîsi'l-Hidâye* isimli eseri ve Alâuddin Ali b. Osman el-Mardînî'nin *el-Kifâye fî Ma'rifeti Ehâdîsi'l-Hidâye* isimli eseri *el-Hidâye* üzerine yapılmış tahrîc çalışmaları arasında zikredilmektedir.⁴³

⁴⁰ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, II/2032-9. Kallek, “el-Hidâye”, *DİA*, XVII/471.

⁴¹ Bkz. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, II/2034; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/11.

⁴² Kallek, “el-Hidâye”, *DİA*, XVII/471.

⁴³ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, II/2035.

C. el-Hidâye’de Hadis Kullanımı

1. Hadislerin Sevk Ediliş Biçimi

el-Hidâye fikhî hükümlerin delillerini zikretmesi bakımından fikhî literatüründe önemli bir yere sahiptir. *Bidâyetü'l-Mübtedî*'de özet olarak aktarılan fikhî konuların delilleri *el-Hidâye*'de tek tek zikredilmiş, yer yer diğer mezheplerin delillerine de değinilmek sûretiyle hadis açısından zengin bir muhtevaya sahip olmuştur. Fakat bu hadisler sevk edilirken muhaddislerden farklı bir üslûb uygulanarak senedler zikredilmemiş ve bazı rivâyetler mânâ ile nakledilmiş, bazı rivâyetlere ise sadece atıfta bulunulmuştur. Bu açıdan hadislerin sened itibariyle değerlendirilmesi konusunda bazı sıkıntılar ortaya çıkmıştır.

el-Hidâye ve diğer birçok fikhî kitabında kullanılan hadisler, senedleri zikredilmeksizin nakledilmiştir. Fakîhler için hadisin senediyle birlikte rivâyetinden çok hadislerden çıkarılan hükümlerin önemli olması, başka bir deyişle pratikte onlara yarayan kısmı nakletmeyi yeterli görmeleri, bu şekilde hareket etmelerinin en önemli sebebi olduğu söylenebilir.

Fakîhlerin, hadisleri senedsiz nakletmiş olmaları, onlar için bir sorun teşkil etmese de, muhaddisler açısından düşünüldüğünde durum bundan farklıdır. Çünkü muhaddisler hadisleri değerlendirirken, daha çok senede önem vermişlerdir. Bu açıdan muhaddislerin usûlüyle rivâyetleri değerlendirebilmek ancak hadislerin senedlerinin tespit edilmesi ile mümkün olabilir.

el-Hidâye'de bulunan hadislerin kaynaklarını tespit için Zeylaî (762/1360) ve İbn Hacer (852/1448) gibi âlimlerin yaptıkları muhtelif tahrir çalışmalarında⁴⁴, her ne kadar bazı senedler tespit edilmiş olsa da, Hanefî fikhî kaynaklarında yer alan hadislerin bu tarîklerden elde edildiklerini kesin olarak söylemek pek mümkün gözükmemekle birlikte, bu tespitler, en azından fakîhlerin kullanmış oldukları bu rivâyetlere muhaddislerin de bir şekilde ulaştıklarını göstermesi bakımından önemlidir.

⁴⁴ Bkz. s. 15.

el-Hidâye'de bulunan, muhaddisler tarafından zayıf hükmü verilen bazı rivâyetlere, aslında Hanefî imamların sahîh bir tarîkle ulaşılmış olması muhtemeldir. Aynı şekilde, muhaddislerin sahîh tarîklerle elde etmiş oldukları rivâyetlere, Hanefî imamlar zayıf tarîklerle ulaşılmış da olabilirler. O halde, tespit edilmiş bu senedler üzerinden rivâyetleri değerlendirmek her zaman bizi doğru neticelere ulaştırmayabilir. Hanefîlerin kullandıkları bazı rivâyetlerin zayıf olduğu söylenirken bu hususun da göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

el-Hidâye'de yer alan hadisler senedsiz nakledilmiş olmakla birlikte, bazı rivâyetlerin hangi sahâbeden nakledildiği belirtilmiş, bazı rivâyetlerde ise kesinlik ifade etmeyen (روي) “rivâyet edildi.” (يروى) “rivâyet olunur.” gibi meçhul siygalar kullanılmıştır. Fakat Mergînânî'nin meçhul siygaları, muhaddislerin ıstılâhındaki temrîz siygası mukabilinde kullanıp kullanmadığı çok net bir şekilde anlaşılammaktadır. Nitekim meçhul siygalarının kullanıldığı bu rivâyetler incelendiğinde, kimisinin sahîh, kimisinin zayıf tarîklerle bize ulaştığı görülmektedir. Örneğin;

رُويَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ نَهَى عَنْ بَيْعِ النَّخْلِ حَتَّى يَزْهَرَ، وَعَنْ بَيْعِ السُّنْبُلِ حَتَّى يَبْيَضَ، وَتَأْمَنَ الْعَاهَةَ

“Peygamber'den (sas) rivâyet olunduğuna göre, o, olgunlaşınca kadar hurmayı, beyazlaşınca ve afetten emin olununcaya kadar başağı satmaktan nehyetti.”⁴⁵

şeklinde geçen rivâyetin sahîh;

رُويَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اسْتَعَانَ بِالْيَهُودِ عَلَى الْيَهُودِ، وَلَمْ يُعْطِهِمْ مِنَ الْغَنِيمَةِ شَيْئًا يَعْنِي لَمْ يُسْهِمَ لَهُمْ

“Rivâyet olunur ki: Peygamber (sas), Yahudilere karşı başka Yahudilerden yardım talebinde bulunduğu zaman ganimetten hiç bir şeyi onlara vermedi yâni onlara pay ayırmadı.”⁴⁶

⁴⁵ Bkz. Buhârî, Selem, 3, no. 2246, 2247, 2248, 2249, 2250; Müslim, Büyü', 50, no. 3864, 3873; Ebû Dâvûd, Büyü', 22, no. 3368, 3369 vd.

⁴⁶ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/439. Hadisi, Beyhakî şu şekilde rivâyet etmiştir: *İbn Abbâs* → *Miksam* → *el-Hakem* → *el-Hasan b. İmâre* → *Ebû Yûsuf* → *eş-Şâfî* → *er-Rebî'* → *Ebû'l-Abbâs* → *Abdullah ve Ebû Saîd* → *Beyhakî*. (ولم يسهم لهم، ولم يسهم لهم)

şeklinde geçen rivâyetin ise zayıf olduğu bazı muhaddisler tarafından ifade edilmektedir.

Mergînânî'nin bazı hadisleri naklederken meçhul siygaları kullanması, eğer hadisin sıhhatine yönelik bir imada bulunuyorsa, kullandığı hadisleri muhaddislerden farklı bir metotla değerlendirdiği anlamına gelir. Şu durumda muhaddislerin sahîh gördüğü bazı rivâyetler ona göre zayıftır. Fakat Mergînânî'nin, meçhul siygaları kullanırken rivâyetlerin sıhhatine yönelik bir îmâda bulunmamış olması da muhtemeldir.

el-Hidâye'de yer alan hadisler, hadis kaynaklarında bulunan rivâyetler ile karşılaştırıldığında, Mergînânî'nin bu hadislerin bir kısmını mânâ ile naklettiği görülmektedir. Zira Zeylaî ve İbn Hacer'in eserlerine bakıldığında rivâyetlerin birçoğunun aynı lafızlarla kaynaklarda bulunmadığının belirtildiği görülmektedir. Zeylaî, yaklaşık 1085 civarındaki hadisin⁴⁷ 237 tanesinin aynı şekilde hadis koleksiyonlarında bulunmadığını belirtmiştir. Bunu, hadislerin 164 tanesi hakkında (غَرِيبٌ), 63 tanesi hakkında (غَرِيبٌ بِهَذَا اللَّفْظِ), 16 tanesi hakkında ise (غَرِيبٌ جِدًّا) ifadesini kullanarak belirtmiştir. Aynı şekilde İbn Hacer de, 239 hadis hakkında (لَمْ اَجِدْهُ), 23 hadis hakkında (لَمْ اَجِدْهُ بِهَذَا اللَّفْظِ), 54 hadis hakkında (لَمْ اَجِدْهُ هَكَذَا), 15 hadis hakkında ise (لَمْ اَجِدْهُ مَرْفُوعًا) ifadesini kullanarak *el-Hidâye*'de bulunan hadislerin, hadis kaynaklarındaki rivayetlere lafız itibariyle yakınlığına göre sınıflandırmıştır.

Zeylaî ve İbn Hacer'in tespitlerinden de anlaşıldığı gibi *el-Hidâye*'de kullanılan hadislerin yaklaşık dörtte biri lafızlara çok bağlı kalınmadan nakledilmiştir. Bundan dolayı rivâyetlerin kaynaklarda bulunması, daha güç bir hal almıştır. *el-Hidâye*'de kullanılan hadisler, aynı mânâyı içeren rivâyetlerin senedleri üzerinden değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Bundan dolayı sıhhatleri konusundaki değerlendirmeler kesinlik arz etmemektedir.

“Rasûlüllah (sas) Kaynuka Yahudilerinden yardım istediği zaman onlara bir miktar mal verdi fakat onlara (ganimetten) pay vermedi.” Beyhakî, Hasan b. İmâre'nin teferrüt ettiğini ve metrûk olduğunu ifade etmiştir. (Beyhakî, *es-Sünenü 'l-Kübrâ*, IX/93, no. 18476.)

⁴⁷ Bu sayı, Askalânî, *ed-Dirâye*'deki numaralandırmaya göredir.

2. Kullanılan Hadislerin Sübût Durumu

el-Hidâye'de bulunan hadislerin sıhhati üzerindeki değerlendirmelerin muhaddisler ve fakîhler açısından farklılık arz edeceği muhakkaktır. Fakat biz burada hadislerin subutu derken, muhaddisler ve hadis kaynakları açısından bir değerlendirme yapacağız.

el-Hidâye'de bulunan hadislerin bir kısmı hadis kaynaklarında bulunmamaktadır. Zeylaî, 16 hadis hakkında (غَرِيبٌ جِدًّا) ifadesini kullanarak bunu belirtmiş⁴⁸, İbn Hacer de aynı hadisler hakkında (لَمْ اَجِدْهُ) ifadesini kullanmıştır.

Zeylaî ve İbn Hacer'in hadis kaynaklarında bulamadıklarını ifade ettikleri bu rivâyetler, muhtemelen *el-Hidâye*'de mânâ ile nakledildikleri için hadis kaynaklarında bulunmamaktadır. Fakat bu rivâyetler ayrıntılı bir şekilde araştırıldığında mânâ itibariyle benzer hadislerin tespit edilmesi muhtemeldir.

Hadis kaynaklarında bulunamayan bu hadisler genel olarak birçok Hanefî fıkıh kaynağında yer almaktadır. Bu hadislerin fıkıh kaynaklarında yer alması, muhaddisler için olmasa da, fakîhler için bir değer taşımaktadır.⁴⁹

Nasbu'r-Râye ve *ed-Dirâye*'deki tespitlerden anladığımız kadarıyla *el-Hidâye*'de bulunan 1085 civarındaki hadisin, sahîh tarîklerle rivâyet edilenler dışında, bir kısmı hem zayıf hem de sahîh tarîklerden rivâyet edilmiş, bir kısmı ise sadece zayıf tarîklerden rivâyet edilmiştir.

el-Hidâye'de nakledilen 132 hadis, İbn Hacer'in tespit ettiği kadarıyla hem zayıf, hem de sahîh olduğu belirtilen tarîklerden nakledilmiştir.⁵⁰ Sadece zayıf tarîklerden rivâyet edilen hadis ise 60 civarındadır. Bunlardan başka bir de mürsel

⁴⁸ Zeylaî'nin kaynaklarda bulamadığı rivâyetler için bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/388, I/204, II/162, II/440, III/51, III/60, III/83, III/99, III/228, III/339, III/408, III/475, IV/56, IV/166, IV/201, IV/227.

⁴⁹ Bkz. Leknevî, *Zaferü'l-Emânî*, s. 342-3.

⁵⁰ Hem zayıf, hem de sahîh tarîklerden nakledildiği ifade edilen bazı hadisler için bkz. Askalânî, *ed-Dirâye*, no. 9, 36, 38, 42, 47, 48, 56, 59, 63, 72, 73, 76, 78, 103, 116, 118, 124, 136, 145, 149, 151, 154, 171, 186, 192, 196, 204, 207, 214, 215, 221, 237, 239, 244, 245, 250, 257, 258, 275, 279, 282, 300, 304, 306, 308, 309, 310, 317, 325, 327, 339, 344, 365, 370, 373, 385, 390, 398, 402, 413, 427, 458, 471, 472 vd.

rivâyetler bulunmaktadır. Bunların sayısı ise 300 civarındadır. Bu 300 hadis içerisinde sadece mürsel tarîkten nakledilmiş hadisler olduğu gibi, hem mürsel hem muttasıl senedlerle geldiği tespit edilen hadisler de bulunmaktadır.

Zayıf hükmü verilen hadislere baktığımızda; hem sahîh hem de zayıf tarîklerden gelen 132 hadisin 75 tanesi *İbadetler*, 57 tanesi ise diğer konularda; sadece zayıf tarîklerden gelen 60 rivâyetin ise 35 tanesi *İbadetler*, 25 tanesi diğer konularda kullanılmıştır.

Hadislerin zayıf olduğu yönündeki kanaatler, genellikle İbn Adî (365/975), Dârekutnî (385/995) ve Beyhakî (458/1065) gibi şâfiî muhaddislere aittir. Bu hadislerin büyük bir bölümü ile İmâm Şâfiî'nin istidlâl etmemiş olması da ayrıca dikkat çekmektedir. Ebû Hanîfe'nin birtakım şâfiî muhaddisler tarafından cerh edildiği⁵¹ göz önünde bulundurulduğunda, Hanefî fakîhlerin kullanmış oldukları bazı hadislerin zayıf olduğuna yönelik değerlendirmelere mezhep mensubiyetinin etkisinin olup olmadığı hususu da ayrıca düşünülmelidir.⁵²

⁵¹ Bkz. Ünal, *İmâm Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı*, s. 219-64; Nu'mânî, *İmâm-ı Â'zam Ebû Hanîfe'nin Hadis İlmindeki Yeri*, 121-31.

⁵² Bkz. Ünal, *İmâm Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı*, s. 264.

BİRİNCİ BÖLÜM
ZAYIF HÜKMÜ VERİLEN BAZI
HADİSLERİN HANEFÎLER TARAFINDAN
MAKBUL GÖRÜLME SEBEPLERİ

ZAYIF HÜKMÜ VERİLEN BAZI HADİSLERİN HANEFİLER TARAFINDAN MAKBUİ GÖRÜİME SEBEPLERİ

Hanefî fakîhlerin zayıf hükmü verilen hadisleri kullanma sebeplerinin ilki ve belki de en önemlisinin hadisi zayıf görmeme yahut da zayıf olsa da birtakım karineler ile o hadisleri makbul/istidlâle uygun görme olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim hadislerin zayıf olduğu yönündeki değerlendirmeler muhaddislere aittir. Hanefî fakîhler ise bu hadislerin birçoğunu zayıf görmeyerek istidlâlde kullanmak konusunda herhangi bir tereddüt duymamışlardır. Bundan dolayı tezimizin ilk bölümünde muhaddislerin zayıf gördükleri bazı hadisleri, Hanefî fakîhlerin makbul/istidlâle uygun görme sebeplerinden bahsedeceğiz.

I. RİVAYETİN SİHHATİNE YÖNELİK DEĞERLENDİRMELERİN İCTİHÂDÎ OLMASI

Hadislerin sıhhatine yönelik yapılan değerlendirmeler muhaddislere ve fakîhlere göre farklılık arz etmekte olduğu gibi, muhaddislerin kendi aralarında da hangi hadisin zayıf olduğu veya hangi hadisin sahîh olduğu konusunda hem fikir oldukları her hadis için söylenemez. Çünkü muhaddislerin hadisler üzerindeki değerlendirmeleri genel olarak sened itibariyledir. Senedde bulunan rical hakkındaki değerlendirmeler ise içtihadı dayalı yargılardır. Bu açıdan hadislerin sıhhatleri konusunda herkesin kabul ettiği genel geçer şartların olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu anlamda hadislerin sıhhatlerine karar vermek içtihadî bir meseledir. Bununla birlikte zayıflığı veya sıhhati üzerinde ittifak edilen hadislerin olduğu da göz ardı edilmemelidir. Fakat tezimizin konusu itibariyle incelediğimiz Hanefîlerin kullandıkları hadisler göz önünde bulundurulduğunda, bu hadislerin birçoğunun sıhhati konusunda tartışmaların olduğu görülmektedir.

Hadislerin sıhhatleri konusunda yapılan değerlendirmelerin içtihadî olduğu meselesi birçok âlim tarafından ifade edilmiştir. Örneğin, İbn Teymiyye (728/1328) imamların hadislerle asla muhalefet etmeyeceklerini, muhalefet ediyorlarsa bunun mutlaka hadisin sıhhati konusundaki şüphelerinden kaynaklandığını belirtmiştir. Çünkü hadisin sıhhati konusundaki değerlendirmeler içtihadîdir ve her müctehidin

rivâyetler konusundaki kanaatlerinin farklı farklı olması muhtemeldir. İbn Teymiyye, hadislerin sıhhatleri konusundaki ihtilafların ricâlin sıhhati konusundaki kanaatlerin farklılığından kaynaklanmasının yanında bir de müctehidlerin kendilerine özgü birtakım şartlarının olmasından kaynaklandığını da ifade etmektedir. Örneğin İbn Teymiyye, Kitab ve meşhur sünnete arz etme, aslî prensiplere muhalefet etmeme, râvînin fakîh olması gibi şartların müctehidlere göre değişiklik arz ettiğini belirtmektedir.⁵³

İbn Hacer (852/1448) ise, imamların hadislerin ta'lîli konusundaki değerlendirmelerinin zann-ı gâlibe dayandığını, “Filanca şu hadiste hata etmiştir.” dediklerinde, hakikatte hata yaptıkları anlamına gelmeyeceğini, bunun ancak ihtimallerden birinin tercihi sonucunda verilmiş bir hüküm olduğunu belirtir.⁵⁴

İbnü'l-Hümâm (861/1457) da eserinde, hadislerin sıhhatleri konusundaki değerlendirmelerin içtihadîliği üzerinde durur. Ona göre râvîler üzerindeki değerlendirmeler ve hadisin sıhhati için öne sürülen şartlar içtihadîdir. Nitekim bir âlimin öne sürdüğü şartı diğer bir âlim reddebileceği gibi, birinin sika dediği râvîye diğer bir âlim zayıf diyebilir. Bundan dolayı müctehid olmayan kimseler çoğunluğun ittifak ettiği değerlendirmeleri esas alarak hadislerin sıhhati konusunda bilgi sahibi olabilirler. Fakat müctehidlere gelince durum farklıdır. Onlar, hadisin sıhhati konusunda kendi şartları doğrultusunda hareket ederek icthadlarıyla hadisin sıhhatini belirlerler.⁵⁵

el-Hidâye'deki hadisler incelendiğinde, muhaddislerin zayıf gördüğü birçok hadisin fakîhler tarafından zayıf olarak algılanmadığı veya muhaddisler zayıf deseler bile bu hadislerin, birtakım karinelerle istidlâle müsait hale geldiği anlaşılmakta, bu husus özellikle İbnü'l-Hümâm tarafından sık sık vurgulanmaktadır. İbnü'l-Hümâm hadisleri savunurken genellikle muhaddislerin yöntemlerini kullanmış, onların usûlüyle onlara cevap vererek zayıf hükmü verilen hadislerin aslında zayıf olmadığını kanıtlamaya çalışmıştır. *el-Hidâye*'de bulunan şu hadisler bunun örneklerinden birkaçıdır:

⁵³ İbn Teymiyye, *Ref'u'l-Melâm*, s. 19-22.

⁵⁴ Askalânî, *Fethü'l-Bârî*, I/585.

⁵⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/445-6.

1. Mergînânî'nin, kanı akıcı olmayan bir hayvanın içine düştüğü bir sıvıyı anlatırken, Peygamber Efendimizin şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

هَذَا هُوَ الْحَلَالُ أَكَلُهُ وَشُرْبُهُ وَالْوَضُوءُ مِنْهُ

“Yenilmesi, içilmesi ve onunla abdest alınması helaldir.”⁵⁶

Bu hadis, hadis kaynaklarında şu şekilde geçmektedir:

Peygamber (sas) → Selmân → Saîd b. Müseyyib → Ali b. Zeyd → Bişr b. Mansûr → Saîd b. Ebî Saîd ez-Zübeydî → Bakıyye b. el-Velîd → Yahyâ b. Osman b. Saîd el-Hımsî → Ebû Hâşim Abdulğaffâr b. Selâme el-Hımsî → Dârekutnî.

Peygamber (sas) → Selmân → Saîd b. Müseyyib → Ali b. Zeyd b. Cüd'ân → Bişr b. Mansûr → Saîd b. Ebî Saîd → Bakıyye → Babası → Ahmed b. Ebî el-Ahyel el-Hımsî → Muhammed b. Humeyd b. Süheyl → Dârekutnî.

يَا سَلْمَانَ كُلِّ طَعَامٍ وَشَرَابٍ وَقَعَتْ فِيهِ دَابَّةٌ لَيْسَ لَهَا دَمٌ فَمَاتَتْ فِيهِ فَهُوَ حَلَالٌ أَكَلُهُ وَشُرْبُهُ وَوَضُوءُهُ

Peygamber (sas), Selmân'a: “Ey Selmân! Kanı olmayan bir canlının içine düşüp öldüğü her yiyecek ve içeceğin yenmesi, içilmesi ve onunla abdest alınması helâldir.” buyurdu.⁵⁷

Dârekutnî ve Beyhakî, hadisi Bakıyye'den başkasının merfû olarak rivâyet etmediğini ve ondan rivâyet eden Saîd b. Ebî Saîd ez-Zübeydî'nin zayıf olduğunu nakletmişlerdir. İbn Adî de Saîd'in rivâyetlerinin az ve yeterince güvenilir olmadığını söyleyerek Saîd'in mârûf olmadığını ifade etmiştir.⁵⁸

Serahsî'nin de⁵⁹ aynı şekilde eserinde yer verdiği bu hadisi İbnü'l-Hümâm değerlendirirken Dârekutnî'nin ve İbn Adî'nin hadisin sıhhati hakkında yapmış olduğu yorumları nakleder ve Saîd b. Ebî Saîd ez-Zübeydî'nin zayıf olmadığına dair açıklamalarda bulunur. İbnü'l-Hümâm, Dârekutnî ve İbn Adî'ye cevaben şunları söyler:

⁵⁶ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/24.

⁵⁷ Dârekutnî, *Sünen*, I/36, (no. 80). Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I/347, (no. 1239)

⁵⁸ İbn Adî, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, III/405.

⁵⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, I/51.

“Bakiyye isimli râvî aslında İbnü'l-Velîd'dir ve ondan el-Hammâdeyn, İbnü'l-Mübârek, Yezîd b. Hârûn, İbn Uyeyne, Vekî', el-Evzâî, İshâk b. Raheveyh ve ihtiyatla karşılansa da Şu'be gibi imamlar rivâyette bulunmuşlardır. Yahyâ'nın söylediğine göre: Şu'be Bağdat'a geldiğinde Bakiyye'yi övmüştür. Buhârî dışında birçok kimse ondan rivâyette bulunmuştur. Saîd b. Ebî Saîd'e gelince Hatîb-i Bâğdâdî onun hakkında şunları söyler: 'Babasının adı Abdulcabbâr'dır. Saîd ise sika bir râvîdir.' Böylece Saîd hakkında iddia edilen cehalet ortadan kalkmıştır.”⁶⁰

İbnü'l-Hümâm'ın bu açıklamalarından, rivâyetin zayıf olmadığı kanaatine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Aslında onun bu ifadeleri, muhaddislerin usûlüyle kendi mezhebinin hadislerini savunma gayretinin açık bir göstergesidir. İbnü'l-Hümâm'ın buradaki değerlendirmesi Dârekutnî'nin rivâyeti üzerindedir. Ne var ki, Hanefî Mezhep imamlarının bu hadisi kimden rivâyet ettiği bilinmemektedir. Bununla birlikte her ne kadar Hanefîlerin dayandıkları sened tam olarak bilinmese de bu rivâyete yönelik eleştirilere İbnü'l-Hümâm cevap vermiş ve rivâyetin zayıf olmadığı kanaatine varmıştır. Ayrıca, Hanefîlerin hadisleri daha çok metin itibarıyla değerlendirdikleri ve mezhep imamlarının daha kuvvetli bir tarikle ulaşmış olabileceği düşünüldüğünde, onların bu hadisin sıhhati konusunda bir şüphe içerisinde olmadıkları da düşünülebilir.

2. خُذْ مِنْ كُلِّ مِائَتِي دِرْهَمٍ خَمْسَةَ دَرَاهِمٍ، وَمِنْ كُلِّ عِشْرِينَ مِثْقَالًا مِنَ الذَّهَبِ نِصْفَ مِثْقَالٍ

Peygamber (sas) Muâz İbn-i Cebel'i Yemen'e gönderirken ona; “Her iki yüz dirhem (gümüş)ten beş dirhem ve her yirmi miskal (altın)dan yarım miskal al.” diye yazmıştır.⁶¹

Peygamber (sas) → Muhammed b. Abdillâh b. Cahş → Ebû Kesîr (İbn Cahş'ın Mevlâsı) → Muhammed b. Ebî Yahyâ → Hâtim b. İsmâîl → Abdulcebbâr b. Saîd → Abdullâh b. Şebîb → el-Hüseyn b. İsmâîl → Dârekutnî.

⁶⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/83.

⁶¹ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/125.

أَنَّ أَمْرَ مُعَاذِ بْنِ حَبَلٍ حِينَ بَعَثَهُ إِلَى الْيَمَنِ أَنْ يَأْخُذَ مِنْ كُلِّ أَرْبَعِينَ دِينَارًا دِينَارًا وَمِنْ كُلِّ مِائَتَى دِرْهَمٍ خَمْسَةَ دِرَاهِمٍ وَلَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسَةِ أَوْسُقٍ صَدَقَةٌ وَلَا فِيمَا دُونَ خَمْسِ ذَوْدٍ صَدَقَةٌ وَلَيْسَ فِي الْخَضِرَاوَاتِ صَدَقَةٌ

“Peygamber (sas) Muâz b. Cebel’i Yemen’e gönderdiğinde ona, *her kırk dinara bir dinar, her iki yüz dirheme beş dirhem almasını ve beş evsaktan aşağısına, beş zevdden aşağısına ve sebzelere zekat gerekmediğini* emretmiştir.”⁶²

İbn Hibbân, Abdullah b. Şebîb’in haberleri değiştirdiği ve çaldığı için onunla ihticac edilemeyeceğini söylemiştir.⁶³

İbnü’l-Hümâm ise, Abdullah b. Şebîb hakkındaki iddiaların hadisin sıhhatine zarar vermeyeceğini belirtmekte ve rivâyetin zayıf olduğunu kabul etmemektedir.⁶⁴

3. انه عليه الصلاة والسلام كَانَ يَتَوَضَّأُ بِالْمُدِّ: رَطْلَيْنِ، وَيَغْسِلُ بِالصَّاعِ: ثَمَانِيَةَ أَرْطَالٍ

“Peygamber (sas) iki rıtlı miktarı olan bir müd su ile abdest alır, sekiz rıtlı miktarı olan bir sa’ su ile de guslederdi.”⁶⁵

Hadisi, Dârekutnî, Enes b. Mâlik’ten rivâyet etmiştir:

Peygamber (sas) → Enes b. Mâlik → Cerîr b. Yezîd → İsmâil b. Ebî Halid → Abde b. Süleyman → Ebû Asım Mûsâ b. Nasr el-Hanefî → Muhammed b. Ğâlib → Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd ve Ali b. el-Hasan es-Sevvâk → Dârekutnî.

كَانَ يَتَوَضَّأُ بِرَطْلَيْنِ وَيَغْسِلُ بِالصَّاعِ ثَمَانِيَةَ أَرْطَالٍ

“Peygamber (sas) iki rıtlı (su) ile abdest alır, sekiz rıtlı miktarı olan bir sa’ (su) ile guslederdi.” Dârekutnî, bu rivâyette teferrüd eden Mûsâ b. Nasr’ın *zaîfü’l-hadîs* olduğunu belirtmektedir.⁶⁶

İbnü’l-Hümâm bu rivâyetin senedi zayıf olsa da tamamen bir kenara bırakılmayacağı kanaatindedir. Bunu şöyle açıklar:

⁶² Dârekutnî, *Sünen*, II/94, no. 1886.

⁶³ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II/47, no. 581.

⁶⁴ İbnü’l-Hümâm, *Fethü’l-Kadîr*, II/209.

⁶⁵ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/141.

⁶⁶ Dârekutnî, *Sünen*, I/93, no. 309; II/152, no. 2113.

“Hadisin senedinde zayıflık varsa da, -zâhirdeki (senedeki) bir zayıflık dışında- ravinin zayıf olması, asıl itibariyle ondan faydalanmayı (onu kullanmamayı) gerektirmez. Çünkü zayıf bir râvînin rivâyet ettiği her haber yanlış değildir.”⁶⁷

İbnü'l-Hümâm'ın bu ifadeleri, hadisin sıhhatinin sadece sened ile değil aynı zamanda metin ile de tespit edilmesi gerektiği, sadece senede bakılarak yapılan değerlendirmelerin her zaman için doğru sonuçlara ulaştırmayacağı kanaatinde olduğunu göstermektedir.

II. HADİSLERİN SENEDLERİ İLE İLGİLİ SEBEPLER

A. Mürsel Haberin Değeri

Muhaddislere göre; en genel anlamda mürsel hadis, tâbiînin bir hadisi “Peygamber şöyle buyurdu.” diyerek sahâbeyi zikretmeksizin nakletmesidir.⁶⁸ Mürsel kavramı, hicrî ilk üç asırda, isnâda alternatif olarak râvînin senedsiz bir şekilde Hz. Peygamber'den naklettiği haber için kullanılırken daha sonraki asırlarda tabiînin Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği haber olarak algılanmaya başlamıştır.⁶⁹ Hadisleri senedleriyle rivâyet etme faaliyetinin henüz tam olarak yerleşmediği bu ilk asırlarda, hadislerin aracısız bir şekilde Hz. Peygamber'den rivâyet edilmesinin çok doğal olduğu takdir edilecektir.

İlk dönem fakîhlere göre de mürsel haber, senedinin neresinde olursa olsun inkıta bulunan, yâni senedinde peş peşe veya ayrı ayrı bir veya birden fazla râvînin atlanmış olduğu haberdir.⁷⁰ Bu anlamda muhaddislerin kategorisindeki munkatı, mudal, müdelles ve muallâk gibi ıstılahlar, fakîhlere göre mürsel kapsamına girmektedir.⁷¹ Serahsî ve Pezdevî'nin usûllerinde de mürsel haberin yalnızca tabiîne hasredilmediği, II/VIII., III/IX. ve hatta tüm asırları kapsadığı görülmektedir.⁷² Her

⁶⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, II/298.

⁶⁸ İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-Hadîs*, I/31. Ayrıca bkz. Polat, *Mürsel Hadis*, 51.

⁶⁹ Bkz. Polat, *Mürsel Hadis*, 63; Ünal, *Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı*, s. 173-4.

⁷⁰ İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-Hadîs*, I/31.

⁷¹ Bkz. Polat, *Mürsel Hadis*, 51.

⁷² Bkz. Pezdevî, *Usûl*, I/173; Serahsî, *Usûl*, I/360.

asırdaki âdil kimselerin mürsellerinden⁷³ bahsedilmesi, mürselin muallâk hadis ile aynı mânâda kullanıldığını göstermektedir.

Mürsel hadis, delil olma açısından muhaddisler ve fakîhler tarafından farklı değerlendirilmiştir. Mürsel hadisi, bazı âlimler mutlak olarak delil sayarken⁷⁴ bazı âlimler ise hiçbir şekilde delil kabul etmemişlerdir.⁷⁵ Üçüncü bir sınıf âlimler ise belli şartları taşıyan mürsel haberlerle istidlâl etmişlerdir.

Hadis âlimlerinin tamamına yakınına, fıkıh ve fıkıh usûlü âlimlerinin bir kısmına göre mürsel hadis hükmen zayıftır. Bundan dolayı dini meselelerde hucet sayılmazlar. Bu âlimler, mürsel haberin zayıf olduğunu söylerken, hadisin senedinde zikredilmeyen râvîler arasında adalet ve zabt yönlerinden kusurlu bir râvînin olma ihtimaline dayanırlar.⁷⁶

Hanefîler ise, mürsel haberin makbul olduğu kanaatindedirler. Onlar, hadiste inkıtâyı zâhirî ve bâtinî olarak ikiye ayırırlar ve mürsel hadisi de, zâhirî inkıtâ kapsamında ele alırlar. Ayrıca mürsel haberi; sahâbe mürseli, ikinci ve üçüncü asırdaki mürsel, her asırdaki âdil kimselerin mürselleri ve bir yönden mürsel, diğer bir yönden muttasıl olan mürsel olmak üzere dört kısımda incelerler.⁷⁷

Bu mürsel haberlerden, sahâbe mürselinin makbul olduğu konusunda icmâ olduğu belirtilmektedir. İkinci ve üçüncü asırlardaki mürseller, Hanefîler nezdinde huccettir. İsbâ b. Ebân (220/835) gibi bazı Hanefîlere göre ise bu guruptaki mürsel haber müsnedden üstün görülmektedir. Diğer asırlardaki âdil kimselerin mürsellerine gelince, onların mürselleri hakkında Hanefîler arasında fikir birliği yoktur. Bazı

⁷³ Pezdevî, *Usûl*, I/173; Serahsî, *Usûl*, I/360-3.

⁷⁴ Selahattin Polat, mürsel hadisi mutlak olarak delil kabul edenler arasında şu âlimleri saymıştır: Ebû Hanîfe (150/767), Süfyân es-Sevrî (161/777), Evzaî (157/773), Mâlik b. Enes (179/795), Ebû Hâşim (?), İbn Kayyim (751/1350), İbn Kesîr (774/1372), Taberî (310/922), Cessâs (370/980), Tahâvî (321/933), Amidî (631/1233). Bkz. Polat, *Mürsel Hadis*, s. 100.

⁷⁵ Selahattin Polat, mürsel haberin hiçbir şekilde delil olarak kabul edilemeyeceğini söyleyenler arasında şu isimleri saymıştır: İbn Abbâs (68/687), Saîd b. Müseyyib (94/712), Yahya b. Saîd el-Kattân (198/813), Yahya b. Maîn (233/847), Ebû Hayseme Züheyr b. Harb (234/848), Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (235/849), Ahmed b. Hanbel (241/855), el-Buhârî (256/870), Müslim (261/874) vd. Bkz. Polat, *Mürsel Hadis*, s. 110.

⁷⁶ Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 304.

⁷⁷ Pezdevî, *Usûl*, I/171.

Hanefîler her âdil kimsenin mürselini kabul ederken, bazıları kabul etmemiş, bunun sebebini de zamanın bozulması olarak göstermişlerdir.⁷⁸

İsâ b. Ebân üç neslin dışındaki râvîlerde ilim ehli olma şartını ararken, Ebû'l-Hasan el-Kerhî (340/952) müsned olarak rivâyeti kabul edilen her râvînin irsalini de kabul etmiştir.⁷⁹

Cessâs (370/981) râvînin âdil ve sika olmayan kimselerden yaptığı rivâyetlerle tanınmış bir kimse olmaması şartıyla ilk üç asrın mürselinin huccet olduğunu; sonraki asırlarda ise ancak âdil ve sika kimselerden rivâyet almakla meşhur olmuş râvîlerin mürsellerinin kabul edileceğini ifade etmiştir. Serahsî de en sağlam görüş olduğunu belirterek bu görüşü kabul etmiştir.⁸⁰

Kerhî, İsâ b. Ebân, Cessâs, Serahsî (483/1090), Pezdevî (482/1089) gibi fıkıh usûlü yazarlarının ifade ettiği, her asırdaki âdil kimselerin mürsellerinin makbul olduğu anlayışı, hanefî fikhına dair eser telif etmiş tüm fakîhlerin hanefîler nezdinde âdil kimseler olduğu düşünüldüğünde, fıkıh kitaplarında yer alan hadislerin tamamının bu kapsamda ele alınabileceği ve böylece Hanefîler için sözkonusu eserlerde kullanılmış tüm hadislerin huccet olduğu anlaşılacaktır.

Bu anlayışa göre, sened olmaksızın âdil olduğu kabul edilen bir kimsenin naklettiği tüm rivâyetler makbuldür ve bu rivâyetlerle istidlâl câizdir. Bu anlayış, muhtemelen daha sonraki Hanefî fakîhler tarafından da kabul edilmiş olmalı ki fıkıh kitaplarındaki hadis birikimini büyük oranda aynı rivâyetlerin oluşturmuş olması vakıanın böyle olduğuna dair bize ipuçları vermektedir. Mergînânî'nin bu anlayışı kabul ettiği düşünüldüğünde, Serahsî'ye olan güveninden dolayı *el-Mebsût*'da yer alan hadislerin tamamını istidlâle uygun gördüğü anlaşılacaktır. Nitekim *el-Hidâye*'de yer alan hadislerin tamamına yakınının *el-Mebsût*'da da yer alması muhtemelen bu anlayışın bir ürünüdür. Fakat Mergînânî gibi daha sonraki dönem fakîhlerin kullanmış oldukları hadisleri bu bakış açısı ile değil de, kendilerinden

⁷⁸ Pezdevî, *Usûl*, I/173; Serahsî, *Usûl*, I/360-3.

⁷⁹ Serahsî, *Usûl*, I/363

⁸⁰ Serahsî, *Usûl*, I/363

önceki fakîhlere yahut da mezhep imamlarına olan güvenlerinden dolayı bu hadisleri kullanmış olmaları da muhtemeldir.⁸¹

Son grup mürseller, yâni bir yönden mürsel diğer bir yönden muttasıl olan rivâyetlerin ise, muttasıl bir tarîkten gelmesi sebebiyle mürselliklerinin ortadan kalkacağı bazı muhaddisler tarafından da ifade edilmektedir.⁸²

Mürsel haber, muhaddisler tarafından zayıf addedildiği için⁸³ fıkıh kitaplarında yer alan birçok mürsel hadis, muhaddisler tarafından zayıf kapsamına sokulmuştur. Fakat Hanefîler mürsel hadisleri zayıf görmedikleri için hüküm istidlâlinde sık sık kullanmışlar, hatta kendi şeyhlerinden aldıkları mürsel rivâyetleri muttasıl rivâyetlerden daha makbul görmüşlerdir.

el-Hidâye'de de kullanılan birçok hadisin, gerek hadis kaynaklarında, gerekse Ebû Yûsuf ve Şeybânî'nin *el-Âsâr* isimli eserlerinde mürsel olarak yer aldığı görülmektedir. Muhaddislerin *el-Hidâye*'de bulunan ve zayıf olduğunu ileri sürdükleri birçok rivâyetin zayıflığı mürsel olmasından kaynaklanmaktadır. Bu eserdeki mürsel hadisler yaklaşık olarak 300 civarındadır. Bunlara örnek olarak şunları verebiliriz:

1. الوُضُوءُ مِنْ كُلِّ دَمٍ سَائِلٍ

“Her akıcı kandan dolayı abdest gerekir.”⁸⁴

Hadis, Temîm ed-Dârî ve Zeyd b. Sâbit'ten müsned olarak, el-Hasan el-Basrî ve Şa'bi'den mürsel olarak rivâyet edilmiştir⁸⁵.

Mürsel rivâyetler, Şeybânî'nin *el-Hucce*'sinde şu şekillerde geçmektedir:

el-Hasan el-Basrî → *Hişâm b. Hasan* → *İsmâil b. Ayyâş* → *Şeybânî*.

الْوُضُوءُ وَاجِبٌ مِنْ كُلِّ دَمٍ سَائِلٍ

⁸¹ Bkz. Leknevî, *Zaferü'l-Emânî*, s. 342-3.

⁸² Pezdevî, *Usûl*, I/173; Serahsî, *Usûl*, I/363.

⁸³ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadis*, I/31.

⁸⁴ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/17. Serahsî, *el-Mebsût*, I/74; Kudürî, *el-Lübâb*, I/9; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, I/24.

⁸⁵ Zeylâî, *Nasbu'r-Râye*, I/37; Askalânî, *ed-Dirâye*, I/30.

“Abdest, her akıcı kandan dolayı vaciptir.”⁸⁶

eş-Şa' bî → Abdülazîz b. Ubeydullah → İsmâil b. Ayyâş → Şeybânî.

الْوُضُوءُ مِنْ كُلِّ دَمٍ قَاطِرٍ

“Abdest, her damla kandan dolayı gereklidir.”⁸⁷

Dârekutnî ise hadisi şu şekilde rivâyet etmiştir:

Peygamber (sas) → Temîm ed-Dârî → Ömer b. Abdülazîz → Yezîd b. Muhammed → Yezîd b. Hâlid → Bakîyye → Babası → Mûsâ b. İsâ b. el-Münzir → Muhammed b. İsmâil el-Fârisî → Dârekutnî.

الْوُضُوءُ مِنْ كُلِّ دَمٍ سَائِلٍ

“Her akıcı kandan dolayı abdest gerekir.”⁸⁸

Dârekutnî, Yezid b. Halid ve Yezid b. Muhammed'in meçhul olduğunu ve Ömer b. Abdülazîz'in Temim ed-Dârî'den böyle bir rivâyet işitmediğini ifade etmektedir.⁸⁹ Ayrıca, İbn Hacer de senedde zayıflık ve inkıta olduğunu belirtmektedir.⁹⁰

Tehnevî bu rivâyetin zayıf olmadığı kanaatindedir. O, Ömer b. Abdülazîz'in Temim ed-Dârî'den hadis işitmemesinin bir za'f olmadığını ifade eder. Çünkü Hanefilere göre ikinci ve üçüncü asırlarda isnaddaki kopukluk hadisin sıhhatini etkileyecek bir kusur değildir. Özellikle Ömer b. Abdülazîz misâli şahsiyetlerin yaptığı mürsel rivâyetler kusur olarak kabul edilemez. Ayrıca Tânevî, isnadda kopukluk olsa dahi başka rivâyetlerle desteklendiği için bu rivâyetin hasen seviyesine ulaştığı kanaatine varmıştır.⁹¹

İbn Adî ise hadisi, Zeyd b. Sâbit'ten rivâyet etmiş ve hadisin zayıf olduğunu belirtmiştir. Rivâyet şöyledir:

⁸⁶ Şeybânî, *el-Hucce*, I/69.

⁸⁷ Şeybânî, *el-Hucce*, I/69.

⁸⁸ Dârekutnî, *Sünen*, I, 156, (no. 570)

⁸⁹ Askalânî, *ed-Dirâye*, I/30.

⁹⁰ Askalânî, *ed-Dirâye*, I/30.

⁹¹ Tânevî, *I'lâu's-Sünen*, I/156.

Peygamber (sas) → Zeyd b. Sâbit → Abdurrahman b. Ebân → Muhammed b. Süleyman b. Asım → Şu'be → Bakıyye → Ahmed b. el-Ferec → Abdullah b. Ebî Süfyân el-Mevsilî → İbn Adî.

الْوَضُوءُ مِنْ كُلِّ دَمٍ سَائِلٍ

“Her akıcı kandan dolayı abdest gerekir.”⁹²

Leknevî de rivâyetin zayıf olduğunu belirtmektedir.⁹³ Fakat Tânevî, rivâyetin zayıf olduğu kanaatine katılmamakta, aksine râvîlerin sika olduğunu öne sürerek hadisin hasen olduğunu ifade etmektedir.⁹⁴

İbnü'l-Hümâm hadisin zayıf olduğu hakkındaki görüşleri nakletmiş, buna cevap olarak da aynı konuyu içeren sahîh rivâyetleri delil getirmiştir.⁹⁵ Hanefîlerin bu rivâyeti hangi sebeple kullandığı tam olarak ifade edilmese de, mürsel hadisi makbul görmelerinden dolayı kullanmış olmaları muhtemeldir.

2. قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي امْرَأَةٍ ثَابِتِ بْنِ قَيْسِ بْنِ شَمَّاسٍ: أَمَّا الزِّيَادَةُ فَلَا

Peygamber (sas) Sâbit b. Kays b. Şemmâs'ın hanımı hakkında şöyle buyurmuştur: “Ziyadesine gelince, hayır, almasın.”⁹⁶

Hadisi, Dârekutnî, Atâ⁹⁷ ve Ebû Zübeyr⁹⁸’den rivâyet etmiştir. Ayrıca Ebû Hanîfe’nin rivâyetlerinden derlenen *Avâlî*’de Eyyûb es-Sıhtiyânî’den rivâyet edilmiştir.⁹⁹

⁹² İbn Adî, *el-Kâmil*, I/190.

⁹³ Leknevî, *el-Câmiu’s-Sağîr ve Şeruhû Nâfi’l-Kebîr*, I/73.

⁹⁴ Tânevî, *İlâu’s-Sünen*, I/156.

⁹⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/39. Örneğin şu rivâyet onun vermiş olduğu sahîh hadislerden biridir: عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ جَاءَتْ فَاطِمَةُ ابْنَةُ أَبِي حُبَيْشٍ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي امْرَأَةٌ أُسْتَحَاضُ فَلَا أَطْهَرُ ، فَأَدَخُ الصَّلَاةَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « لَا ، إِنَّمَا ذَلِكَ عَرَقٌ ، وَلَيْسَ بِحَيْضٍ ، فَإِذَا أَقْبَلْتَ حَيْضَتَكَ فَدَعَى الصَّلَاةَ فَاتَمَّ ، وَإِذَا أَذْبَرْتَ فَاغْسِلِي عَنْكَ الدَّمَ ثُمَّ صَلِّي » . قَالَ وَقَالَ أَبِي ثُمَّ تَوَضَّئِي لِكُلِّ صَلَاةٍ ، حَتَّى يَجِيءَ ذَلِكَ الْوَقْتُ . Fâtima bt. Ebû Hubeyş Peygamber’in (sas) yanına geldi ve: ‘Yâ Rasûlallah! Ben kanamaları hiç kesilmeyen bir kadımsın, temiz olamıyorum. Namazı terk mi edeyim?’ diye sordu. Rasûlullah (sas): ‘Hayır, bu damar(dan gelen bir kan)dır, hayız değil. Senin asıl hayzın (başlama zamanı) geldiği vakit namazı bırak. Hayzın (kesilme zamanı) gelince üzerindeki kanı temizle, sonra namaz kıl.’ buyurdu. Hişâm dedi ki: Ve babam (Urve b. Zübeyr) şöyle dedi: ‘Ondan sonra yine o vakit gelinceye kadar her bir namaz için abdest al.’ (Buhârî, Vudu, 63, no. 228.)

⁹⁶ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/301.

Hanefiler bu hadisi de muhtemelen mürsel olmasını bir eksiklik olarak görmekdikleri için makbul görüp kullanmışlardır.

3. لَا تُحْصِنُ الْمُسْلِمَ الْيَهُودِيَّةُ وَلَا النَّصْرَانِيَّةُ وَلَا الْحَرَّ الْأَمَةَ وَلَا الْحَرَّةَ الْعَبْدُ

“Müslüman bir erkeği, ne Yahudi bir kadın ne de Hıristiyan bir kadın ihsan¹⁰⁰ edebilir. Yine kadın bir köle, hür bir erkeği; erkek bir köle ise hür bir kadını ihsan edemez.”¹⁰¹

Serahsî'nin de aynı şekilde eserine aldığı¹⁰² bu rivâyet, hadis kaynaklarında aynı lafızlarla bulunmamaktadır. Anlam bakımından en yakın rivâyet İbn Ebî Şeybe, Taberânî, Dârekutnî ve Beyhakî'nin nakletmiş olduğu şu rivâyettir:

Ka'b → Ali b. Ebî Talha → Ebû Bekr b. Abdullah b. Ebî Meryem → İsa b. Yunus → İbn Ebî Şeybe.

أَنَّهُ ارَادَ أَنْ يَتَزَوَّجَ يَهُودِيَّةً ، أَوْ نَصْرَانِيَّةً ، فَسَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذَلِكَ ؟ فَتَهَاهُ عَنْهَا ، وَقَالَ : إِنَّهَا لَا تُحْصِنُكَ.

“Ka'b, Yahudi veya Hıristiyan bir kadınla evlenmek istedi. Bu konuyu Peygamber'e (sas) sordu. Rasûlüllah onu bundan nehy ederek şöyle buyurdu: “Şüphesiz o seni ihsan edemez.”¹⁰³

Dârekutnî, Ebû Bekr b. Ebî Meryem'in zayıf olduğunu söylemekte ve Ali b. Ebî Talha'nın Ka'ba ulaşmadığını belirtmektedir.¹⁰⁴

Beyhakî, hadisin aynı şekilde şu senedle de geldiğini nakleder:

⁹⁷ Dârekutnî, *Sünen*, III/320, no. 3810.

⁹⁸ Dârekutnî, *Sünen*, III/254, no. 3573.

⁹⁹ İbn Halîl, *Avâlî*, I/20.

¹⁰⁰ Zina suçunda recm, zina iftirasında had cezasının uygulanabilmesi için ilgili tarafta aranan niteliği ifade eden ihsan kavramı, bir kimsenin fiilen veya hükmen zinaya karşı tam bir koruma altında olması ve bunu sağlayacak belli bir konuma sahip bulunması demektir. Bkz. Dağcı, “İhsan”, *DİA*, s. 546.

¹⁰¹ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/387.

¹⁰² Serahsî, *el-Mebsût*, V/131.

¹⁰³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X/67, no. 29347. Bkz. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XIX/103.

¹⁰⁴ Dârekutnî, *Sünen*, III/147, no. 3254. Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII/353, no. 17415.

Ka'b → Ali b. Ebî Talha → Ebû Sebee Utbe b. Temîm → Bakiyye ibnü'l-Velîd.

Beyhakî, bu senedi verdikten sonra aynı şekilde bunun da munkatı olduğunu söylemektedir.¹⁰⁵

İbnü'l-Hümâm fakîhlere göre râvîler âdil olduktan sonra hadisteki inkıtâm, mürsel kapsamına girmekte olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁶

B. İmamlarının Kendi Şeyhlerinin Rivâyetlerini Daha Makbul Görmeleri

Ebû Hanîfe ve talebelerinin rivâyet ettikleri hadislerin senedleri incelendiğinde, hadisleri daha çok kendilerinden fıkıh öğrendikleri şeyhlerinden rivâyet etmiş oldukları görülmektedir. Kendi şeyhlerine karşı duydukları güven, onların rivâyetlerini başka kimselerin rivâyetlerine tercih etmelerini sağlamıştır. Burada Ebû Hanîfe'nin şeyhlerinin kimler olduğunu anlayabilmek için öncelikle ilim silsilesine göz atacak olursak Hz. Peygamber'den Ebû Hanîfe'ye doğru şu şekilde sıralayabiliriz:

Hz. Peygamber → Ömer b. Hattâb (23/643) / Abdullah b. Mesud (32/653) / Ali b. Ebî Talib (41/661) / İbn Abbâs (68/687) → Esved b. Yezîd en-Nehaî (75/694) → Mesrûk b. Ecdâ' en-Nehaî (62/682) → İbrâhim en-Nehaî (96/715) → Hammâd b. Ebî Süleyman (120/738) → Ebû Hanîfe (150/767).¹⁰⁷

¹⁰⁵ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII/353, no. 17415.

¹⁰⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, V/239.

¹⁰⁷ Bağdâdî, *Târîhu'l-Bağdâd*, s. XIII/334. Ayrıca, Ebû Hanîfe'nin hadis rivâyet ettiği şeyhleri arasında şu isimler zikredilmektedir: Abdülazîz b. Refî, Abdülkerîm Ebû Ümeyye, Abdülmelik b. Ümeyr, Alkame b. Mersed, Asım b. Behdele, Asım b. Küleyb, Atâ b. Ebî Rebâh, Atâ b. es-Sâib, Atıyye el-Avfî, Avn b. Abdullah b. Utbe, Cebele b. Dînâr, Ebû Ca'fer el-Bâkır, Ebû Hasan el-Esedî, Ebû İshak es-Sebiî, Ebû Süfyan Talha b. Nâfi, Ebû'z-Zübeyr, Enes b. Mâlik, Heysem b. Habîb es-Savvâf, Hişam b. Urve, İbn Şihâb ez-Zühri, Kâsım b. Ali b. el-Akmer, Katâde, Kays b. Müslim, Mansur b. el-Mu'temir, Muhammed b. el-Münkedir, Muhârib b. Disar, Müslim b. el-Batîn, Nâfi' (İbn Ömer'in kölesi), Nâsîh el-Muhallemlî, Saîd b. Mesrûk, Seleme b. Küheyl, Simak b. Harb, Şa'bî, Şeyban en-Nahvî, Tâvûs, Yezîd el-Fakr, Ziyâd b. Alâka, Mâlik b. Enes. Bkz. Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı*, s. 19, 20, 54.

Ebû Hanîfe'nin hadis rivâyetlerinin birçoğunun yer aldığı Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed Şeybânî'nin *el-Âsâr* isimli eserleri incelendiğinde rivâyetlerin daha çok şu tarikle geldiği görülecektir:

İbrâhim → Hammâd → Ebû Hanîfe.

Ebû Yûsuf¹⁰⁸, Ebû Hanîfe'den naklettiği 1024 rivâyetinin 628'ini bu tarikle nakletmiştir. Şeybânî¹⁰⁹ ise eserindeki Ebû Hanîfe'den naklettiği 260 rivâyetin 150'sini bu tarikle rivâyet etmiştir.

el-Âsâr'larda yer alan hadislerin senedleri bakımından tablo halinde inceleyecek olursak:

el-Âsâr'larda Ebû Hanîfe'nin Hadis Aldığı Şeyhleri		
<i>Hadis Aldığı Şeyhleri</i>	<i>Ebû Yûsuf'un el-Âsâr'ında</i>	<i>Şeybânî'nin el-Âsâr'ında</i>
İbrâhim → Hammâd	628	150
Heysem	69	4
Atâ b. Rebâh	10	2
Ebû İshâk	10	1
Nâfi'	7	-
diğer	300	103
tolam	1024	260

Bu tabloya göre, Ebû Hanîfe'nin Heysem'den rivâyet ettiği hadis sayısı, Ebû Yûsuf'ta 69, Şeybânî'de ise 4; Atâ b. Ebî Rebâh'dan Ebû Yûsuf'ta 10, Şeybânî'de 2; Ebû İshâk'tan, Ebû Yûsuf'ta 10, Şeybânî'de 1, Nâfi'den Ebû Yûsuf'ta 7'dir. Ebû Hanîfe'nin bunların dışında hadis aldığı şeyhlerinin rivâyetleri ise bu eserlerde üçü geçmemektedir.

Ayrıca aradaki râvîler değişmekle birlikte Mesrûk'un bulunduğu rivâyet sayısı, Ebû Yûsuf'ta 10, Şeybânî'de ise 2; Esved'in bulunduğu rivâyet sayısı ise Ebû

¹⁰⁸ Ebû Yûsuf'un eserine aldığı toplam rivâyet sayısı 1059'dur.

¹⁰⁹ Şeybânî'nin eserine aldığı toplam rivâyet sayısı 266'dır.

Yûsuf'ta 13, Şeybânî'de ise 6'dır. Mesrûk ve Esved'den nakledilen rivâyetlerin az olmasında, rivâyetlerin çoğunun mürsel olmasının etkisi büyüktür.

Sahâbe tabakasına baktığımızda ise Ebû Hanîfe'nin Abdullah b. Mes'ûd'dan naklettiği rivâyet sayısı Ebû Yûsuf'ta 116, Şeybânî'de 25; Ali b. Ebî Tâlib'den naklettiği rivâyet sayısı ise Ebû Yûsuf'ta 37, Şeybânî'de 7'dir.

el-Âsâr isimli iki eserde yer alan Ebû Hanîfe'nin hadis aldığı râvîlerden de anlaşıldığı gibi, Ebû Hanîfe, nakletmiş olduğu rivâyetleri genelde fıkıh öğrendiği kendi şeyhlerinden almıştır. En çok rivâyette bulunduğu şeyhi ise Hammâd olmuştur.

O halde Ebû Hanîfe'nin rivâyetlerinin daha çok Hammâd'dan nakledildiği görülmektedir. Aynı konuda başka rivâyetler olsa dahi o, kendi şeyhinden gelen rivâyeti nakletmeyi daha uygun bulmuştur.

Ebû Zehra, Ebû Hanîfe ve Evzaî'nin arasında geçen, birbirlerine karşı hadisleri aldıkları şeyhlerini övmeleri ile ilgili bir münazarayı naklettikten sonra şunları söylemektedir:

“Her fakîh, kendilerinden ilim aldığı ve rivâyet ettiği muhaddisten yana olmakta, onun tarafını tutmaktadır. Bu ise muhît taassubunun menşeidir. Daha ince bir tabirle: Her muhîtin, oraya gelen sahâbeden aldıkları ve rivâyet ettikleri hadisleri tutmaya başlamaları demektir.”¹¹⁰

Ebû Zehra'nın da ifalerinden anlaşıldığı gibi, kendilerinden ilim ve hadis alınan şeyhler, diğer râvîlere nazaran daha makbul görülmüştür. Ebû Hanîfe'nin de kendi şeyhlerinden naklettiği rivâyetleri karşılaşmış olduğu diğer haberlerden daha makbul gördüğü düşünülebilir. Ne var ki Hanefîlerin kendi şeyhlerinin rivâyeti olması hasebiyle sahîh gördükleri birçok rivâyet, muhaddisler tarafından zayıf görülmüştür. Dolayısıyla fakîhler, muhaddisler tarafından zayıf hadis kullanmakla itham edilmiştir.

¹¹⁰ Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, s. 297.

C. Zayıf Hükümü Verilen Birçok Hadisin Hasen Derecesinde Olduğu Kanaati

Hanefî fıkıh kaynaklarında yer alan hadislerin zayıf olduğu yolundaki muhaddislerden gelen tepkiler karşısında, Mezhep imamlarına isnad edilen delilleri savunmak isteyen fıkıh âlimleri, birtakım gerekçeler öne sürerek, zayıf hükümü verilen hadislerin, aslında hasen mertebesinde olduğunu iddia etmişlerdir. Bu iddianın temelinde İbn Kayyim’in ilk dönem fakîhlerin zayıf gördükleri rivâyetlerin aslında hasen seviyesinde olduğu kanaati ve birçok tarîkten gelen zayıf hadisin hasen seviyesine çıkacağına dair muhaddislerin usûl kaidesi yer almaktadır.

İbn Kayyim, hasen tabirinin Mezhep imamlarından sonraki dönemlerde ortaya çıktığı ve Bundan dolayı da onların kıyasa takdim ettiklerini söyledikleri zayıf hadislerin aslında hasen derecesinde olduğunu ifade ederek şunları söyler:

“Selefin ıstılahındaki ‘zayıf’ ifadesinden kasıt, müteahhirûnun ıstılahındaki ‘zayıf’ değildir. Aksine müteahhirûnun hasen diye adlandırdığını mütekaddimûn ‘zayıf’ diye isimlendirmişlerdir.”¹¹¹

İbn Kayyim’in bu ifadeleri, hocası İbn Teymiyye’nin hasen tabirinin ancak Tirmizî ile terim olarak kullanılmaya başladığı düşüncesine dayanmaktadır. İbn Teymiyye, hasen tabirinin Tirmizî’ye has bir ıstılah olduğunu belirtir. Tirmizî’den öncekiler için hadisler ya sahîhtir ya da zayıftır. Bundan dolayı Tirmizî’den öncekilerin zayıf dediği birçok rivâyet aslında hasen mertebesinde dir.¹¹² Onlarla aynı kanaati paylaşan Tânevî de, İbn Kayyim’in zayıf hadislere verdiği örneklerin¹¹³ hepsinin ya hasen li-zâtîhi ya da hasen li-gayrihî kapsamına girdiğini belirtmekte ve *İ’lâü’s-Sünen*’in incelenmesi durumunda bunun açıkça görüleceğini ifade etmektedir.¹¹⁴

İbn Kayyim ve Tânevî’nin bu görüşlerine katılmayan Muhammed Avvâme, hasen tabirinin onların iddia ettikleri gibi Tirmizî ile başlamadığını, Tirmizî’den çok önce de yaygın bir şekilde kullanıldığını, hasen tabirinin delâlet ettiği mânânın pek

¹¹¹ İbn Kayyim, *İ’lâmü’l-Muvakkîn*, I/77.

¹¹² Sehâvî, *Fethü’l-Muğîs*, I/15; Tânevî, *Kavâid*, 100-1; Leknevî, *Zaferü’l-Emânî*, s. 145-6.

¹¹³ Bkz. s. 124.

¹¹⁴ Tânevî, *Kavâid*, s. 109.

çok âlim tarafından bilindiğini ifade etmekte ve Tirmizî'den önce kullananlar arasında şu isimleri saymaktadır: İmâm Mâlik (179/795), Şâfiî (204/819), Ebû'l-Velîd Hişâm b. Abdillâh el-Bâhilî et-Tayâlisî (227/841), Muhammed b. Abdillâh b. Numeyr (234/848), Ahmed b. Hanbel (241/885), Buhârî (256/869), Ebû'l-Hasen el-İclî (261/874), Yakub b. Şeybe es-Sedûsî (262/875), Ebû Zür'a er-Râzî (264/877), Ebû Hâtim er-Râzî (277/890).¹¹⁵

Muhammed Avvâme, hasen tabirinin Tirmizî ile ortaya çıkmadığını, ancak *Câmi*'inde de görüldüğü gibi onun hasen tabirinin kullanımını mübâlağalı bir dereceye götürmüş olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁶ Avvâme, ayrıca hasen tabirinin zayıfa eşitlenince ortaya çıkabilecek sorunlardan bahsederken şunları söylemektedir:

“Zayıfı hasen olarak anlayacak olursak, Ahmed b. Hanbel'in ‘hasen reye mukaddemdir.’ demesinin ne anlamı kalır? Halbuki bu, sabit, mukarrer bir iştir ve hasen hadis de her çeşit ihticâda huccettir. Müttekaddimînin - Ebû Hâtim, İbn Arabî ve onun şeyhinden gelen rivâyetler hariç- hiç birinden hasenle ihticâcın nefyine dair rivâyet gelmemiştir.”¹¹⁷

Avvâme, bu sözleriyle, zayıf hadis hasene eşitlendiğinde fakîhlerin “zayıf hadis kıyas ve reyden evlâdır” sözünün bir anlam ifade etmeyeceğini çünkü hasen hadisin zaten huccet olduğunu ifade etmiş oluyor.

Fakîhlerin kullandığı zayıf hadislerin aslında hesen derecesinde olduğu iddiası, hasen teriminin o dönemde ortaya çıkmamış olduğu iddiasının yanında, fakîhlerin kullanmış oldukları zayıf rivâyetlerin birçok tarîkten gelmesi sebebiyle, hasen li-gayrihî kapsamına gireceği kanaatine dayanmaktadır.¹¹⁸

Muhaddisler adalet şartlarını taşımakla beraber zabt yönünden sahîh hadis râvîlerinin derecesine ulaşamayan kimselerin, muttasıl bir isnadla rivâyet ettikleri şâz ve illetten ârî hadisler için hasen tabirini kullanmakta¹¹⁹ ve bu terimi *hasen li-zâtihi* ve *hasen li-gayrihî* olarak iki kısımda ele almaktadırlar.

¹¹⁵ Tânevî, *Kavâid*, s. 106-8.

¹¹⁶ Bkz. Tânevî, *Kavâid*, s. 106.

¹¹⁷ Tânevî, *Kavâid*, s. 107.

¹¹⁸ Bkz. Leknevî, *Zaferü'l-Emânî*, s. 171-2.

¹¹⁹ Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 94.

Hasen li-zâtihi, râvînin zabtındaki kusur hariç sahîh hadisın tüm şartlarını taşıyan hadistir. Sahîh hadisın diğerk şartları ise şunlardır: Adaletin tam olması, senedin muttasıl olması, hadisın şaz ve muallel olmaması.¹²⁰

Hasen li-gayrihî ise, isnadı mestûr yâni râvîlerinin ehliyetleri tam olarak tespit edilmemiş, bununla beraber rivâyet ettikleri hadiste fazla hata yapmayan ve kizb ile itham edilmeyen kimselerin rivâyet ettikleri hadistir ki, birkaç şekilde rivâyet edilmesi halinde şâz ve münker olmaktan çıkar ve *hasen li-gayrihî* adını alır.¹²¹

Muhaddislere göre, aslında zayıf olan bu hadisler, onları takviye eden bir hususun ortaya çıkması ile hasen mertebesine yükselir. Bu hususun bulunmaması halinde za'fiyet devam eder ve istidlâlde kullanılmaları mümkün olmaz.¹²² *Hasen li-gayrihî* aslında zayıf olmakla birlikte zayıflık sebebi muhtelif yollarla giderilen, böylece başka rivâyetlerin desteğiyle hasen derecesine yükselen hadistir. Eğer zafiyeti giderilebilecek hadislerden ise, bu, bazı râvîlerin doğru ve güvenilir olmalarına rağmen hafıza yönünden zayıflıkları sebebiyledir. Eğer bunların rivâyet ettikleri hadis bir başka yönden de rivâyet edilecek olursa, doğru rivâyet ettikleri anlaşılır ve böylece önceden zayıf olduğu bilinen hadis hasen mertebesine yükselir, ancak bu mertebe hasenin *li-gayrihî* mertebesidir.¹²³

İbnü's-Salâh, zayıf hükmü verilmiş hadislerin birçok seneden rivâyet edilmesi durumunda hasen seviyesine çıkacağını belirtir. Buna örnek olarak (الأذنان من الرأس) “*Kulaklar baştandır.*” hadisini verir, fakat bununla birlikte birçok şekilde rivâyet edilen her zayıf hadisın hasen seviyesine çıkamayacağını da vurgular. Ona göre, zayıf bir hadisın hasen derecesine yükselebilmesi için; hadise zayıf hükmünün verilme sebebi, ehl-i sıdk ve ehl-i diyânet olan bir râvînin hıfzındaki za'f olması ve bu hadisi destekleyici başka vecihlerden gelen rivâyetlerin de bulunması gerekir.

¹²⁰ İbnü's-Salâh'ın tanımı şu şekildedir: Râvîsi sıdk (doğruluk) ve emanet (güven) yönünden meşhur olan, fakat hıfz ve itkan yönünden kusurları sebebiyle sahîh hadis ricalinin derecesine ulaşamayan, bununla beraber rivâyet ettiği hadiste tek kalan ve bu sebepten dolayı hadisi münker olan kimselerden üstün derecede bulunan, hadis de şaz, münker ve muallel olmayan kimsenin rivâyetidir. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, I/19; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 132.

¹²¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, I/19.

¹²² Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 133.

¹²³ Aydınlı, *Hadis Istılahları*, s. 130.

Böylece râvînin hıfzındaki zayıflığın bu rivâyet için geçerli olmadığı anlaşılabilir. Aynı şekilde râvînin zayıf hükmü verilen bu rivâyeti hasen seviyesine çıkar. Aynı şekilde râvînin za'fı, irsal yapmasından kaynaklanıyorsa, o da destekleyici başka rivâyetler sebebiyle za'ftan kurtulur. Hafız bir imam tarafından irsâl edilen bir mürsel hadis de bu şekilde hasen mertebesine çıkar. Çünkü bu hadislerde de bir başka vecihle gelen rivâyet ile izâle olabilecek az bir za'f mevcuttur. İbnü's-Salâh'a göre, za'fın kuvvetli olması, zayıflatıcı vasfın mukavim ve mücbir bulunması durumunda za'f ortadan kalkmaz. Örneğin râvînin *müttehem bi'l-kizb* ve *şâz* olması, hadisin za'fının ortadan kaldırılamamasını gerektirir.¹²⁴

Hanefî fakîhler, zayıf hükmü verilen hadisleri muhaddislere karşı savunurken bu kaideyi sık sık zikretmişlerdir. Bu tür savunmalara en çok İbnü'l-Hümâm'ın *Fethü'l-Kadîr*'inde rastlanmaktadır. İbnü'l-Hümâm eserinin pek çok yerinde bu kaideyi zikrederek hadislerin istidlâle müsait olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır.¹²⁵ Aynı şekilde Tânevî de *İ'lâü's-Sünen*'de bu kaideyi sık sık hatırlatmaktadır.

Birçok tarîkten gelen zayıf rivâyetlerin hasen mertebesine çıkacağı böylece sıhhat bulacağı anlayışı, hadisleri kullanma sebepleri olmasa da, kullanılan hadisleri muhaddislere karşı savunma mahiyetinde öne sürülen cevaplardır. Böyle bir savunmada bulunulması, Mezhep İmamını taklit eden fakîhlerin Mezhep İmamının kullanmış olduğu rivâyetlerin istidlâli hususunda, tereddüt duymadıklarını göstermesi açısından önemlidir.

el-Hidâye'de bulunan pek çok hadisin de birçok tarîkten gelmesi sebebiyle hasen seviyesine çıktığı hem fakîhler tarafından hem de muhaddisler tarafından zaman zaman belirtilmiştir. Bunlardan bazılarını şöylece sıralayabiliriz:

1. الأذنان من الرأس

“Kulaklar baştandır.”¹²⁶

¹²⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, I/20.

¹²⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/162, 306, II/329, III/141, 236, 296, IV/138, V/308, 513, VI/59

¹²⁶ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/14. Tirmizî, *Tahâret*, 29, no. 37; Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 51, no. 134; Dârekutnî, *Sünen*, I/103, no. 356; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I/112, no. 315. Ayrıca bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/18; Askalânî, *ed-Dirâye*, I/20.

el-Hidâye'de istidlâl edilen bu hadis; Ebû Ümâme, İbn Abbâs, Abdullah b. Zeyd, Ebû Hüreyre, Ebû Mûsâ, Enes, İbn Ömer ve Hz. Âişe'den rivâyet edilmiştir. Bu rivâyetlerin hepsinin zayıf olduğuna dair değerlendirmeler bulunmaktadır.¹²⁷ Biz burada örnek olması açısından Hanefîlerin kendi kaynaklarından Ebû Yûsuf ve Tahâvî'nin de eserine aldığı İbn Ömer'den gelen rivâyet ve yine Tahâvî'nin naklettiği Ebû Ümâme'den gelen rivâyetleri inceleyeceğiz.

Ebû Yûsuf, İbn Ömer'den gelen rivâyeti şöyle nakletmektedir:

Peygamber (sas) → İbn Ömer → bir adam → Abdülkerîm b. Ebi'l-Muhârik → Ebû Hanîfe → Ebû Yûsuf.

الأُذُنَانِ مِنَ الرَّأْسِ

“Kulaklar baştandır.”¹²⁸

Tahâvî'nin eserine aldığı İbn Ömer'den gelen rivâyetler ise şu şekildedir:

Peygamber (sas) → İbn Ömer → Nâfi' → İbn İshak → Babası → Yakub b. İbrahim → Ali b. Ma'bed → Tahâvî.

الأُذُنَانِ مِنَ الرَّأْسِ فَامْسَحُوهُمَا

“Kulaklar baştandır, onları da meshedin.”¹²⁹

Peygamber (sas) → İbn Ömer → Ğaylân b. Abdillâh → Hişâm → Yahya b. Yahya → Ali b. Şeybe → Tahâvî.

الأُذُنَانِ مِنَ الرَّأْسِ

“Kulaklar baştandır.”¹³⁰

Bu rivâyeti, İbn Ömer'den, Darekutnî de rivâyet eder ve merfûluğunda vehim olduğunu ifade ederek rivâyetin mevkuf halinin daha doğru olduğunu söyler.¹³¹

¹²⁷ Bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/18.

¹²⁸ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, I/7, no. 32.

¹²⁹ Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I/ 41, no. 145.

¹³⁰ Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I/ 41, no. 146.

¹³¹ Bkz. Darekutnî, *Sünen*, I/370-380, no. 330-340.

Tahâvî'nin, Ebû Ümâme'den naklettiği rivâyet ise şöyledir:

Peygamber (sas) → Ebû Ümâme → Şehr b. Havşeb → Rebîa → Sinan → Hammâd b. Zeyd → Yahya b. Hasan → Nasr b. Merzûk → Tahâvî.

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَوَضَّأَ فَمَسَحَ أُذُنَيْهِ مَعَ الرَّأْسِ وَقَالَ الْأُذُنَانِ مِنَ الرَّأْسِ

“Rasûlullah (sas) abdest aldı, kulaklarını başı ile birlikte mesh etti ve şöyle söyledi: ‘*Kulaklar baştandır.*’”¹³²

Rivâyetin hasen olduğunu belirten Tirmizî¹³³, senedinin tartışmalı olduğu kanaatindedir. Tirmizî ile aynı kanaati paylaşan Beyhakî¹³⁴ ve Dârekutnî¹³⁵ ise, râvîlerden Şehr b. Havşeb’in zayıf olduğunu belirtmektedir.

Bu rivâyete yöneltilen tenkidlerden birisi de rivâyetin Hz. Peygamber’e ulaşmasında şüphe olmasıdır. Tirmizî¹³⁶ ve Ebû Dâvûd’un¹³⁷ eserlerinde naklettikleri rivâyetlere göre Süleyman b. Harb (الأُذُنَانِ مِنَ الرَّأْسِ) “*Kulaklar baştandır.*” ifadesinin Hz. Peygamber’e ait olmadığını, Ebû Ümâme’nin kendi sözü olduğunu iddia etmiştir. Dârekutnî¹³⁸ ve Beyhakî¹³⁹ de bu iddiaya “Bunun tersini iddia eden hata etmiştir.” ziyadesiyle yer vermişlerdir. Ayrıca yukarıdaki senedde bulunan râvîlerden Kuteybe, Hammâd’ın rivâyetin Hz. Peygamber’e mi yoksa Ebû Ümâme’ye mi ait olduğunu idrak edemediğini belirtmiştir.¹⁴⁰

¹³² Tahâvî, *Şerhu Meani'l-Âsâr*, I/39, no. 135.

¹³³ Tirmizî, *Tahâret*, 29 (no. 37).

¹³⁴ Beyhakî, eserinde bu senedle vermiş olduğu rivâyette Şehr b. Havşeb’in zayıf olduğundan bahsetmez. Fakat bu rivâyetin farklı senedlerine yönelmiş olduğu tenkidlerde Şehr b. Havşeb’in sika olmadığını nakleder. Bkz. Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I/111 (no. 313).

¹³⁵ Dârekutnî, *Sünen*, I/103 (no. 356).

¹³⁶ Tirmizî, *Tahâret*, 29 (no. 37).

¹³⁷ Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 51 (no. 134).

¹³⁸ Dârekutnî, *Sünen*, I/103 (no. 356).

¹³⁹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I/112 (no.314).

¹⁴⁰ Tirmizî, *Tahâret*, 29 (no. 37); Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 51 (no. 134); Dârekutnî, *Sünen*, I/103 (no. 356); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I/112 (no.315).

İbn Hacer de bu hadisi incelerken, rivâyet hakkında ileri sürülen çeşitli değerlendirmelere yer vermiş ve sonuç olarak şunları söylemiştir:

“İnsaf sahibi bir kimse bir rivâyetin tarîklerinin tümüne bakınca, o hadisin bir asla dayandığını ve atılmaması gerektiğini anlar. Zira (alimler) bu rivâyet dışında birçok hadisi tarîklerinin çokluğuna bakarak ‘hasen’ kabul etmişlerdir. Allah en iyisini bilendir.”¹⁴¹

el-Hidâye'de de görüldüğü gibi Hanefî fukahâ birçok âlimin zayıf olarak nitelendirdiği bu hadisle ihticac etmiştir. Hanefî fıkıh kaynaklarına baktığımızda bu hadisi delil olarak alma sebepleri hakkında bazı ipuçlarını yakalayabiliriz. Örneğin, Tahâvî “Kulaklar baştandır.” ve “Peygamber (sas) kulaklarının içine ve dışına meshederek abdest aldı.”¹⁴² şeklindeki rivâyetlerin çeşitli tarîklerini¹⁴³ verdikten sonra;

“Kulakların ön ve arka taraflarıyla, başa dâhil olduğuna dair hükmü içeren rivâyetler tevatür derecesine ulaşmıştır. Aksini ifade eden rivâyetler ise mütevâtir değildir.”¹⁴⁴

demek suretiyle incelemiş olduğumuz bu rivâyeti çeşitli varyantlarıyla destekleyerek tevatür seviyesine çıktığını belirtmiştir.

Tahâvî'nin burada belirtmiş olduğu tevatür derecesi, ilm-i yakîn ifade eden mütevâtir habere karşılık geldiği söylenilemez. Muhtemelen Tahâvî tevatür ifadesini çok yaygın ve şöhret bulmuş haber anlamında kullanmıştır ve Debûsî'nin kavram olarak ortaya koyduğu meşhur habere karşılık gelmektedir. Mütevâtir haberin fakîhler arasındaki kullanımına bakıldığında, Debûsî'den önce mütevâtir haber kavramının, meşhur haberi de kapsadığı görülecektir.¹⁴⁵ Bundan dolayı burada Tahâvî'nin tevatürden kastı toplumda yaygınlaşmış, herkes tarafından bilinen ve sonuç olarak da tevatür gibi amel edilmesi gereken bir rivâyet olduğudur. Ayrıca Cessâs'ın âhâd yoldan gelmiş haberlerin ümmet tarafından kabul görmesi durumunda

¹⁴¹ Askalânî, *en-Nüket alâ Kitâbi İbnü's-Salâh*, I/415.

¹⁴² Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I/39, no. 140.

¹⁴³ Tahâvî, *a.g.e.*, I/39, no. 135-141.

¹⁴⁴ Tahâvî, *a.g.e.*, I/40.

¹⁴⁵ Örneğin bkz. Cessâs, *Fusûl*, I/48.

mütevâtir gibi amel edileceğini söylemesi¹⁴⁶ de Tahâvî'nin bu rivâyet gibi meşhur haberleri makbul addedip kaynak olarak kullandığı fikrini doğrulamaktadır.

Î'lâü's-Sünen müellifi Tânevî, burada Tahâvî'nin mütevâtirden kastının mütevâtir bir hadisin var olduğu değil, konuyla ilgili çeşitli tarîklerle bize ulaşan rivâyetlerin hepsi birlikte düşünüldüğünde bu bilginin tevatür seviyesine çıkacağı olduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁷

Tahâvî'nin tevatür seviyesinde gördüğü bu bilgi kulakların da başın hükmüne dâhil olduğu ve kulakların baş ile birlikte mesh edilmesidir. Tahâvî, bu hadisten kulakları mesh etmenin de başı mesh etmek gibi farz olduğunu yahut da kulağı mesh etmenin başı mesh etmek yerine geçeceğini anlamamıştır. Tahâvî, bu rivâyeti açıklarken başın mesh edildiği gibi kulakların da mesh edilmesi gerektiğini, bu mesh esnasında da baş için ıslatılmış olan el ile kulakların da mesh edilmesinin yeterli olacağını ifade etmiştir. Çünkü kulaklar yüze değil, başa dâhildir ve yüzü yıkarken kulakların da yıkanması gerekli değildir.¹⁴⁸ Tahâvî'nin bu konuya yönelik yaptığı açıklamalardan onun, kulakların da baş gibi meshedilmesi gerektiği bilgisinin mütevâtir olduğunu kastettiği anlaşılmaktadır. Nitekim kulakların da baş ile birlikte mesh edilmesi hususunda icmâ olduğu görüşü de öne sürülmektedir.¹⁴⁹

İbn Hacer "*Kulaklar baştandır.*" rivâyetinin muhaddisler indinde zayıf ve meşhur haberin örneklerinden olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁰ Leknevî de, rivâyetin bazı tarîkleri zayıf olmakla beraber tarîklerinin çok olmasının hadisin za'fını ortadan kaldıracağını belirtmektedir.¹⁵¹

Kâsânî ise bir haber-i vâhid olan "*Kulaklar baştandır.*" hadisinin "baş yerine kulaklar mesh edilebilir" anlamına gelebileceğini düşünmüş olsa gerek ki baş yerine kulakların mesh edilmesinin mümkün olamayacağını vurgulamıştır. Çünkü kulakları mesh etme hadisinin âhâd haber olduğunu ve âhâd haberin ameli gerektirse de ilim

¹⁴⁶ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, II/120.

¹⁴⁷ Tânevî, *Î'lâü's-Sünen*, I/88.

¹⁴⁸ Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I/40.

¹⁴⁹ Ebû Abdullah, *Rahmetü'l-Ümme*, s. 15.

¹⁵⁰ Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, II/174.

¹⁵¹ Şeybânî, *el-Câmiu's-Sagîr*, I/111.

ifade etmeyeceğini, dolayısıyla kat'î bir delil ile sâbit olan başın meshinin yerine geçemeyeceğini ifade etmektedir.¹⁵² *el-Hidâye* şârihlerinden, *el-Înâye* müellifi Bâbertî de haber-i vâhidin Kur'ân'ı nesh edemeyeceğini vurgulayarak Kâsânî ile aynı kanaati paylaşmaktadır.¹⁵³

Bu rivâyeti ayrıntılı bir şekilde ele alan İbnü'l-Hümâm ise Beyhakî'nin yöneltmiş olduğu tenkitleri naklederek ona cevaplar vermek suretiyle hadisin zayıf olmadığı yönündeki kanaatini ispatlamaya çalışır. Beyhakî'nin hadisin mevkufl olduğuna¹⁵⁴ dair delilleri öne sürmesine karşın İbnü'l-Hümâm, Ebû Rebî'in hadisi merfû olarak rivâyet ettiğini belirtir. Ayrıca sika râvînin ziyadesinin makbul olduğuna dair Usûl-i Hadis kaidesini¹⁵⁵ öne sürerek şunları söyler:

“Eğer sika bir râvî bir defasında hadisi merfû olarak rivâyet eder ve diğer bir sefer de bu hadisi mevkufl olarak rivâyet ederse veya bu hadisi sika olmayan başka bir şahıs rivâyet ederse merfû olan rivâyet tercih edilir. Çünkü bu rivâyette bir ziyâde vardır ve sika râvîlerin ziyadesi makbuldür.”¹⁵⁶

İbnü'l-Hümâm incelemiş olduğu rivâyetin bu kaideye uyduğunu göstermek için Şehr b. Havşeb'in zayıf olduğu iddiasına da cevap verir. İbnü'l-Hümâm'a göre Şehr b. Havşeb zayıf değil bilakis güvenilir (sika) bir râvîdir. Çünkü Ebû Zür'a, Ahmed, Yahyâ, el-İclî, Yakub b. Şeybe ve Sinan b. Rebîa onun güvenilir olduğunu söylemişlerdir.¹⁵⁷

2. اِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَسْجُدُ عَلَى كَوْرِ عِمَامَتِهِ .

“Peygamber (sas) (alnına sarkan) sarığının katları üzerine secde ederdi.”¹⁵⁸

¹⁵² Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, I/23.

¹⁵³ Bâbertî, *el-Înâye*, I/29.

¹⁵⁴ Darekutnî de aynı şeklide hadis hakkında, mevkufl olan tarîkin daha doğru olduğunu belirtmektedir. Bkz. *Dârekutnî, Îlel*, XII/263.

¹⁵⁵ Bkz. Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, I/424.

¹⁵⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/28.

¹⁵⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/28.

¹⁵⁸ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/62.

Hadisi; Ebû Hüreyre, İbn Abbâs, Abdullah b. Ebî Evfâ, Câbir, Mekhûl ve İbn Ömer rivâyet etmiştir.¹⁵⁹

Abdurrezzâk'ın Ebû Hüreyre ve Mekhûl'dan naklettiği rivâyet şu şekildedir:

Peygamber (sas) → Ebû Hüreyre → Yezîd b. el-Esam → Abdullah b. Muharrer → Abdurrezzâk.

Peygamber (sas) → Mekhûl → Süleyman b. Mûsâ → Abdullah b. Muharrer → Abdurrezzâk.

كَانَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْجُدُ عَلَى كَوْرِ عِمَامَتِهِ

“Peygamber (sas) (alnına sarkan) sarığının katları üzerine secde ederdi.”¹⁶⁰

İbn Ebî Hâtim râvîlerden İbn Muharrer hakkında *zayıfû'l-hadis* ifadesini kullanır.¹⁶¹ Ayrıca hadisi İbn Ebî Şeybe ve Taberânî, Ebû Evfâ'dan, şu şekilde nakletmişlerdir:

Ebû Evfâ → Ebû Verkâ' → Mervân b. Muâviye → İbn Ebî Şeybe.

رَأَيْتُ ابْنَ أَبِي أَوْفَى يَسْجُدُ عَلَى كَوْرِ عِمَامَتِهِ

“İbn Ebî Evfâ'yı sarığının katları üzerine secde ederken gördüm.”¹⁶²

Peygamber (sas) → Abdullah b. Ebî'l-Evfâ → Fâid Ebû'l-Verkâ' → Saîd b. Anbese → Ma'mer b. Sehl → Muhammed b. Mahmeveyh → Taberânî.

رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَجَدَ عَلَى كَوْرِ عِمَامَتِهِ

“Peygamber'i (sas) (alnına sarkan) sarığının katları üzerine secde ederken gördüm.”¹⁶³

İbn Hacer senedinin zayıf olduğunu söylemektedir.¹⁶⁴

¹⁵⁹ Bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/384; Askalânî, *ed-Dirâye*, I/145.

¹⁶⁰ Abdurrezzâk, *Musannef*, I/400, no. 1564.

¹⁶¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, V/176.

¹⁶² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I/267, no. 2768.

¹⁶³ Taberânî, *el-Mucemü'l-Evsat*, VII/170, no. 1784.

¹⁶⁴ Askalânî, *ed-Dirâye*, I/145.

İbn Adî'nin Câbir b. Abdillâh'tan naklettiği rivâyet ise şu şekildedir:

Peygamber (sas) → Câbir b. Abdillâh → Abdurrahman b. Sâbit → Câbir el-Ca'fi → Amr b. Şemir → Esîd b. Zeyd → Ahmed b. Yahyâ es-Sûfi → Es-Sâcî → İbn Adî.

رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْجُدُ عَلَى كَوْرِ عِمَامَتِهِ

“Peygamber’i (sas) (alınına sarkan) sarığının katları üzerine secde ederken gördüm.”¹⁶⁵

Daha başka tarîkleri de bulunan bu hadisin tüm tarîklerinin zayıf olduğu belirtilmektedir.¹⁶⁶ Burada sadece örnek olması açısından bu tarîkleri vermekle yetinerek Hanefilerin bu hadis hakkındaki görüşlerine geçmek istiyoruz.

İbnü'l-Hümâm bu hadisin çeşitli zayıf tarîklerini ve bu rivâyeti destekleyecek sened bakımından daha kuvvetli benzer rivâyetleri naklettikten sonra hadisin zayıf olsa bile çeşitli tarîklerden gelmesi hasebiyle hasen seviyesine çıkacağını belirtir. Ayrıca bu rivâyeti Hasan-ı Basrî'nin Hz. Peygamber'in ashabından rivâyet etmesinin merfû rivâyetlerin sıhhati üzerinde oluşan zannı ortadan kaldıracığını ifade eder.¹⁶⁷

İbnü'l-Hümâm aslında zayıf hadisin “batıl hadis” demek olmadığını düşünür ve şunları söyler:

“Hakîkatte (*fi nefsi 'l-emr*) zayıf, bâtil anlamına gelmez. Bilakis hakikatte sahîh olması mümkün olmakla birlikte, muhaddisler tarafından öngörülen (sıhhat) şartları yerine gelmemiş demektir.”¹⁶⁸

İbnü'l-Hümâm bunun sebebini ise şöyle açıklar:

“Çünkü senedi itibariyle zayıf bir rivâyetin sahîh olmasını sağlayacak bir takım karînelerin olması mümkündür. Diğer yandan zayıf bir râvî, rivâyet ettiği metinler içinden belirli/muayyen bazı metinleri güzel bir şekilde

¹⁶⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, V/130.

¹⁶⁶ Bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/384; Askalânî, *ed-Dirâye*, I/145.

¹⁶⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/306.

¹⁶⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/306.

rivâyet etmiş ve onunla hüküm vermiş olabilir. Bu durumda isnadı zayıf olan rivâyet aslında sahîh olmuş olur.”¹⁶⁹

İbnü'l-Hümâm burada fakîhlerin zayıf hadise bakışını açık bir şekilde sergilemektedir. Fakîhler, muhaddislerin zayıf gördüğü rivâyetleri bir anda silip atmaz. Rivâyet muhaddislere göre zayıf olsa bile, fakîhlere göre bazı karîneler sebebiyle istidlâle uygun hale gelebilir.

3. صَلُّوا خَلْفَ كُلِّ بَرٍّ وَفَاجِرٍ

“İyi olsun kötü olsun herkesin arkasında namaz kılın.”¹⁷⁰

Dârekutnî ve Beyhakî'nin Ebû Hüreyre'den naklettikleri rivâyetler şu şekildedir:

Peygamber (sas) → Ebû Hüreyre → Mekhûl → el-Alâ' ibnü'l-Haris → Muâviye b. Sâlih → İbn Vehb → Bahr b. Nasr → Ebû Revk el-Hizzânî Ahmed b. Muhammed b. Bekr (Basra'dan) → Dârekutnî.

صَلُّوا خَلْفَ كُلِّ بَرٍّ وَفَاجِرٍ وَصَلُّوا عَلَى كُلِّ بَرٍّ وَفَاجِرٍ وَجَاهِدُوا مَعَ كُلِّ بَرٍّ وَفَاجِرٍ

“İyi olsun kötü olsun herkesin arkasında namaz kılın. İyi olsun kötü olsun herkesin namazını kılın. İyi olsun kötü olsun her (emirle) beraber cihad edin.”

Dârekutnî, Mekhûl'ün Ebû Hüreyreden hadis işitmediğini fakat diğer râvîlerin sika olduğunu belirtmektedir.¹⁷¹

Peygamber (sas) → Ebû Hüreyre → Mekhûl → el-Alâ' ibnü'l-Haris → Muâviye b. Sâlih → İbn Vehb → Bahr b. Nasr → Ebû Revk Ahmed b. Muhammed b. Bekr (Basra'dan) → Ali b. Ömer el-Hafiz → Ebû Bekir ibnü'l-Haris el-Fakîh el-İsbehani → Beyhakî.

¹⁶⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/306.

¹⁷⁰ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/69.

¹⁷¹ Dârekutnî, *Sünen*, II/ 56, no. 1744.

صَلُّوا خَلْفَ كُلِّ بَرٍّ وَفَاجِرٍ ، وَصَلُّوا عَلَى كُلِّ بَرٍّ وَفَاجِرٍ ، وَجَاهِدُوا مَعَ كُلِّ بَرٍّ وَفَاجِرٍ

“İyi olsun kötü olsun herkesin arkasında namaz kılın. İyi olsun kötü olsun herkesin namazını kılın. İyi kötü her (emirle) beraber cihad edin.”

Beyhakî, Mekhûl’ün Ebû Hüreyre’den hadis işitmediğini, diğer râvîlerin ise sika olduğunu belirtmiş ve bu rivâyet hariç konuyla ilgili diğer tüm rivâyetlerin zayıf olduğunu ifade etmiştir.¹⁷²

Dârekutnî’nin Hz. Ali’den naklettiği rivâyet ise şu şekildedir:

Peygamber (sas) → Ali → Hâris → Muhammed b. Ulvân → Fûrât b. Selmân → Ebû İshak el-Kanserî → Bakıyye → Muhammed b. Amr b. Hanân → Ahmed b. Muhammed b. Ebî Şeybe → Dârekutnî.

مِنْ أَصْلِ الدِّينِ الصَّلَاةُ خَلْفَ كُلِّ بَرٍّ وَفَاجِرٍ وَالْجِهَادُ مَعَ كُلِّ أَمِيرٍ وَلَكَ اجْرُكَ وَالصَّلَاةُ عَلَى كُلِّ مَنْ مَاتَ مِنْ أَهْلِ الْقِبْلَةِ

“İyi olsun kötü olsun herkesin arkasında namaz kılmak, her emir ile beraber cihad etmek, ecri sana aittir ve ehl-i kiblede ölen herkese namaz kılmak dinin asıllarındandır.”¹⁷³

İbnü’l-Hümâm Dârekutnî’nin rivâyetini zikrettikten sonra fukaha indinde mürsel haberin makbul olduğunu ifade eder ve bu mânâdaki diğer zayıf rivâyetlerin de çok sayıda olması hasebiyle hasen seviyesine çıkacağını belirtir.¹⁷⁴

4. اَلَا لَا تُزَوِّجُ النِّسَاءَ إِلَّا الْاَوْلِيَاءَ، وَلَا يُزَوِّجَنَّ اِلَّا مِنْ الْاَكْفَاءِ .

“Dikkat edin, kadınları velilerinden başkası evlendirmesin ve ancak denkleriyle evlensinler.”¹⁷⁵

لَا مَهْرَ اَقْلٌ مِنْ عَشْرَةِ دَرَاهِمَ

“On dirhemden aşağı mehir yoktur.”¹⁷⁶

¹⁷² Beyhakî, *es-Sünenü ’l-Kübrâ*, IV/26, no. 6932.

¹⁷³ Dârekutnî, *Sünen*, II/ 56, 1741.

¹⁷⁴ İbnü’l-Hümâm, *Fethü’l-Kadîr*, I/351.

¹⁷⁵ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/235.

Dârekutnî, *el-Hidâye*'nin farklı yerlerinde bulunan bu iki rivâyeti şu şekilde birlikte rivâyet etmiştir:

Peygamber (sas) → Câbir b. Abdillâh → Amr b. Dînâr → Atâ → el-Haccâc b. Ertâ → Mübeşşir b. Ubeyd → Ebû'l-Muğîre Abdülkuddûs b. el-Haccâc → Zekeriyyâ b. el-Hakem er-Res'anî → Ahmed b. İsa b. Es-Sükeyn el-Beledî → Dârekutnî.

لَا تُنْكَحُوا النِّسَاءَ إِلَّا الْاِكْفَاءَ وَلَا يُزَوَّجُهُنَّ إِلَّا الْاَوْلِيَاءُ وَلَا مَهْرَ دُونَ عَشْرَةِ دَرَاهِمٍ.

“Kadınları ancak denkleriyle nikâhlayın ve onları ancak velileri evlendirsinsin. Mehir ise on dirhemden aşağı olamaz.”

Dârekutnî, Mübeşşir b. Ubeyd hakkında *metrûkü'l-hadîs ehâdîsühû lâ yutâbeu aleyhâ* demiştir.¹⁷⁷

İbnü'l-Hümâm, bu rivâyetin Âişe, Enes ve Ömer'den gelen çeşitli tarîklerini zikrettikten sonra, bu hadisin tarîklerinin çokluğu itibariyle, Hz. Peygamber'den sadır olduğunun kesinliği, mânâsının sıhhati ve huccet olması bakımından hasen seviyesine yükseldiğini ifade eder. Ayrıca bu hadisin Burhaneddin el-Halebî'nin *Şerhü'l-Buhârî* isimli eserinde mevcut olduğu ve Bağavî'nin bu rivâyeti hasen addettiğini belirtir. İbnü'l-Hümâm'ın naklettiğine göre İbn Ebî Hâtim de hadisi rivâyet etmiş ve İbn Hacer, rivâyetin hasen olduğunu söylemiştir.¹⁷⁸

5. اَرْبَعَةٌ لَا لِعَانَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ اَزْوَاجِهِمْ: الْيَهُودِيَّةُ وَالنَّصْرَانِيَّةُ تَحْتَ الْمُسْلِمِ، وَالْمَمْلُوكَةُ تَحْتَ الْحُرِّ،

وَالْحُرَّةُ تَحْتَ الْمَمْلُوكِ

“Dört kadın vardır ki, onlarla kocaları arasında liân yoktur: Müslümanın nikâhında olan Yahudi ve Hristiyan, hür bir kimsenin nikâhı altında bulunan cariye, kölenin nikâhı altında bulunan hür kadın.”¹⁷⁹

¹⁷⁶ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/238. Mehrin alt miktarı hakkındaki görüşler için bkz. Çeker, *İslâm Hukunda Akidler*, s. 242.

¹⁷⁷ Dârekutnî, *Sünen*, III/243, no. 3545. Ayrıca bkz. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, I/6, no. 3.

¹⁷⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, III/292. Ayrıca bkz. Leknevî, *Zaferü'l-Emânî*, s. 172-3.

¹⁷⁹ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/311.

Hadisi İbn Mâce, Dârekutnî ve Beyhakî rivâyet etmiştir. İbn Mâce'nin rivâyeti şu şekildedir:

Peygamber (sas) → Dedesi → Babası → Amr b. Şuayb → Babası → İbn Atâ → Damre b. Rebîa → Hayve b. Şurayh el-Hadramî → Muhamed b. Yahyâ → İbn Mâce.

ارْبَعٌ مِنَ النِّسَاءِ لَا مُلَاعَنَةَ بَيْنَهُنَّ النَّصْرَانِيَّةُ تَحْتَ الْمُسْلِمِ وَالْيَهُودِيَّةُ تَحْتَ الْمُسْلِمِ وَالْحُرَّةُ تَحْتَ الْمَمْلُوكِ
وَالْمَمْلُوكَةُ تَحْتَ الْحُرِّ

“Kadınlardan dört (sınıf) vardır ki onlar (ile kocaları) arasında liân yoktur: Müslüman erkeğin nikâhı altındaki Hristiyan kadın; Müslüman erkeğin nikâhı altında bulunan Yahudi kadın; kölenin nikâhı altındaki hür kadın; hür erkeğin nikâhı altındaki câriye.”¹⁸⁰

Hadisi, aynı şekilde Dârektunî ve Beyhakî de rivâyet etmekte ve Dârekutnî, Osman b. Atâ el-Horasânî hakkında *daîfü'l-hadis cidden* demekte ve onun mütâbii olan Yezid b. Bezî' er-Remlî'nin de zayıf olduğunu ifade etmektedir.¹⁸¹ Beyhakî de aynı şekilde râvîlerin zayıf olduğunu belirtmektedir.¹⁸²

Dârekutnî'nin bu konudaki ikinci rivâyeti ise şu şekildedir:

Peygamber (sas) → Dedesi Abdullah b. Amr → Babası → Amr b. Şuayb → Osman b. Abdurrahman ez-Zührî → Abdurrahman b. Süleymân → Muhammed ibnü'l-Haccâc b. Nüzeyr Ebû'l-Fadl → Ebû Sâlih Abdurrahman b. Saîd b. Hârûn → Dârekutnî.

ارْبَعَةٌ لَيْسَ بَيْنَهُمْ لِعَانٌ لَيْسَ بَيْنَ الْحُرِّ وَالْأَمَةِ لِعَانٌ وَلَيْسَ بَيْنَ الْحُرَّةِ وَالْعَبْدِ لِعَانٌ وَلَيْسَ بَيْنَ الْمُسْلِمِ وَالْيَهُودِيَّةِ لِعَانٌ
وَلَيْسَ بَيْنَ الْمُسْلِمِ وَالنَّصْرَانِيَّةِ لِعَانٌ

¹⁸⁰ İbn Mâce, Talâk, 27, no. 2071.

¹⁸¹ Dârekutnî, *Sünen*, III/162, no. 3293.

¹⁸² Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII/625, no. 15696

“Dört (sınıf) vardır ki onlar arasında liân yoktur: Hür erkek ile câriye arasında; hür kadın ile erkek köle arasında; Müslüman ile Yahudi arasında; Müslüman ile Hıristiyan arasında.”

Dârekutnî, Osman b. Abdurrahman el-Vakkâsî'nin *metrûkû'l-hadîs* olduğunu belirtmektedir.¹⁸³

İbnü'l-Hümâm yukarıda zikrettiğimiz rivâyetlerle birlikte bu konudaki mevkuf rivâyetleri de naklettikten sonra, rivâyetlerin zayıf olmasına rağmen birçok tarîkten gelmeleri sebebiyle fukaha indinde huccet olduğunu belirtmektedir.¹⁸⁴

6. *إِنْ وَجَدْتَهُ قَبْلَ الْقِسْمَةِ فَهُوَ لَكَ بِغَيْرِ شَيْءٍ، وَإِنْ وَجَدْتَهُ بَعْدَ الْقِسْمَةِ فَهُوَ لَكَ بِالْقِيَمَةِ.*

“Eğer onu taksim edilmeden önce bulursan, karşılığında bir şey vermeksizin senindir. Eğer taksimden sonra bulursan, kıymetini vermek suretiyle senindir.”¹⁸⁵

Hadisi, Ebû Yûsuf, İbrâhim'den rivâyeti etmiştir:

İbrâhim → Hammâd → Ebû Hanîfe → Ebû Yûsuf → Yûsuf.

انه قال في العبد يحرزه العدو فظهر عليه المسلمون ان وجدته صاحبه قبل ان يقسم فهو احق له يأخذه وإن وجدته قد اقتسم اخذه بالثمن وكذلك المتاع

İbrâhim, düşmanın ele geçirdiği bir köle ile ilgili şöyle demiştir: “Eğer o düşman Müslümanlar tarafından yenilgiye uğratılır ve bu köleyi (ilk) sahibi, Müslümanların ganimeti taksiminden önce bulursa bu durumda köle ona aittir, bundan dolayı onu alır. Ama eğer onu ganimet taksiminden sonra bulursa köleyi parasını vererek alır. Mallarda da aynı durum geçerlidir.”¹⁸⁶

Peygamber (sas) → İbn Abbâs → Tâvus → Abdülmelik → el-Hasan b. Ümâre → Yezîd b. Harun → Ahmed b. Sinân → Ali b. Abdillâh b. Mübeşşir → Dârekutnî.

¹⁸³ Dârekutnî, *Sünen*, III/161, no. 3292. Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII/626, no. 15698

¹⁸⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, IV/284.

¹⁸⁵ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/446.

¹⁸⁶ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, I/195, no. 881

فِيمَا أَحْرَزَ الْعَدُوُّ فَاسْتَنْقَذَهُ الْمُسْلِمُونَ مِنْهُمْ إِنَّ وَجْدَهُ صَاحِبُهُ قَبْلَ أَنْ يُقَسَمَ فَهُوَ أَحَقُّ بِهِ وَإِنْ وَجْدَهُ قَدْ قُسِمَ فَإِنَّ شَاءَ أَحَدَهُ بِالْثَمَنِ

“Düşmanın ele geçirdiği (bir köle), Müslümanlar tarafından kurtarılır ve bu köleyi (ilk) sahibi Müslümanların ganimeti taksiminden önce bulursa, bu durumda onu almaya en müstehak odur. Ama eğer onu ganimet taksiminden sonra bulursa, isterse köleyi parasını vererek alır.”

Dârekutnî, Hasan b. Ümâre'nin metrûk olduğunu söylemektedir.¹⁸⁷

İbnü'l-Hümâm, hadisnin çeşitli varyantlarını zikrettikten sonra, birçok şekilde bize ulaşması sebebiyle bu rivâyetin makbul seviyesine çıkacağı ve böylece amel edilebilecek hale geleceğini söylemektedir. Ayrıca birçok âlimin bu rivâyetin yalan olduğunu söylememesi de rivâyetle amel edilebileceğini göstermektedir. İbnü'l-Hümâm, zayıf râvîlerin, tüm rivâyetlerine zayıf denilemeyeceğini ve eğer rivâyet birçok tarîkten gelmiş ise, zayıf râvînin *ceyyid* (makbul) olacağını ifade eder. Bu konuda mürsel hadis de olduğunu ifade eden İbnü'l-Hümâm, mürselin fakîhler indinde huccet olduğunu ifade etmektedir.¹⁸⁸

Bu hadiste İbnü'l-Hümâm'ın mürsel hadisnin fakîhler için huccet olduğunu söylemekle yetinmeyip ayrıca hadisnin hasen derecesinde olduğunu kanıtlamaya çalışması, onun muhaddislere karşı hadisleri savunma gayretini bir kez daha göstermektedir.

III. HADİSLERİN MUHTEVASI İLE İLGİLİ SEBEPLER

A. Hadisleri Daha Çok Metin İtibariyle Değerlendirmeleri

Muhaddisler, hadisleri umûmiyetle senedleri üzerinden değerlendirmişler; râvîlerde bazı sıhhat şartları aramışlar, onların durumlarına göre hadisnin sıhhati hususunda hüküm vermişlerdir. Fakat hadislerin sıhhatleri yönündeki değerlendirmeler daha çok senedlere göre olduğu için, aynı metne, senedine göre, zayıf veya sahîh hükmü verebilmişlerdir.

¹⁸⁷ Dârekutnî, *Sünen*, IV/113, no. 4127.

¹⁸⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, VI/4.

Tedribü'r-Râvî'de, hadislerin senedleri üzerinden değerlendirildiği hususu şöyle açıklanmaktadır:

“Zayıf senedli bir hadis gördüğün zaman, sana düşen: ‘Bu hadis şu senedle zayıftır.’ demektir, ‘Metni zayıftır.’ deme. O zayıf değildir. Sen ona ait bu seneddeki za’fa binâen zayıf dersin. Halbuki onun bundan başka sahîh bir senedi de olabilir. Ancak bir imam: ‘O sahîh bir vecihle rivâyet edilmemiştir.’ veya ‘Ona sübût sağlayacak bir isnadı yoktur.’ veya ‘Bu hadis, za’fi açıklanmış zayıf bir hadistir.’ diyebilir. Eğer sebebi beyan edilmeden mutlak bir şekilde zayıf olduğu söylenmişse, bu durumda hadis tartışmaya açıktır.”¹⁸⁹

Değerlendirmeler sened üzerinden yapıldığı için rivâyetin mânâsı dinin temel esaslarına muvafık olsa dahi râvîsi sıhhat şartlarını taşıyorsa rivâyete zayıf denilebilmiştir. Fakat Hanefilerin hadisleri değerlendirme esaslarına bakıldığında ise, hadislerin sıhhatini belirlerken senedden çok metne önem verdikleri görülecektir.

Hanefiler, genel olarak haberleri sıhhatlerine göre, *mütevâtir*¹⁹⁰, *meşhur*¹⁹¹ ve *âhâd haber (haber-i vâhid)*¹⁹² olmak üzere üçe ayırmışlardır. Mütevâtir haberler, sıhhati konusunda şüphe duyulmayan rivâyetlerdir.¹⁹³ Meşhur haberler, ilk tabakalarda âhâd olmakla birlikte ümmetin uygulaya geldiği konular olmaları

¹⁸⁹ Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, I/296-7.

¹⁹⁰ Hanefilere göre *mütevâtir haber*: Hz. Peygamber'den, şüphe bulunmayan bir ittisalle, aynen onu görüp işitenin aldığı şekliyle; sayılamayacak kadar çok ve bunun yanında adalet sahibi olmaları, farklı bölgelerde bulunmaları dolayısıyla bir araya gelemedikleri için yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan kimseler tarafından rivâyet edilen ve her dönemde bu özellikleri taşıyan gruplar tarafından nakledilen haberlerdir. Kur'an-ı Kerîm'in nakli, beş vakit namaz, rekatların sayıları, zekat miktarları, diyetler ve bunun gibi meseleler mütevâtir haberlere örnektir. Mütevâtir haber ilm-i yakîn ifade eder ve gözle görülerek sabit olan bilgi gibi ilm-i zarûriyi gerektirir. (Serahsî, *Usûl*, I/282; Pezdevî *Usûl*, I/150.)

¹⁹¹ Hanefilere göre *meşhur haber*; asıl itibariyle haber-i vâhid olup, daha sonra yayılıp tâbiîn döneminde tevatür derecesine ulaşan haberdir. (Serahsî, *Usûl*, I/292; Pezdevî *Usûl*, I/152.)

¹⁹² Genel olarak muhaddisler ve fakihler tarafından, “İki veya daha çok ravinin rivâyet ettiği, fakat meşhur ve mütevâtir mertebesine ulaşamayan haber” (Pezdevî, *Usûl*, I/152.) olarak tarif edilen âhâd haber, mezhep imamlarının yaşadıkları dönemde bilinen bir tanım değildir. Bu sebeple Hanefî usulcüler ile Hanefî mezhep imamlarının haber-i vâhiden kasıtlarının aynı olmaması gerekir. O halde Ebû Hanîfe ve talebelerine göre haber-i vâhid, ilk asırlarda anlaşıldığı şekliyle, tek kişinin rivâyet ettiği haberdir. (Bkz. Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 22.)

¹⁹³ Bkz. Pezdevî, *Usûl*, s. 191.

sebebiyle mütevâtir gibi istidlâl edilebilen rivâyetlerdir.¹⁹⁴ Bundan dolayı, Hanefîler mütevâtir ve meşhur haberin ilim ifade ettiğini belirterek onlar ile istidlâlde şüphe duymazlar. Onların istidlâl hususunda tartıştıkları haberler, âhâd haberlerdir.

Âhâd haberlerin belli şartlar dâhilinde kabul edileceği usûl kitaplarında ele alınmıştır. Serahsî ve Pezdevî, usûllerinde, bu konuyu inkita başlığı altında incelemişlerdir. Onlar, hadiste inkitâyı maddi (zâhir) ve mânevî (bâtın) olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Onlara göre, maddi inkita kapsamına mürsel haberler girmektedir.¹⁹⁵ İlk dönem fakîhlerin, mürsel haberi, senedinin neresinde olursa olsun inkita bulunan, yâni senedinde peş peşe veya ayrı ayrı bir veya birden fazla râvinin ismi atlanmış olan haber anlamında kullandıkları belirtilmektedir.¹⁹⁶ Bu anlamda muhaddislerin kategorisindeki munkatı, mudal, müdelles ve muallâk gibi ıstılahlar, fakîhlere göre mürsel kapsamına girmektedir.¹⁹⁷ Serahsî ve Pezdevî'nin usûllerinde de mürsel haberin yalnızca tabîine hasredilmediği, II/VIII., III/IX. ve hatta tüm asırları kapsadığı görülmektedir.¹⁹⁸ Muhaddislerin zayıf hadis kategorisi içerisinde ele aldıkları mürsel ve munkatı haberler¹⁹⁹ Hanefîlerin usûlünde makbul haberlerden sayılmaktadır.

Haberlerde inkitân ikinci çeşidi olan mânevî inkitâ ise, iki kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi, muârizlik yâni haberin kendisinden daha kuvvetli bir delil ile çatışması, ikincisi ise râvi (nâkil)deki kusur ve noksanlıktır.²⁰⁰

Manevî inkitân birinci çeşidi yâni haberin kendisinden daha kuvvetli bir delil ile çatışması da dört kısımda incelenmektedir:

1. Kitab'a muhalefet.
2. Mârûf sünnete muhalefet.

¹⁹⁴ Bkz. Cessâs, *el-Fusûl*, I/174; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, II/83; Serahsî, *Usûl*, I/292.

¹⁹⁵ Pezdevî, *Usûl*, I/171; Serahsî, *Usûl*, I/359.

¹⁹⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, I/31.

¹⁹⁷ Bkz. Polat, *Mürsel Hadis*, 51.

¹⁹⁸ Bkz. Pezdevî, *Usûl*, I/173; Serahsî, *Usûl*, I/360.

¹⁹⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, I/31.

²⁰⁰ Bkz. Pezdevî, *Usûl*, I/173; Serahsî, *Usûl*, I/360. Ayrıca bkz. Apaydın, *Hanefî Hukukçuların Hadis Karşısındaki Tavırlarının Bir Göstergesi Olarak Manevi Inkita' Anlayışı*, s.159-193.

3. Umum-ı belvâda varid olmasına rağmen şaz olarak nakledilerek çoğunluğa muhalif olması.
4. Sahâbenin ileri gelenlerine muhalif olması²⁰¹

Manevî inkıtâm ikinci çeşidi olan râvîdeki kusur ve noksanlık olarak Hanefîler şunları sayar:

1. Mestûrun haberi.²⁰²
2. Fâsığın haberi.²⁰³
3. Akıllı çocuk, mâtuh (bunak), muğaffel (aşırı derecede ğâfil) ve müsâhil (gelişigüzel davranan)ın haberleri.
4. Hevâ sahibinin haberi.²⁰⁴

Serahsî ve Pezdevî'nin manevi inkıta olarak tabir ettikleri, hadislerin reddine sebep olan bu şartları, daha sonraki âlimler daha da genişleterek Ebû Hanîfe'nin âhâd haberleri kabul veya red şartları olarak ele almışlardır.

Ebû Hanîfe'nin hadisleri değerlendirmede öne sürdüğü şartların tespiti hususuna, X/XVII. Asır Şâfiî âlimlerinden Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî de *Ukudu'l-Cumân* isimli eserinde yer vermiş, bu şartları onbir madde halinde sıralamıştır.²⁰⁵ Yine Kevserî, *Te'nîbü'l-Hatîb* isimli eserinde Ebû Hanîfe'ye isnad edilen haber-i vahidlerin kabulünde öne sürdüğü şartları ondört madde halinde sıralamıştır:

1. Haber-i vâhid, şeriatın kaynaklarından elde edilmiş usûllere muhalifse, o zaman muhalif olan haberi şaz kabul ederek, daha kuvvetli delili tercih ederdi.
2. Haber-i vâhid, şayet Kitab'ın umûm ve zâhirine aykırı ise Kitab'a uygun olanı alarak muhalif haberi reddederdi.
3. Haber-i vâhid, kavli veya fiilî meşhur bir sünnete muhalif olursa, onunla emel etmezdi.

²⁰¹ Pezdevî, *Usûl*, I/173.

²⁰² Bâtinen adâleti bilinmese de zâhiren âdil olan kimse.

²⁰³ Yalanı doğrusundan fazla olan kimse. Bkz. Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı*, s.171.

²⁰⁴ Pezdevî, *Usûl*, I/177-8. Ünal, *a.g.e.* s.171.

²⁰⁵ Ünal, *a.g.e.* s.171.

4. Haber-i vâhidin kendi değerinde başka bir habere muâırız olması halinde, râvînin fikhî gibi bazı unsurları göz önünde bulundurarak tercihte bulunurdu.
5. Râvînin, rivâyet ettiği habere aykırı davranması halinde o rivâyeti terk ederdi.
6. Metninde veya senedinde noksanlık olan haberi, ihtiyaten, fazlalık olana tercih ederdi.
7. Umumî belvâ olan konudaki haber-i vâhidi reddederdi.
8. Sahâbe arasında ihtilaflı bir hükümle ilgili hadisi, ihtilaf edenlerden birinin delil almayarak terk etmesi halinde, o da terk ederdi.
9. Seleften birinin, bir konudaki haber-i vâhide itirazda bulunması halinde, o rivâyeti terk ederdi.
10. İhtiyatlı davranarak, hadler ve cezalar hakkında gelen muhtelif haberlerin en hafifini tercih ederdi.
11. Râvînin, haberi duyduğu andan rivâyet ettiği ana kadar hiç değiştirmeden hafızasında tutmasını şart koşardı.
12. Râvînin, rivâyet ettiği haberi hatırlamadığı takdirde yazıya güvenmesini yeterli görmezdi.
13. İhtilaflı bir meselede iki taraftan hangisi için haber çoksa onu tercih ederdi.
14. Haberin, hangi memleket olursa olsun, sahâbe ve tâbiîn arasında tevâtüren uygulana gelen amele muhalif olmamasına dikkat ederdi.²⁰⁶

Ukûdü'l-Cümân müellifi bunlardan ayrı olarak şunları zikreder:

15. Râvîsi fakîh olmayan haber-i vâhidi terk ederdi.
16. Açık kıyasa (kıyas-ı celî) muhalif olan rivâyeti almazdı.
17. Kıyasın teyid ettiği sabit bir hadise muâırız olan haberle amel etmezdi.²⁰⁷

Ebû Hanîfe'ye isnad edilen, hadisleri değerlendirirken göz önünde bulundurduğu bu şartlardan da anlaşıldığı üzere, Hanefiler, hadisleri değerlendirirken hem metne hem de senedi incelemeye tabi tutmuşlar, bununla birlikte metin üzerinde

²⁰⁶ Kevserî, *Te'nibü'l-Hatîb*, 153-154; Sâlihî, *Ukûdü'l-Cümân*, 397-401; Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı*, s.171.

²⁰⁷ Sâlihî, *Ukûdü'l-Cümân*, 398, 400, 401. Bkz. Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı*, s.171.

daha çok durmuşlardır. Muhaddislerin munkatı ve mürsel olarak adlandırdıkları²⁰⁸ hadislerin onların indinde hucceet olduğunu belirtmeleri, seneddeki kopukluktan kaynaklanan kusurların hadislerin istidlâlinde çok büyük bir problem teşkil etmediğini göstermektedir.

Hanefiler, hadisleri değerlendirirken, haberlerin, İslâm Hukuku'nun kaynaklarının incelenmesinden elde ettikleri ve herkesçe kabul edilen genel esaslara uygun olmasına dikkat etmişler, bu esaslara çatıştığı takdirde söz konusu haberi şâz saymışlardır.²⁰⁹

Hanefî Mezhebi İmamlarından daha sonraki asırlarda yaşamış Hanefî fakîhleri, istidlâl ettikleri hadislerin zayıf olduğu yönündeki kanaatler karşısında, muhaddislerin usûllerini kullanarak (*Fethü'l-Kadîr* örneğinde olduğu gibi) onlara cevap vermek suretiyle, kullandıkları hadislerin zayıf olmadığını ispatlama çabası içerisinde olmuşlardır. İbnü'l-Hümâm, eserinin pek çok yerinde hadislerin metin itibariyle zayıf, fakat mânâ itibariyle sahîh hükmünde olduklarını belirtmektedir. Onun bazı ifadeleri şu şekildedir:

²⁰⁸ Hanefiler mürselin hucceet olduğunu söylerler ve onlar senedinde kopukluk olan her türlü haberi mürsel olarak adlandırır. Bkz. Pezdevî, *Usûl*, I/171; Serahsî, *Usûl*, I/359; Polat, *Mürsel Hadis*, s. 51-2.

²⁰⁹ İbn Abdilber, *el-İntikâ*, I/121, 149; Kevserî, *Hanefî Fıkhnın Esasları*, s. 25, 89. Hanefiler birçok hadis ile Kur'an ve sünnetle sabit olan esaslara aykırı olduğu için ihticac etmemişlerdir. Örneğin; "Satılık deve ve davarların sütlerini sağmamak suretiyle sütlerini memelerinde biriktirip (sütlü gibi) göstermeyin. Kim (böyle bir hayvanı) satın alırsa, bu alışverişin arkasından hayvanı sağdıktan sonra muhayyerdir. (Hayvandan) razı olursa alıkoyar, değilse geri verir. Hem de sağdığı süt mukabilinde bir sa' hurma verir." (Buhârî, *Büyü'*, 64 no. 2148) hadisi ile Kitap ve Sünnetle sabit olan tazmîn esaslarına muhalif bularak amel etmemişlerdir. Çünkü tazmin ya kendi cinsinden bir mal ile ya da kıymetini ödemekle olur. Hurma ne süt cinsindedir, ne de kıymettir. Kıymet, malın parasıdır. Sütün karşılığı olarak ya süt ya da parası alınmalıydı. Yâni süt misli bir mal olduğu için süt olarak tazmin edilmemeliydi. Ancak sağılan sütün miktarı bilinmediği için faiz olmasın diye ona karşılık süt ödenmemiş, yerine hurma ödenmiştir. İşte tazmîn esaslarına göre burada hurma değil, para ödenmesi gerekiyordu. İşte Hanefilerin itirazı bu noktaya dayanmaktadır. Bkz. Çeker, *Fıkhn Dersleri*, s. 79-80. Musarrât hadisi ile ilgili bkz. Güler, *Münâkaşalar ve İhtilâf Sebepleri*, s. 154-159. Ayrıca Hanefilerin istidlâl etmedikleri hadislere dair başka örnekler için, bkz. a.g.e. s. 129, 159.

“Hasen, sahîh ve zayıf vasıfları zannî olarak sened itibariyledir. Gerçekte ise sahîhin galatı (hatalı/zayıf olması), zayıfın ise sahîh olması mümkündür.”²¹⁰

Başka bir yerde ise şöyle söylemektedir:

“Bir rivâyetin zayıf ya da sahîh olduğuna hükmetmek ancak zâhiri (senedi) itibariyledir. Oysa, zâhiri (senedi) bakımından zayıflığına hükmedilen bir rivâyetin, hakikatte sahîh olması caizdir.”²¹¹

Muhaddisler tarafından zayıf hükmü verilen fakat mânâsı doğru görüldüğü için Hanefîlerin kullandıkları pekçok rivâyete *el-Hidâye*'de rastlamaktayız. Örnek olarak burada şu hadisleri inceleyebiliriz:

1. وَعِنْدَ فَقْدِهِ يُعَالِجُ بِالأَصْبُعِ لِأَنَّهُ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ فَعَلَ كَذَلِكَ

“Misvağın bulunmaması durumunda parmaklar dişlere sürülür. Çünkü Peygamber (sas) bu şekilde yapmıştır.”²¹²

Mergînânî'nin eserinde yer verdiği Hz. Peygamber'in bu uygulaması İbnü'l-Hümâm'ın da *Fethü'l-Kadîr*'de²¹³ belirttiği gibi iki rivâyete dayandırılmış olabilir. Bunlardan birincisi Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sında yer alan, (تَجْرِي تَجْرِي مِنْ) (السُّوَاكِ الاَصَابِعِ) “Misvak yerine parmaklar yeterli olur.” şeklindeki Enes'ten nakledilen rivâyetlerdir. Beyhakî bu konudaki rivâyetlerin tamamının zayıf olduğunu söylemektedir.²¹⁴ Örneğin bu konuda yer vermiş olduğu rivâyetlerden biri şu şekildedir:

Peygamber (sas) → Enes → Abdülhakem el-Kasmelî → İsâ b. Şuayb → Muhammed b. Mûsâ → es-Sâcî → Ebû Ahmed b. Adî → Ebû Saîd el-Mâlîni → Beyhakî.

²¹⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/446.

²¹¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/109.

²¹² Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/14.

²¹³ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/29.

²¹⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I/76.

تَجْزِي مِنَ السَّوَالِكِ الْأَصَابِعُ

“Misvak yerine parmaklar yeterli olur.”²¹⁵

Kaynaklarda, rivâyetin senedinde bulunan Abdülhakem el-Kasmelî hakkında *münkerü’l-hadîs* ve *daîfü’l-hadîs* ifadeleri kullanılmıştır.²¹⁶

Bu konudaki ikinci rivâyet ise, Taberânî’nin *el-Mu’cemü’l-Evsat*’ında Hz. Âişe’den rivâyet edilen şu hadistir:

Âişe → Ebû Rebâh → Atâ → İsâ b. Abdillâh el-Ensârî → Velid b. Müslim → Muhammed b. Ebî’s-Sürri → Muhammed b. Hasan → Taberânî.

عن عائشة قالت قلت يا رسول الله الرجل يذهب فوه يستاك قال نعم قلت كيف يصنع قال يدخل اصبعه في فيه

Hz. Âişe Hz. Peygamber’e:

‘-İnsanlar misvaklayarak ağızını temizliyor (artıkları gideriyor).’ Hz. Peygamber:

‘-Evet’

‘- (Misvak olmadığında) bunu nasıl yapıyor?’

‘-Parmaklarını ağızına sokmak sûretiyle.’²¹⁷

Heysemî bu rivâyetin senedindeki İsâ b. Abdillâh el-Ensârî’nin zayıf olduğunu belirtmektedir.²¹⁸ Zeylaî ve İbn Hacer de bu iki rivâyetin zayıf olduğunu belirtmiştir.²¹⁹

İ’lâü’s-Sünen müellifi Tânevî ise, hadisin sıhhatiyle ilgili ihtilafın, onu delil olarak kullanmaya engel olmayacağını ifade eder ve İbnü’t-Türkmânî’nin, “Güvenilir bir râvînin itimat ettiği sened hakkındaki ihtilaf dikkate alınmaz. Nitekim bu nevi

²¹⁵ Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, I/76.

²¹⁶ Bkz. Buhârî, *el-Târihu’l-Kebîr*, VI/129; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, VI/35.

²¹⁷ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Evsat*, VI/38, no. 6678.

²¹⁸ Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, II/267, no. 2578.

²¹⁹ Zeylaî, *Nasbu’r-Râye*, I/9; *Dirâye*, I/17. Ayrıca Bkz. İbn Adî, *el-Kâmil*, V/334. Elbânî de rivâyetin zayıf olduğunu söylemektedir. Bkz. Elbânî, *Sahih ve Zaif el-Câmiu’s-Sagir*, I/1456, no. 14552

ihtilaftan *Sahîhayn* hadislerinin çoğu kurtulamaz.” şeklindeki açıklamasını naklede. ²²⁰

İbnü'l-Hümâm ise, Beyhakî'nin ve Taberânî'nin rivâyet ettiği bu hadisleri eserinde zikreder fakat sıhhatleri konusunda herhangi bir açıklamada bulunmaz. ²²¹ İbnü'l-Hümâm'ın zayıf olduğunu kabul etmediği rivâyetlere karşı savunmada bulunduğu düşünüldüğünde bu hadisin zayıflığını kabul ettiği yorumu yapılabilir. Bununla birlikte İbnü'l-Hümâm'ın eserinde açıkça belirtmese de rivâyetin zayıf olmasının onu delil olarak kullanmaya engel olmayacağını düşünmüş olması ihtimalinin olduğu da söylenebilir.

2. يُغْسَلُ الْإِنَاءُ مِنْ وُلُوغِ الْكَلْبِ ثَلَاثًا

“Köpeğin yalamasından dolayı (kirlenen) kap üç kez yıkanır.” ²²²

Hadisi Dârekutnî, Ebû Hüreyre'den merfû olarak rivâyet etmiştir. Rivâyet şu şekildedir:

Peygamber (sas) → Ebû Hüreyre → A'rec → Ebû'z-Zinâd → Hişâm b. Urve → İsmâil b. Ayyâş → Abdülvehhâb ibnü'd-Dahhâk → el-Hasan b. İshâk → Abdülbaki b. Kani' → Dârekutnî.

يُغْسَلُ الْإِنَاءُ مِنْ وُلُوغِ الْكَلْبِ ثَلَاثًا، أَوْ خَمْسًا، أَوْ سَبْعًا

“Köpeğin yalamasından dolayı (kirlenen) kap üç, beş veya yedi kere yıka(narak temizlenir.)” ²²³

Dârekutnî, râvîlerden Abdülvehhâb ibnü'd-Dahhâk'ın teferrüd ettiği ve kendisinden rivâyet ettiği İsmâil'in metruk olduğunu söylemekte fakat (فَاغْسِلُوهُ سَبْعًا) “Onu yedi kez yıkayın.” şeklindeki rivâyetin daha doğru olduğunu belirtmektedir. ²²⁴

Yine merfû olarak İbn Adî'nin naklettiği rivâyet şu şekildedir:

²²⁰ Tânevî, *I'lâü's-Sünen*, I/71.

²²¹ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/25.

²²² Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/29.

²²³ Dârekutnî, *Sünen*, I/64, (no. 190).

²²⁴ Dârekutnî, *Sünen*, I/64, (no. 190).

Peygamber (sas) → ez-Zührî → Atâ → Abdülmelik → İshâk el-Ezrak → el-Hüseyn el-Kerâbisî → İbn Adî.

إذا ولغ الكلب في إناء أحدكم فليهرقه وليغسله ثلاث مرات

“Köpek, birinizin kabını yaladığında, o kimse, içindekini döksün ve onu üç kere yıkasın.”

Râvîlerden Ahmed b. Hasan, el-Kerâbisî olarak tanınır, ondan başkası bu hadisi merfû olarak rivâyet etmemiştir. İbn Adî rivâyetin sahîh olmadığını belirtmektedir.²²⁵

İbnü'l-Hümâm, İbn Adî'nin naklettiği el-Kerâbisî nisbeli râvînin münker hadisinin olmadığını ve onun hadisinde bir beis görmediğini belirtmektedir.²²⁶

Hadisi Ebû Hüreyre'den mevkuf olarak sahîh bir isnadla Dârekutnî rivâyet etmiştir:

Ebû Hüreyre → Atâ → Mâlik → İbn Fudayl → Hârûn b. İshâk → Muhammed b. Nûh el-Cündeysâbüri → Dârekutnî.

إِذَا وَلَغَ الْكَلْبُ فِي الْإِنَاءِ أَهْرَاقَهُ ثُمَّ غَسَلَهُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ

“Köpek, kabı yaladığında, (o kimse) içindekini döksün ve onu üç kere yıkasın.”²²⁷

Nasbu'r-Râye'de hadisin sahîh olduğu belirtilmektedir.²²⁸

İbnü'l-Hümâm, yukarıda zikretmiş olduğumuz rivâyetleri eserinde nakleder ve “üç kere yıkama” hadisi ile amel etme sebeplerini açıklar. O, öncelikle rivâyetlerin zayıf olduğu kanaatinin çok tutarlı olmadığını düşünmüş olmalı ki, İbnü'l-Hümâm'ın hadis anlayışı konusunda bize önemli ipuçları veren şu ilkeyi zikreder:

²²⁵ İbn Adî, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, II/366.

²²⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/109.

²²⁷ Dârekutnî, *Sünen*, I/65, (no. 193).

²²⁸ Bkz. *Nasbu'r-Râye*, I/131. İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/109.

“Bir rivâyetin zayıf ya da sahîh olduğuna hükmetmek ancak zâhiri (senedi) itibariyledir. Oysa zâhiri (senedi) bakımından zayıflığına hükmedilen bir rivâyetin, hakikatte sahîh olması caizdir.”²²⁹

İbnü'l-Hümâm, naklettiği bu ilke gereğince Hanefiler indinde bu hadisin zayıf olmadığını belirtmektedir.²³⁰

İbnü'l-Hümâm, Ebû Hüreyre'nin köpeğin yalamış olduğu kabı üç kere yıkaması rivâyetini, zayıf görülmüş olan râvîlerin tashihi hususunda bir karine olarak görür. Ona göre, “üç kere yıkama” hadisi “yedi kere yıkama” hadisi ile çatışmaması için “üç kere yıkama” hadisi diğerine öncelenir. Çünkü “yedi kere yıkama” hadisinin ifade ettiği köpekler hususundaki emir, onları öldürmeye kadar varan çok şiddetli bir tavidir. Aynı tavır köpeğin artığına karşı da uygulanmış, daha sonra köpeklere karşı takınılan bu tavır hususunda nesih sabit olmuştur.²³¹ Nesihden önce uygulanan bu “yedi kere yıkama” emri daha sonra “üç kere yıkama” şekline dönüşmüştür. Nitekim Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den bizzat işitmiş olduğu bir şeyin aksine kendi reyile amel etmesi düşünülemez. O halde “üç kere yıkama” hususundaki rivâyetler senet itibariyle zayıf olsa da metin itibariyle zayıf değildir.²³²

Kevserî ise, Ebû Hanîfe'nin, yedi kere yıkama hadisini, râvîsinin kendi rivâyetine aykırı iş yapmasından dolayı kabul etmediğini ifade etmektedir.²³³

3. الْجَنَاءُ طَيْبٌ

“Kına koku(lu)dur.”²³⁴

Hadis aynı lafızlarla kaynaklarda bulunmamakla birlikte benzer lafızlarla Taberânî, ve Beyhakî'nin eserlerinde rivâyet edilmiştir:

²²⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/109. Aynı ifade *el-Bahrü'r-Râik*'te de bulunmaktadır. Bkz. İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, I/135.

²³⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/109.

²³¹ Bkz. Serahsî, *Usûl*, VI/2.

²³² İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/109.

²³³ Kevserî, *Hanefî Fıkhnın Esasları*, s. 90.

²³⁴ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/194.

Peygamber (sas) → Ümmü Seleme → Havle → Bükeyr b. Abdillâh el-Eşac → İbn Lehîa → Ebû'l-Esved → Yahyâ b. Osman → Taberânî.

لا تطيبى وأنت محرمة ولا تمسى الحناء فإنه طيب

“İhramlyken koku sürünme. Kına da yakma, çünkü o koku(lu)dur.”²³⁵

Peygamber (sas) → Annesi → Havle b. Hakîm → Bükeyr b. Abdillâh b. el-Eşac → İbn Lehîa → Yahya b. Bükeyr → Abd b. Şerîk → Ahmed b. Abd → Ali b. Ahmed b. Abdân → Beyhakî.

لا تطيبى وأنت محرمة ، ولا تمسى الحناء ، فإنه طيب

“İhramlyken koku sürünme. Kına da yakma, çünkü o koku(lu)dur.”

Beyhakî, İbn Lehîa'dan dolayı senedin zayıf olduğunu belirtmektedir.²³⁶

İbnü'l-Hümâm, bu rivâyetleri naklettikten sonra herhangi bir savunma yapmamıştır.²³⁷ Bundan dolayı hadisin kullanılma sebebinin ne olduğu konusunda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Fakat Hanefîlerin bu rivâyeti kullanırken mânâsının doğru olduğuna inanmaları sebebiyle kullandıkları düşünülebilir. Bununla birlikte Hanefîlerin bu rivâyete sahîh bir senedle ulaşmış olmaları ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

4. الخُلْعُ تَطْلِيقَةٌ بَائِنَةٌ

“Muhâlaa, bâin bir talâktır.”²³⁸

Hadis, mürsel tarîklerden ve zayıf olarak merfû bir tarîkten gelmiştir. Abdurrezzâk'ın rivâyeti şu şekildedir:

İbrâhim → Muğîre → Es-Sevrî → Abdurrezzâk.

²³⁵ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XXIII/418, no. 1012.

²³⁶ Beyhakî, *Marifetü's-Sünen ve'l-Âsâr*, IV/26, no. 2861.

²³⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, III/26.

²³⁸ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/301. Muhâlaa hakkında bkz. Çeker, *İslâm Hukukunda Akidler*, s. 168.

الْخُلْعُ تَطْلِيقَةٌ بَائِنَةٌ*

“*Muhâlaa, bâin bir talâktır.*”²³⁹

İbn Ebî Şeybe ise hadisi, Hişâm, Saîd b. Müseyyib, Ebû Seleme, İbrahim, Atâ, Meymûn, Osman b. Affân ve Hasan’dan rivâyet etmiştir.²⁴⁰ Saîd b. Müseyyib’in mürseli şu şekildedir:

Peygamber (sas) → Saîd b. Müseyyib → Dâvûd b. Ebî Asım → İbrâhim b. Yezîd → Vekî’ → İbn Ebî Şeybe.

انَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَعَلَ الْخُلْعَ تَطْلِيقَةً

“*Peygamber (sas) muhâlaayı (bâin) bir talâk saymıştır.*”²⁴¹

Peygamber (sas) → İbn Abbâs → İkrime → Eyyûb → Abbâd b. Kesîr → Revvâd → Muhammed b. Ebi’s-Serîy → Abdullah b. Vehb el-Ğazzî → Ebû’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Mısrî → Dârekutnî.

انَّ النَّبِيَّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- جَعَلَ الْخُلْعَ تَطْلِيقَةً بَائِنَةً

“*Peygamber (sas) muhâlaayı bâin bir talâk saymıştır.*”²⁴²

Beyhakî, *Abbâd b. Kesîr es-Sekafî*’nin zayıf olduğunu belirtmektedir.²⁴³

İbnü’l-Hümâm, Saîd b. Müseyyib’in rivâyetini zikrettikten sonra, tâbîinin büyüklerinden olduğu için Saîd b. Müseyyib’in mürsellerinin sahîh hadis mertebesinde olduğunu belirtir. Ayrıca Dârekutnî’nin rivâyetini, zayıf olduğu yönündeki kanaatler ile birlikte nakleder ve ardından şunları söyler:

“Her ne kadar ehline göre sahîh olmasa da. Çünkü zayıflığa hükmetme, hakikatte sahîh olma ihtimaliyle birlikte, ancak zâhire (senede) göredir.

²³⁹ Abdurrezzâk, *Musannef*, VI/481, no. 11752.

²⁴⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V/110-2, no. 18746-65.

²⁴¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V/110, no. 18747.

²⁴² Dârekutnî, *Sünen*, IV/44, no. 3958.

²⁴³ Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, VII, 504, no. 15236. Ayrıca bkz. İbn Adî, *el-Kâmil*, IV/335.

Bundan dolayı zâhiren (sened itibariyle) zayıf olsa da, hakikati itibariyle sahîh olduğuna dair delil belirtilebilir.”²⁴⁴

İbnü'l-Hümâm, yukarıdaki ifadelerinden de anlaşıldığı gibi, bu hadisin sened itibariyle sahîh olmasa da muhtevası itibariyle sahîh olduğunu düşünmekte, böylece muhaddislere karşı rivâyeti savunmaktadır. Fakat Hanefilerin hadisleri değerlendirme metodlarına bakıldığında, bu hadisi mürsel olduğu için makbul gömüş olmaları da muhtemeldir.

B. Ümmetin/Âlimlerin Makbul Telâkkî Ettiği Zayıf Hadisler

Ümmetin zayıf bir hadisin muhtevası ile nesiller boyu amel etmiş olması, âlimlerin de bu hadisi makbul telâkkî etmeleri durumunda onunla sahîh gibi amel edilebileceği düşüncesi birçok hadis ve fıkıh âlimi tarafından dile getirilmiş, hatta bu durumda zayıf rivâyeti mütevâtir seviyesine çıkartanlar veya kat'î delilleri nesh ettiği düşüncesinde olanlar dahi olmuştur. Şu durumda ümmetin ameli, zayıf hadisin Hz. Peygamber'e aidiyeti hususunda bir karine teşkil etmektedir.

Ümmetin amel ettiği zayıf rivâyetin kabul edileceği kanaatinde olan âlimlerden İmâm Şâfiî (204/820), *er-Risâle* isimli eserinde, icmân delaletiyle anlaşılan nâsîh/mensûh konusuna örnek olarak munkatı bir senede sahip olduğunu belirttiği (لا وَصِيَّةَ لَوَارِثٍ) “Vârise vasiyet yoktur.” hadisini vermiş ve onunla amel etme sebeplerini şöyle açıklamıştır:

“Biz meğâzî ehlinden ve cumhurun icmâından naklettiğim (bilgiyi) kabul ettik. Her ne kadar bu konudaki hadisi zikretmiş olsak da meğâzî ehlinin çoğunluğunun sözüne ve insanların icmâına itimat ettik.”²⁴⁵

Tirmizî (279/892) de eserine aldığı bazı zayıf hadisler hakkında (الْعَمَلُ عَلَيْهِ عِنْدَ) (اهل العلم) “İlim ehline göre amel bunun üzerinedir.” ifadesini kullanarak bu hadislerle amel edilebileceğini ifade etmektedir.²⁴⁶

²⁴⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, IV/214.

²⁴⁵ Şâfiî, *er-Risâle*, I/140.

Ebû İshâk el-İsferâyînî (418/1027) hadisin sıhhatini meşhur olmasına bağlayarak şöyle söyler:

“Bir hadisin sıhhati, reddedilmeksizin hadis imamları arasında meşhur olmasıyla bilinir.”²⁴⁷

İbn Kayyim (751/1350) da *er-Rûh* isimli eserinde, günümüze kadar uygulana gelen hadislerle, zayıf olsa dahi, amel edilebileceğini belirtmektedir.²⁴⁸ İbn Hacer (852/1448) ise bu konuda şunları söylemektedir:

“Âlimler bir hadisin medlûlüyle amel etme konusunda ittifak ederlerse hadis kabul edilir ve onunla amel etmek vacip olur.”²⁴⁹

Süyûtî (911/1505), *Tedribü'r-Râvî* ve diğer eserlerinde²⁵⁰ bu konuya değinmiş, İbn Abdilber, Ebû İshâk el-İsferâyînî, İbn Fûrek, Ebû'l-Hasan el-Hassâr gibi bazı âlimlerin, senedi sahîh olmasa da insanların makbul telâkkî ettikleri hadislere sahîh hükmünü verdiklerini belirtmiştir.²⁵¹

Sehâvî (902/1496) ise ümmetin makbul telâkkî ettiği zayıf hadisi mütevâtir derecesine çıkarmış ve kat'î nassları nesh edebileceğini belirterek şunları söylemiştir:

“Ümmet, zayıf bir hadisi makbul telâkkî etmişse, onunla sahîh gibi amel edilir, hatta böyle hadisler mütevâtir derecesine yükselir. Gerekirse kat'î delilleri nesh eder.”²⁵²

Muhaddisler gibi, Hanefî fakîhler de ümmetin muhtevasını nesilden nesile uygulayageldiği âhâd haberleri istidlâlde kullanmışlardır. Çünkü onlara göre

²⁴⁶ Bkz. Tirmizî, *Salât*, 62, no. 238; *Zekât*, 8 no. 628; *Salât*, 86, no. 270, 275; *Salât*, 91, no. 280; *Salât*, 101, no. 291; *Salât*, 134, no. 336; *Salât*, 155, no. 369; *Salât*, 160, no. 377; *Cum'a*, 16, no. 512; *Cum'a*, 17, no. 513; *Cum'a*, 32, no. 532; *Cum'a*, 72, no. 605; *Hac*, 4, no. 813; *Savm*, 58, no. 772; *Hac*, 18, no. 833; *Sayd*, 7, no. 1471; *Sayd*, 9, no. 1475.

²⁴⁷ Bkz. Leknevî, *el-Ecvibe*, 229.

²⁴⁸ Bkz. İbn Kayyim, *er-Rûh*, s. 13.

²⁴⁹ Askalânî, *en-Nüket*, I/78.

²⁵⁰ Bkz. Leknevî, *el-Ecvibe*, 229.

²⁵¹ Süyûtî, *Tedribür-Râvî*, I/67-8.

²⁵² Sehâvî, *Fethü'l-Muğîs*, I/288.

ümmetin ameli, âhâd haberin makbul olması konusunda bir karinedir. Hanefîlerin usûle dair yazmış oldukları eserlerde bu açıkça görülmektedir.

Hanefî usûl yazarlarından Ebû Bekir Cessâs (370/981), (لا تُنكحُ المرأةُ على عمِّها) “Kadın, halasının üzerine nikâhlanamaz.” ve (لا وصية لوارث) “Vârise vasiyet yoktur.” gibi ameli gerektiren âhâd haberlerin, ümmetin kabul etmesi sebebiyle mütevâtir seviyesine çıkması ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

“İnsanların makbul telâkkî ettiği haberler, âhâd dahi olsalar, bize göre tevatür seviyesindedir. Bu haberler ilim ifade eder ve bunlarla Kur’an’ın tahsisi caizdir.”²⁵³

Yine Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an* isimli eserinde, Hz. Âişe²⁵⁴ ve İbn Ömer²⁵⁵’den gelen (طلاقُ الأمةِ تطليقتانِ وعِدَّتُها حیضتانِ) “Cariyenin talâkı iki talâk, iddeti de iki hayız müddetidir.” rivâyeti hakkında şunları söylemektedir:

“Ümmet, iddetin eksik olması konusundaki bu iki hadis ile âhâd bir tarîkten gelmesine rağmen amel etmiş ve onu tevatür seviyesine çıkarmıştır. Çünkü insanların makbul gördüğü âhâd haberler bize göre mütevâtir mânâsındadır.”²⁵⁶

Serahsî, ümmetin makbul gördüğü âhâd haberleri meşhur kategorisi içerisinde ele almıştır. O, meşhur haberi şöyle tanımlamakta ve örneklemektedir:

“Yalan üzerine bir araya gelmeleri mümkün olabilecek sayıda râvînin rivâyet ettiği, fakat ümmetin kabul edip onunla amel ettiği Rasûlüllah’dan (sas) gelen, sened itibariyle âhâd fakat mânâ itibariyle mütevâtir olan her hadis (meşhur hadistir). Mestler üzerine mesh, mübah olan mut’anın daha sonradan haram kılınması, kadının halası ve teyzesi üzerine nikâhının

²⁵³ Cessâs, *el-Fusûl*, I/174.

²⁵⁴ Ebû Dâvûd, Talâk, 6, no. 2189; Tirmizî, Talâk ve Liân, 7, no. 1182.

²⁵⁵ İbn Mâce, Talâk, 30, no. 2079; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 586, no. 15555.

²⁵⁶ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, II/83.

haram kılınması, altı şeyde fazlalığın haram olması ile ilgili hadisler vd. bunlara örnektir.”²⁵⁷

Cessâs ve Serahsî'nin bu ifadeleri, onların sıhhatleri konusunda tereddütte buldukları âhâd rivâyetlerle, ümmetin kabulü ile mütevâtir gibi istidlâl edilebileceği kanaatinde olduklarını göstermektedir. Aynı şekilde muhaddislerin zayıf gördüğü bazı rivâyetlerin de ümmetin uygulaması sebebiyle meşhur kapsamında ele alınabileceği de düşünülmelidir.

el-Hidâye'de kullanılmış zayıf hadislerin bir kısmının bu şekilde ümmet tarafından makbul telâkkî edilmiş olduğu bazı muhaddisler ve fakîhler tarafından ifade edilmektedir. Aşağıda zikrettiğimiz hadisler muhtemelen ümmetin kabulü sebebiyle Hanefîler tarafından kullanılmıştır:

1. الْمَاءُ طَهُورٌ لَا يُنَجِّسُهُ شَيْءٌ إِلَّا مَا غَيَّرَ لَوْنَهُ أَوْ طَعْمَهُ أَوْ رِيحَهُ

“Su temizdir. Rengi, kokusu veya tadı değişmedikçe hiçbir şey onu kirletmez.”²⁵⁸

İbn Mâce hadisi şu şekilde rivâyet etmiştir:

Peygamber (sas) → Ebû Ümâme el-Bâhilî → Râşid b. Sa'd → Muâviye b. Sâlih → Rişdîn → Mervân b. Muhammed → Mahmûd b. Halid ed-Dımeşkî ve el-Abbâs ibnü'l-Velîd ed-Dımeşkî → İbn Mâce.

إِنَّ الْمَاءَ لَا يُنَجِّسُهُ شَيْءٌ إِلَّا مَا غَلَبَ عَلَى رِيحِهِ وَطَعْمِهِ وَلَوْنِهِ

“Şüphesiz suyu ancak kokusuna, tadına ve rengine galebe çalan şey necis eder.”²⁵⁹

Râvîlerden Rişdîn b. Sa'd'ı; Nesâî, İbn Hibbân ve Ebû Hâtim cerh etmiştir.²⁶⁰ İbn Hacer ve Elbânî rivâyetin zayıf olduğunu ifade etmektedir.

Dârekutnî'nin “rengini” lafzınının bulunmadığı rivâyeti ise şu şekildedir:

²⁵⁷ Serahsî, *Usûl*, I/292.

²⁵⁸ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/22.

²⁵⁹ İbn Mâce, *Tahâret*, 76, no. 521.

²⁶⁰ Zeylâî, *Nasbu'r-Râye*, I/94.

Peygamber (sas) → Sevbân → Râşid b. Sa'd → Muâviye b. Sâlih Rişdîn b. Sa'd → Mervân b. Muhammed → Ebû Şurahbîl İsâ b. Hâlid → Ali ibnü's-Serrâc → Muhammed b. Mûsâ el-Bezzâz → Dârekutnî.

الماء طهورٌ إلا ما غلبَ على رِيحِهِ أو على طَعْمِهِ

“*Su temizdir. Kokusuna veya tadına galip gelmedikçe hiçbir şey onu kirletmez.*”²⁶¹

Dârekutnî'nin rivâyet ettiği bu hadisin senedinin zayıf olduğu ifade edilmektedir.²⁶²

İbn Hacer, *en-Nüket alâ Kitâbi İbnü's-Salâh* isimli eserinde bu hadisin sahîh olmayan senedlerden gelmesine rağmen âlimlerin, bu rivâyetin kabulünde ihtilaf etmediklerini ifade etmiştir.²⁶³ Hanefilerin de hadisi bu sebeple kullandıkları söylenebilir.

Zayıf tarîklerle nakledilen bu rivâyet yerine Tahâvî'nin de eserine aldığı Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledilen (الماء طهورٌ لا ينجسه شيء) rivâyeti muhaddisler tarafından sahîh görülmüştür. Tahâvî'nin rivâyeti şu şekildedir:

Peygamber (sas) → Ebû Saîd el-Hudrî → Ubeydullah b. Abdurrahman b. Râfi' → Selit b. Eyyüb → Muhammed b. İshak → Ahmed b. Halid el-Vehbî → Süleyman Ebû Dâvûd el-Esedî ve İbrâhim b. Ebî Dâvud → Tahâvî.

قيل : يا رسول الله إنه يستقى لك من بير بضاعة وهي بير يطرح فيها عذرة الناس ومخاض النساء ولحم الكلاب

فقال إن الماء طهور لا ينجسه شيء

“Peygamber’e (sas) soruldu: ‘Ya Rasûlallah içinde insanların dışkıları, hayız bezleri, köpek leşlerinin olduğu Budâa kuyusundan sana su alıyor?’ Peygamber (sas) buyurdu ki: “*Su temizdir. Bu(nun gibi) şeyler onu kirletmez.*”²⁶⁴

²⁶¹ Dârekutnî, *Sünen*, I/27, no. 41.

²⁶² Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/94.

²⁶³ Askalânî, *en-Nüket*, I/78.

²⁶⁴ Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I/9, no. 2. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 34, no. 66 (Elbânî, senedinin sahîh olduğunu söylemektedir.); Nesâî, *Miyah*, 1, no. 327.

Mergînânî muhaddisler tarafından sahîh görülen bu rivâyeti delil olarak kullanmamıştır. Bunun sebebi, muhtemelen kendisinden önce telif edilen Hanefî kaynaklarında Tahâvî'nin bu rivâyetinin kullanılmamış olmasıdır. Fakat sahîh olduğu söylenen bu rivâyete nazaran diğer rivâyetin daha ayrıntılı olması, Hanefîlerin bu rivâyeti tercih sebepleri arasında sayılabilir.

2. حَدِيثُ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ كَانَ يَنْهَضُ فِي الصَّلَاةِ عَلَى صُدُورِ

قَدَمَيْهِ

Ebû Hüreyre'den nakledilen bir hadise göre: “Rasûlullah (sas) namazda, (secdeden kıyama) kalkarken ayaklarına dayanarak kalkardı.”²⁶⁵

Hadisi Tirmizî Ebû Hüreyre'den şu şekilde rivâyet etmiştir:

Peygamber (sas) → Ebû Hüreyre → Sâlih (Tev'eme'nin azatlısı) → Halid b. İlyâs → Ebû Muâviye → Yahyâ b. Mûsâ → Tirmizî.

كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْهَضُ فِي الصَّلَاةِ عَلَى صُدُورِ قَدَمَيْهِ

“Rasûlullah (sas) namazda, (secdeden) kalkarken ayaklarına dayanarak kalkardı.”

Tirmizî, ehl-i hadisin Halid b. İlyâs'ın zayıf olduğunu söylediklerini nakletmiş, bununla birlikte ehl-i ilmin bu hadisle amel ettiğini ifade etmiştir.²⁶⁶

Ayrıca, Beyhakî²⁶⁷ Abdullah b. Ömer'den; Taberânî²⁶⁸ Ebû Hüreyre'den; İbn Ebî Şeybe²⁶⁹ ise, İbn Ömer, Ali ve İbn Ebî Leylâ'dan rivâyet etmiştir.

İbnü'l-Hümâm, hadisin çeşitli tarîklerini naklettikten sonra Tirmizî'nin “hadis zayıf olsa da ehl-i ilim amel etmiştir” şeklindeki açıklamasına katıldığını ifade etmiştir.²⁷⁰

²⁶⁵ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/63.

²⁶⁶ Tirmizî, *Salât*, 98, no. 288.

²⁶⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II/160, no. 2822.

²⁶⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, III/320, no. 3281.

²⁶⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I/394, 3999 - 4007.

²⁷⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/308.

3. لَا وَصِيَّةَ لِرِوَارِثٍ، وَلَا إِقْرَارَ لَهُ بِدَيْنٍ

“Vâris için vasiyet ve borç ile ikrar yoktur.”²⁷¹

Hadisi Dârekutnî rivâyet etmiştir:

Peygamber (sas) → Babası → Ca'fer b. Muhammed → Ebân b. Tağlib → Nûh b. Derrâc → Abbâd b. Yakub → Ubeyd b. Kesîr → Kadı Ahmed b. Kâmil → Dârekutnî.

لَا وَصِيَّةَ لِرِوَارِثٍ وَلَا إِقْرَارَ بِدَيْنٍ

“Vâris için vasiyet ve borç ile ikrar yoktur.”²⁷²

Nûh b. Derrâc'ın zayıf olduğu söylenmektedir. Ayrıca Ebû Dâvûd da Nûh b. Derrâc'ın hadis uydurduğunu ifade etmiştir.²⁷³

Hadisin ilk bölümünü (yâni لَا وَصِيَّةَ لِرِوَارِثٍ) “Vârise vasiyet yoktur.” ulemanın makbul gördüğü belirtilmektedir. Şâfiî, “Vârise vasiyet yoktur.” hadisini icmanın delaletiyle anlaşılan nâsih/mensûh konusuna örnek olarak verirken, onun munkatı olduğunu belirtir ve bu rivâyetle amel etme sebeplerini şöyle açıklar:

“Biz meğâzî ehlinden ve cumhurun icmâından naklettiğim (bilgiyi) kabul ettik. Her ne kadar bu konudaki hadisi zikretmiş olsak da meğâzî ehlinin çoğunluğunun sözüne ve insanların icmâına itimat ettik.”²⁷⁴

Aynı şekilde bu hadis ile Hanefîlerin de ulemanın makbul telâkkî etmesinden dolayı amel etmeleri ve yine aynı sebepten doyalı hadisin ikinci bölümünü de sahih görüp istidlâl etmiş olmaları muhtemeldir.

4. اذْرَعُوا الْحُدُودَ بِالشُّبُهَاتِ

“Şüphe durumunda hadleri terk ediniz.”²⁷⁵

²⁷¹ Mergînânî, *el-Hidâye*, III-IV/184.

²⁷² Dârekutnî, *Sünen*, IV/151, no. 4221; Beyhakî, *es-Sünenü 'l-Kübrâ*, VI/135, no. 11652.

²⁷³ Bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, IV/111.

²⁷⁴ Şâfiî, *er-Risâle*, I/140.

²⁷⁵ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/388. Serahsî, *el-Mebsût*, XXIV/11, Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, VII/34.

Hadis, Ebû Hanîfe'nin Müsned'inde şu şekilde geçmektedir:

İbn Abbâs → Miksam → Ebû Hanîfe.

ادْرَعُوا الْحُدُودَ بِالشُّبُهَاتِ

“Şüpheli durumda hadleri terk ediniz.”²⁷⁶

Ukaylî'nin Duafâ'sında ise Züfer b. el-Hüzeyl'den nakledilmiştir:

Züfer b. el-Hüzeyl → Abdülvahid b. Ziyâd → Abdurrahman b. Mehdî → Abdurrahman b. Ömer → Abdurrahman b. Muhammed → Ukaylî.

ادرءوا الحدود بالشبهات

“Şüpheli durumda hadleri terk ediniz.”²⁷⁷

Mânâ itibariyle bu hadise benzeyen rivâyetler ise şöyledir:

Muâz, Abdullah b. Mes'ûd ve Ukbe b. Âmir → Babası → Amr b. Şuayb → İshâk b. Ebî Ferve → Abdüsselâm → İbn Ebî Şeybe.

إِذَا اشْتَبَهَ عَلَيْكَ الْحَدُّ فَادْرَأْهُ

“Şüphelendiğinde haddi terk et.”²⁷⁸

Ömer b. Hattâb → İbrâhim → Hâris → Mansûr → Huşeym → İbn Ebî Şeybe.

لأنَّ أُعْطِلَ الْحُدُودَ بِالشُّبُهَاتِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أُفِيمَهَا فِي الشُّبُهَاتِ

“Şüpheli durumlarında hadlerin askıya alınması, bana yerine getirilmesinden daha sevimli gelmektedir.”²⁷⁹

Muâz b. Cebel, Muâz b. Cebel ve Ukbe b. Amir el-Cühenî → Abdullah b. Mesûd → Babası → Amr b. Şuayb → İshâk b. Abdillâh b. Ebî Ferve → Abdüsselâm b. Harb → Ebû Hâşim er-Rifâî → Muhammed b. Abdillâh b. Ğaylân → Dârekutnî.

²⁷⁶ Aliyyü'l-Kari, *Şerhü Müsnedi Ebî Hanîfe*, I/186.

²⁷⁷ Ukaylî, *ed-Duafâ*, III/221.

²⁷⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX/566, no. 29086.

²⁷⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX/566, no. 29085.

إِذَا اشْتَبَهَ عَلَيْكَ الْحَدُّ فَادْرَأْهُ مَا اسْتَطَعْتَ

“Şüphelendiğinde hadleri gücün yettiğince terk et.”²⁸⁰

İshak b. Ebî Ferve'nin metrûk olduğu rivâyet edilmektedir.²⁸¹

İbnü'l-Hümâm, yukarıdaki rivâyetleri sıraladıktan sonra konuyu destekleyici Buhârî'nin naklettiği şu rivâyeti verir:

... وَمَنْ اجْتَرَأَ عَلَى مَا يَشْكُ فِيهِ مِنَ الْإِثْمِ أَوْ شَكَ أَنْ يُوَاقِعَ مَا اسْتَبَانَ ، وَالْمَعَاصِيَ حِمَى اللَّهِ ، مَنْ يَرْتَعِ حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يُوَاقِعَهُ.

“Her kim günah olma ihtimali olan şeye cür’et ederse, haramlığı apaçık olan şeylere dalmağa yaklaşmıştır. Ma’siyetler (haramlar) Allah’ın koruluğudur. Her kim sürüsünü koruluk etrafında otlatırsa, o koruluğa düşmesi yakın olur.”²⁸²

İbnü'l-Hümâm bu rivâyeti zikrettikten sonra zayıf rivâyetlerin savunmasına geçer: İbnü'l-Hümâm, fakîhler nezdinde mürsel haberin geçersiz olmadığını ifade eder. Bu konudaki mevkuf haberlerin de merfû hükmünde olduğunu söyler, çünkü akla uygun olan şüphe durumunda hadlerin ortadan kalkmamasıdır. Şüphe durumunda hadlerin kalkacağı meselesi akılla bilinemeyen bir konu olduğu için bu rivâyet sahâbenin kendi sözü olamaz. Bundan dolayı sahâbeden gelen bu mevkuf haber merfû hükmündedir.

İbnü'l-Hümâm’a göre şüphe durumunda hadlerin uygulanmayacağı konusunda fakîhlerin icmaı vardır. Bazı fakîhler de bu hadis hakkında ittifak etmişlerdir. Aynı şekilde ümmet bu hadisi makbul telâkkî etmiştir.²⁸³

Avvâme, İbnü'l-Hümâm’ın bu yorumunu takdir etmekte ve yukarıdaki hadisin mânâ itibariyle doğru olmasının yanında Mezhep imamından nakledilen rivâyetlerin iyi bir şekilde tarandığında onun kendine has bir isnadının olduğunun tespit edileceğini belirtmektedir. Nitekim Ebû Hanîfe'nin müsnedinde nakledilen bu

²⁸⁰ Dârekutnî, *Sünen*, III/83, no. 3063.

²⁸¹ Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, III/333; Askalânî, *ed-Dirâye*, II/101.

²⁸² Buhârî, *Büyu'*, 2, no. 2051.

²⁸³ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, V/248.

rivâyetin Miksam'dan (101/719) geldiğini, onun da sika bir râvî olduğunun hadis âlimleri tarafından kabul edildiğini ifade etmektedir. Bu sebeple Avvâme, Mezhep imamının kendi rivâyetlerine bakılmaksızın başka kaynaklara bakılarak hadise zayıf hükmünü vermenin doğru olmadığını vurgulamaktadır.²⁸⁴

Ebû Hanîfe'nin hadisleri tercihte takip ettiği usûlden bahsedilirken, onun, ihtiyatlı davranarak, hadler ve cezalar hakkında gelen muhtelif haberlerin en hafifini tercih ettiği²⁸⁵ belirtilmektedir. O halde, bu hadisi de Ebû Hanîfe'nin ve dolayısıyla Hanefî fakîhlerin, -eğer zayıf görüyorlarsa- ihtiyaten kullanmış olabilecekleri de düşünülebilir.

5. إِنَّ مِنَ السُّنَّةِ وَضَعَ الْيَمِينِ عَلَى الشِّمَالِ تَحْتَ السَّرَّةِ.

“(Namazda kıyamdayken) göbeğin altında, sağ eli sol elin üzerine koymak sünnettendir.”²⁸⁶

Hadisi Ebû Dâvûd²⁸⁷ Ahmed b. Hanbel²⁸⁸ Dârekutnî²⁸⁹ ve Beyhakî²⁹⁰, Hz. Ali'den mevkuf olarak rivâyet etmiştir. Bu rivâyetlerin ortak râvîsi Abdurrahman b. İshak'ın zayıf olduğu nakledilmektedir.²⁹¹ İbnü'l-Hümâm da Nevevî'nin bu rivâyetin zayıf olduğu konusunda ittifak olduğuna dair sözünü nakletmektedir.²⁹²

Aynı lafızlarla Dârekutnî şöyle rivâyet etmiştir:

Ali → En-Nu'mân b. Sa'd → Abdurrahman b. İshâk → Hafs b. Ğiyâs → Ebû Küreyb → Muhammed ibnü'l-Kasım → Dârekutnî.

²⁸⁴ Avvâme, *İmamların İhtilaflarında Hadislerin Rolü*, s. 104.

²⁸⁵ Kevserî, *Te'nibü'l-Hatib*, 153-154; Sâlihî, *Ukûdü'l-Cümân*, 397-401. Bkz. Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı*, s.171.

²⁸⁶ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/59. Serahsî, *el-Mebsût*, I/27.

²⁸⁷ Ebû Dâvûd, *Salât*, 117, 118, no. 756, 758.

²⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/110 (no. 875).

²⁸⁹ Dârekutnî, *Sünen*, I/285, no. 1088.

²⁹⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II/45, no. 2390.

²⁹¹ Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/313; Askalânî, *ed-Dirâye*, I/122.

²⁹² *Fethü'l-Kadir*, I/287.

إِنَّ مِنْ سُنَّةِ الصَّلَاةِ وَضَعَ الْبِيَمِينِ عَلَى الشَّمَالِ تَحْتَ السُّرَّةِ

“Göbeğin altında, sağ eli sol elin üzerine koymak sünnettendir.”²⁹³

Ebû Dâvûd’un rivâyeti ise şu şekildedir:

Ali → Ebû Cuhayfe → Ziyâd b. Zeyd → Abdurrahman b. İshâk → Hafs b. Ğiyâs → Muhammed b. Mahbûb → Ebû Dâvûd.

السُّنَّةُ وَضَعَ الْكَفَّ عَلَى الْكَفِّ فِي الصَّلَاةِ تَحْتَ السُّرَّةِ

“Göbeğin altında, (sağ) eli (sol) elin üzerine koymak sünnettendir.”²⁹⁴

Ebû Hüreyre → Ebû Vâil → Seyyâr Ebû'l-Hakem → Abdurrahman b. İshâk el-Kûfi → Abdülvehhâb b. Ziyâd → Müsedded → Ebû Dâvûd.

اخْذُ الْاِكْفَ عَلَى الْاِكْفِ فِي الصَّلَاةِ تَحْتَ السُّرَّةِ

“Namazda elleri eller üzerine koyma(nın yeri) göbek altıdır.”

Ebû Dâvûd, Abdurrahman b. İshak’ın zayıf olduğunu belirtmektedir.²⁹⁵

Gerek muhaddisler ve gerekse fakîhler bu hadisin hükmen merfû²⁹⁶ olduğunu ifade etmektedir.²⁹⁷ Fakat zayıf olduğu halde niçin kullanıldığı hakkında bir açıklamada bulunulmamaktadırlar. Bununla birlikte ümmetin uygulaya geldiği bir konu olması sebebiyle Hanefilerin bu hadisle istidlâl ettiği yorumu yapılabilir.

²⁹³ Dârekutnî, *Sünen*, I/285, no. 1088.

²⁹⁴ Ebû Dâvûd, *Salât*, 117, 118, no. 756.

²⁹⁵ Ebû Dâvûd, *Salât*, 117, 118, no. 758.

²⁹⁶ *Hükmen merfû*, Hz. Peygambere âdiyetleri açıkça belirtilmeyen, bununla beraber, nakledilen haberlerin mahiyetinden ona ait oldukları anlaşılan ve merfû olduklarına hükmedilen hadislerdir. (Koçyiğit, Talat, *Hadis İstılahları*, s. 217.) Bir hadisin hükmen merfû olduğu o hadisi rivâyet eden sahabînin sözünden anlaşılır. Şayet sahabî hadisini, *künnâ nekûlu kezâ* “bizler şöyle derdik”; *künnâ nef’alü alâ ahdi’n-Nebî* “Hz. Peygamber zamanında şöyle yapardık”; *ümirna bikezâ* “şununla emrolunduk”; *nühînâ an kezâ* “şundan menedildik”; *mine’s-sünne kezâ* (şöyle yapmak sünnettendir) veya benzeri bir lafızla nakletmişse, yahutta *künnâ nekûlu zemene’n-Nebîyyi (sas)* “biz Hz. Peygamber (sas) zamanında şöyle derdik”; *künnâ nef’alu alâ ahdi Rasûlillâh (sas)* “Biz Hz. Peygamber’in (sas) hayatta olduğu dönemde şöyle yapardık” gibi ifadelerle rivâyet ederse o hadis hükmen merfû sayılır. Sahabîlerin kendi içtihadlarıyla yapmalarına imkanı olmayan işleri Hz. Peygamberden öğrendikleri şekilde yaptıklarına hükmedilerek böyle işlere hükmen merfû tabir edilmiştir. (Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 133.)

²⁹⁷ Bkz. Sehâvî, *Fethü'l-Muğîs*, I/112; *Tedribü'r-Râvî*, I/188; Merdâvî, *et-Tahbîr*, V/2018.

C. Zayıf Hadislerin Başka Rivâyetlerle Desteklenmesi

Hanefîlerin kullandıkları, muhaddisler tarafından zayıf hükmü verilen hadisler incelendiğinde bir kısmının aynı mânâyâ gelen başka sahîh hadislerle desteklenebileceği görülmektedir. Nitekim İbnü'l-Hümâm bu tür rivâyetleri eserinde sık sık zikretmiştir. O, bu şekilde hadislerin senedi zayıf olsa da mânâlarının doğru olduğunu ispatlamaya çalışmıştır.

Muhaddisler de, bir rivâyeti destekleyen başka rivâyetleri şâhid ve mütâbî kavramlarıyla ifade etmişlerdir. Şâhid, ferd olduğu sanılan bir hadisin yapılan araştırma sonunda çeşitli hadis kitaplarından mânâ yönünden bir benzerinin bulunmasıdır.²⁹⁸ Mütâbî ise, şeyhinden rivâyetiyle tek kalmış bir râvîye, bir başka râvînin ya o şeyhten yahut da şeyhinin şeyhinden aynı şekilde rivâyet ettiği hadistir.²⁹⁹

Bazı Hanefîler, bu şekilde şâhid ve mütâbîlerini getirmek suretiyle zayıf hükmü verilen hadislerin istidlâle elverişli olduklarını savunmuşlardır. *el-Hidâye*'de bulunan şu hadisler bunun örneklerindedir:

1. مَنْ كَانَ لَهُ إِمَامٌ فَإِنَّ قِرَاءَةَ الْإِمَامِ لَهُ قِرَاءَةٌ

“Uyduğu bir imam bulunan kimse için, imamın kıraati, onun kendi kıraati sayılır.”³⁰⁰

Hadis, Câbir b. Abdillâh, İbn Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Hüreyre ve İbn Abbâs'tan rivâyet edilmiştir.³⁰¹ Ebû Yûsuf'un konuyla ilgili rivâyeti şu şekildedir:

Peygamber (sas) → Câbir b. Abdillâh → Ebû Velîd → Abdullâh b. Şeddâd → Mûsâ b. Ebî Âişe → Ebû Hanîfe → Ebû Yûsuf.

²⁹⁸ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 404.

²⁹⁹ Bkz. Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 334.

³⁰⁰ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/68.

³⁰¹ Zeylâî, *Nasbu'r-Râye*, II/7.

أن رجلاً قرأ خلف النبي صلى الله عليه وسلم في الظهر أو العصر ، قال : قال : فأوماً إليه رجل فنهاه فأبى ، فلما انصرف قال : أتنهاني أن أقرأ خلف النبي صلى الله عليه وسلم ؟ فتذاكرنا ذلك حتى سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم ، فقال النبي صلى الله عليه وسلم : « من صلى خلف إمام ، فإن قراءة الإمام له قراءة

“Bir adam, Peygamber’in (sas) arkasında öğle veya ikindi namazını kılarken kıraat ediyordu. Başka bir adam onu, ima ile, bunu yapmaması konusunda uyardı. Fakat o dinlemedi. Namaz bittiğinde, (kıraat eden kimse) ‘Peygamber’in (sas) arkasında kıraat etmeme karşı mı çıkıyorsun?’ dedi. Biz bunun üzerine tartışırken Rasûlüllah (sas) bizi duydu ve şöyle söyledi: ‘*Kim imamın arkasında namaz kılarsa, imamın kıraati, onun için kıraattir.*’³⁰²

İmâm Muhammed de hadisi, aynı senedle ve benzer lafızlarla rivâyet etmiş ve Ebû Hanîfe’nin de bu hadisle istidlâl ettiğini belirtmiştir.³⁰³

İbn Mâce’nin, Câbir b. Abdillâh’tan naklettiği rivâyet ise şu şekildedir:

Peygamber (sas) → Câbir → Ebû Zübeyr → Câbir → el-Hasen b. Sâlih → Abdullah b. Mûsâ → Ali b. Muhammed → İbn Mâce.

مَنْ كَانَ لَهُ إِمَامٌ فَإِنَّ قِرَاءَةَ الْإِمَامِ لَهُ قِرَاءَةٌ

“Uyduğu bir imam bulunan kimse için, imamın kıraati, onun kendi kıraati sayılır.”³⁰⁴

Câbir el-Cu’fî’nin mecrûh olduğu belirtilmektedir.³⁰⁵ Ebû Hanîfe, Câbir el-Cu’fî’den daha yalancı birini görmediğini fakat bu konuda başka rivâyetler de bulunduğu için bu hadisle istidlâl ettiklerini belirtir.³⁰⁶

³⁰² Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, I/23-4, no. 113.

³⁰³ Şeybânî, *el-Âsâr*, I/114, no. 85.

³⁰⁴ İbn Mâce, *İkâmetü’s-Salavât*, 13, no. 850.

³⁰⁵ Bkz. Zeylâî, *Nasbu’r-Râye*, II/7; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, II, 204, no. 2970-2.

³⁰⁶ Zeylâî, *Nasbu’r-Râye*, II/7.

2. النَّبِيُّ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ كَانَ يُصْغِي لَهَا الْإِنَاءَ فَتَشْرَبُ مِنْهُ ثُمَّ يَتَوَضَّأُ بِهِ.

“Peygamber (sas) su kaplarını kedilerin önüne koyar, kedi su içer ve ardından Peygamber (sas) abdest alırdı.”³⁰⁷

Tahâvî, rivâyeti Hz. Âişe’den şu şekilde rivâyet etmiştir:

Peygamber (sas) → Âişe → Urve b. Zübeyr → Sâlih b. Hayyân → Halid b. Amr el-Horasânî → Ali b. Ma’bed → Tahâvî.

ان رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصْغِي الْإِنَاءَ لِلْهَرَّةِ وَيَتَوَضَّأُ بِفَضْلِهِ

“Peygamber (sas) su kaplarını kedilerin önüne koyar, daha sonra onların artanıyla abdest alırdı.”³⁰⁸

Dârekutnî, ise aynı rivâyeti şu tarikle nakletmiştir:

Peygamber (sas) → Âişe → Urve b. Zübeyr → Babası → Abdürabbih b. Saîd → Yakub b. İbrâhim el-Ensârî → el-Leys → Ebû Sâlih → Ahmed b. Mansûr → Ebû Bekr en-Nisâbûrî → Dârekutnî.

تَمُرُّ بِهِ الْهَرَّةُ فَيُصْغِي لَهَا الْإِنَاءَ فَتَشْرَبُ ثُمَّ يَتَوَضَّأُ بِفَضْلِهَا

“Bir kedi Peygamber’in (sas) yanına geldi, o da su kabını kedinin önüne koydu, kedi ondan içti, sonra Peygamber (sas) onun artanıyla abdest aldı.”

Dârekutnî, râvîlerden Yakub’un Kadı Ebû Yûsuf olduğunu ifade etmekte ve Abdurabbih b. Saîd el-Makberî’nin zayıf olduğunu söylemektedir.³⁰⁹

Bu rivâyetin başka bir varyantını yine İbn Mâce ve Dârekutnî rivâyet etmiş ve Dârekutnî hadisin sahîh olduğunu söylemiştir:

*Peygamber (sas) → Aşie → Amre → Hârise → Yahyâ b. Zekeriyâ b. Ebî Zâide → İsmâil b. Tevbe ve Amr b. Râfi’ → İbn Mâce.*³¹⁰

³⁰⁷ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/29.

³⁰⁸ Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-Âsâr*, I/19, no. 45.

³⁰⁹ Dârekutnî, *Sünen*, I/65.

³¹⁰ İbn Mâce, *Tahâret*, 32, no. 368.

*Peygamber (sas) → Âişe → Amre → Hârise b. Muhammed → İbn Ebî Zâide
→ Ziyâd b. Eyyûb → el-Hüseyn b. İsmâil → Dârekutnî.*

أَتَوَضَّأُ أَنَا وَرَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مِنْ إِثَاءٍ وَاحِدٍ وَقَدْ أَصَابَتْ مِنْهُ الْهَرَّةُ قَبْلَ ذَلِكَ.

Hz. Âişe şöyle söylemiştir: “Ben ve Rasûlullah (sas) daha önce kedinin kullandığı tek bir kaptan abdest alıyorduk.”³¹¹

Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed, muhaddisler tarafından zayıf hükmü verilen bu hadisi kedinin artığının necis olmadığı ve onu kullanmanın mekruh olmadığına dair delil getirmiştir.³¹² Ebû Hanîfe ise, bu rivâyetin nesh olunduğu kanaatindedir ve (الْهَرَّةُ سَبْعُ) “*Kedi yırtıcı bir hayvandır.*”³¹³ rivâyetini delil getirerek, kedinin artığının mekruh olduğuna hükmetmiştir.

Ebû Hanîfe’nin bu hadisin nesh olduğunu belirtmesi, onun da bu hadisin zayıf olmadığı kanaatinde olduğunu gösterir. Nitekim zayıf olduğuna inansaydı nesh olmasının yanında zayıf olduğunu da ileri sürerek kabul etmeme yoluna gidebilirlerdi. Bunu yapmamış olmaları, onların da bu rivâyeti makbul gördüklerini göstermektedir.

Bu konu ile ilgili rivâyetleri sıralayan İbnü’l-Hümâm, Dârekutnî’nin Hz. Âişe’den rivâyet ettiği “Ben ve Rasûlullah (sas) daha önce kedinin kullandığı tek bir kaptan abdest alıyorduk.” hadisini³¹⁴ ardından yukarıda naklettiğimiz zayıf rivâyeti naklettikten sonra, konuyu destekleyecek dört *Sünen*’de de nakledilen,

إِنَّهَا لَيْسَتْ بِنَجَسٍ إِنَّمَا هِيَ مِنَ الطَّوَّافِينَ عَلَيْكُمْ أَوْ الطَّوَّافَاتِ

“*Kedi necis değildir, çünkü o evcil olup çevrenizde dolaşan (hayvanlardan)dır.*”³¹⁵

³¹¹ Dârekutnî, *Sünen*, I/65.

³¹² Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-Âsâr*, I/20.

³¹³ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/29.

³¹⁴ Dârekutnî, *Sünen*, I/67, (no. 210-211)

³¹⁵ Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 38, (no. 75); Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 38, (no. 76) Tirmizî, *Tahâret*, 69, (no. 92); Nesâî, *Tahâret*, 54, (no. 68).

rivâyetini zikretmektedir.³¹⁶ Böylece İbnü'l-Hümâm Aynı mânâyı taşıyan daha kuvvetli rivâyetleri zikretmek suretiyle bu rivâyetin delil olarak kullanılabileceğini kanıtlamaya çalışmıştır.

3. وَيَجُوزُ الْمَسْحُ عَلَى الْجَبَائِرِ وَإِنْ شَدَّهَا عَلَى غَيْرِ وُضُوءٍ لِأَنَّهُ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ فَعَلَهُ وَأَمَرَ عَلِيًّا بِهِ.

“Abdestsiz olarak sarılsa bile sargı üzerine mesh caizdir. Çünkü Peygamber (as) bu şekilde amel etmiş ve Ali’ye (ra) de bu şekilde yapmasını emretmiştir.”³¹⁷

Mergînânî bu ifadesiyle iki hadise atıfta bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Pegamberimizin sargı üzerine meshettiğine dair rivâyettir. Bu hadisi Dârekutnî rivâyet etmektedir:

Peygamber (sas) → İbn Ömer → Mücâhid → İbn Ebî Nuceyh → Verkâ' → Şebâbe → Abdûs b. Mâlik el-Attâr → Ebû Umâre Muhammed b. Ahmed b. el-Mehdî → Ebû Bekir eş-Şâfi' → Dârekutnî.

كَانَ يَمْسَحُ عَلَى الْجَبَائِرِ

“Peygamber (sas) sargıyı meshederdi.”

Dârekutnî, hadisin merfû olarak sahîh olmadığını söylemiş ve Ebû Umâre hakkında *daifün cidden* ifadesini kullanmıştır.³¹⁸

Mergînânî'nin atıfta bulunduğu ikinci hadis ise Hz. Ali'nin uygulaması hakkındadır. Hadisi, İbn Mâce şu şekilde rivâyet etmiştir:

Peygamber (sas) → Ali b. Ebî Tâlib → Dedesi → Babası → Zeyd b. Ali → Amr b. Hâlid → İsrâil → Abdürrezzâk → Muhammed b. Ebân el-Belhî → İbn Mâce.

³¹⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/111.

³¹⁷ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/37.

³¹⁸ Dârekutnî, *Sünen*, I/204,no. 773.

عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ قَالَ انْكَسَرَتْ إِحْدَى زَنْدَيَّ فَسَأَلْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَمَرَنِي أَنْ امْسَحَ عَلَيَّ

الْجَبَائِرِ

Ali b. Ebî Tâlib'den rivâyet edildiğine göre o, şöyle söylemiştir: “Bilek kemiklerimden birisi kırıldı ve Peygamber’e (sas) sordum. Bana sargıların üzerine meshetmemi emretti.”³¹⁹

İbn Hacer, rivâyet hakkında *vâhin cidden* ifadesini kullanmıştır.³²⁰

Aynı şekilde hadisi Dârekutnî³²¹ ve Abdürrezzâk³²² da rivâyet etmiştir. Darekutnî, râvîlerden Amr b. Halid el-Vâsitî'nin metruk olduğunu söylemektedir.

İbnü'l-Hümâm da bu rivâyetin merfû olarak zayıf olduğunu belirtir ve Nevevî'nin bu rivâyet hakkında zayıf olduğu hususunda ittifak edildiği şeklindeki açıklamasını nakleder. Ardından konuyu desteklemek için, İbn Ömer'den rivâyet edilen, abdest alırken elindeki sargıya mesh ettiği, diğer uzuvlarını ise yıkadığına dair sahîh bir tarikle naklettiği mevkuף rivâyeti nakleder.³²³ İbnü'l-Hümâm'ın nakletmiş olduğu rivâyet, Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sında geçmektedir:

İbn Ömer → Nâfi' → Mûsâ b. Yesâr → Yahyâ b. Hamza → el-Velîd → Ebû Amir Mûsâ b. Âmir → Ebû İshâk İbrâhim b. Muhammed b. el-Hasen → Ebû Muhammed b. Hayyân → Ebû Bekir b. el-Hâris el-Fakîh → Beyhakî.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ: أَنَّهُ تَوَضَّأَ وَكَفَّهُ مَعْصُوبَةً فَمَسَحَ عَلَيْهَا وَعَلَى الْعَصَابِ ، وَغَسَلَ سِوَى ذَلِكَ.

“İbn Ömer eli sarılı iken abdest aldı ve elindeki sargıya mesh etti, diğer kısımları yıkadı.”

Beyhakî, rivâyetin sahîh olduğunu belirtmiştir.³²⁴

³¹⁹ İbn Mâce, Tahâret, 134, no. 657.

³²⁰ Askalânî, *Bülûğu'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm*, s. 41, no. 135.

³²¹ Dârekutnî, *Sünen*, I/225, no. 866.

³²² Abdürrezzâk, *Musannef*, I/ 161, no. 623.

³²³ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/158.

³²⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I, 317, no. 1114.

İbnü'l-Hümâm, bu mevkuf haberin, merfû haber hükmünde olduğunu ifade eder. Çünkü sahâbenin bu konuda kendi reyile hüküm vermesi mümkün değildir.³²⁵ İbn Nüceym ise İbnü'l-Hümâm ile aynı ifadeleri zikreder ve bu konu eğer sahâbîlerin uyguladığı alışıl gelmiş bir durum ise, rivâyetler birbirlerini sıhhat bakımından desteklemese bile rivâyetlerin zayıf olmasının bu hükme zarar vermeyeceğini dile getirir. Rivâyetler birbirlerini destekliyorsa onlarla zaten istidlâl edilebileceğini vurgular.³²⁶

4. مَنْ أَمَّ قَوْمًا، ثُمَّ ظَهَرَ أَنَّهُ كَانَ مُحَدِّثًا، أَوْ جُنُبًا اعَادَ صَلَاتَهُ، وَاعَادُوا

“Kim ki, bir cemaate namaz kıldırdıktan sonra abdestsiz veyahut cünüp olduğu ortaya çıkarsa, hem kendisi hem de o cemaat namazlarını iade eder.”³²⁷

İmâm Muhammed Şeybânî hadisi şu şekilde rivâyet etmiştir:

Ali b. Ebî Tâlib → Amr b. Dînâr → İbrahim b. Yezîd el-Mekkî → Muhammed Şeybânî.

قال في الرجل يصلي بالقوم جنبا ، قال : يعيد ويعيدون

“Hz. Ali, cemaatine cünüp olduğu halde namaz kıldırın bir kimse hakkında ‘hem kendisi, hem de cemaat namazını iade eder’ buyurmuştur.”³²⁸

İbn Ebî Şeybe ise hadisi şöyle nakletmiştir:

Peygamber (sas) → Saîd b. Müseyyib → Ebû Câbir el-Beyâdî → İbn Ebî Zi’b → Ebû Muâviye → İbn Ebî Şeybe.

انَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى بِالنَّاسِ وَهُوَ جُنُبٌ ، فَأَعَادَ وَاعَادُوا .

“Peygamber (sas), cünüp olduğu halde insanlara namaz kıldırdı, sonra namazı hem kendisi hem de onlar iade etti.”³²⁹

Dârekutnî ve Beyhakî’nin nakletmiş oldukları rivâyet ise şu şekildedir:

³²⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/158.

³²⁶ İbn Nüceym, *el-Bahrû'r-Râik*, I/194.

³²⁷ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/72.

³²⁸ Şeybânî, *el-Âsâr*, no. 133.

³²⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II/44, no. 4602.

Peygamber (sas) → Saîd b. Müseyyib → Ebû Câbir el-Beyâdî → İbn Ebî Zi'b → Ebû Muâviye → Ahmed b. Yahya b. Atâ el-Cellâb → Yakub b. İbrahim el-Bezzâz → Dârekutnî.

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى بِالنَّاسِ وَهُوَ حُنْبٌ فَأَعَادَ وَاعَادُوا

“Peygamber (sas), cünüp olduğu halde (unutarak) insanlara namaz kıldırды, sonra namazı hem kendisi hem de onlar iade etti.”

Dârekutnî, hadisin mürsel olduğunu ve Ebû Câbir el-Beyâdî'nin *metrûkü'l-hadîs* olduğunu ifade etmiştir.³³⁰

Hız. Peygamber'in unutarak cünüp iken namaz kıldırdığı ve daha sonra hatırladığında namazı bozup gusül abdesti alıp geri geldiği ve namazı iade ettiği hususu ile ilgi bize sahîh tarîklerle ulaşan haberler³³¹ bulunmasına rağmen Hanefîler bu haberler yerine yukarıda zikrettiğimiz zayıf hadisle istidlâl etmişlerdir. Onların bu hadisle istidlâl etmeleri, hadisin sıhhati konusunda şüphelerinin olmamasından kaynaklanmış olabilir.

İbnü'l-Hümâm, bu rivâyetin zayıf tarîklerini naklettikten sonra konuyu destekleyici sahîh hadisleri de nakletmiştir. Böylece aynı konudaki sahîh rivâyetleri delil getirmek suretiyle muhaddislerin itirazlarına cevap vermiştir.³³²

5. لَا تَأْخُذْ مِنَ الْكُسُورِ شَيْئًا

“(Zekât olarak) küsürattan bir şey alma.”³³³

Hadisi Dârekutnî rivâyet etmiştir:

Peygamber (sas) → Muâz → Übâde b. Nüsay → Habîb b. Nuceyh → Minhâl ibnü'l-Cürrâh → İbn İshâk → Yunus b. Bükeyr → Babası → Muhammed b. Abdillâh b. Neyfel → Ebû Saîd el-İstahrî Hasan b. Ahmed → Dârekutnî.

³³⁰ Dârekutnî, *Sünen*, I/363, no. 1353. Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II/525, no. 4180.

³³¹ Bkz. Müslim, *Mesâcid ve Mevziu's-Salât*, 157, no. 1367; Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 93, no. 233; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/ 88, no. 668.

³³² İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/374.

³³³ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/126. Serahsî, *el-Mebsût*, II/174; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, II/18.

ان رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- امره حين وجهه إلى اليمن ان لا تأخذ من الكسر شيئاً إذا كانت الورق مائتي درهم فخذ منها خمسة الدراهم ولا تأخذ مما زاد شيئاً حتى يبلغ أربعين درهماً فإذا بلغت أربعين درهماً فخذ منها درهماً.

“Rasûlüllah (sas), Muâz’a, Yemen’e gönderdiği zaman küsürattan bir şey almamasını emretti: ‘İkyüz dirhem verik (devletin bastığı kağıt para) için beş dirhem al. Kırk dirheme ulaşınca kadar bir şey alma, kırk dirheme ulaştığında ise, bir dirhem al.’”

Dârekutnî, el-Minhâl ibnü’l-Cerrâh için *metrûkü’l-hadîs* demiş ve Übâde b. Nüsay’ın Muâzdan hadis işitmediğini söylemiştir.³³⁴

Hadisi aynı şekilde Beyhakî de zayıf bir senedle nakletmiştir.³³⁵

İbnü’l-Hümâm ise, rivâyetin zayıf olduğunu belirtir ve destekleyici başka rivâyetler nakletmiştir.³³⁶

6. فِي الْعَسَلِ الْعُشْرُ

“Balda (zekât/öşür) ondabirdir.”³³⁷

Ukaylî’nin nakletmiş olduğu rivâyet şu şekildedir:

Peygamber (sas) → Ebû Hüreyre → Ebû Seleme → Ez-Zührî → Abdullah b. Muharrer/Muhriz → Abdurrezzâk → İshak b. İshak → Ukaylî.

فِي الْعَسَلِ الْعُشْرُ

“Balda (zekat) ondabirdir.”

Abdullah b. Muharrer/Muhriz’in metrûk olduğu belirtilmektedir.³³⁸

Taberânî ise hadisi şu şekilde rivâyet etmiştir:

³³⁴ Dârekutnî, *Sünen*, II/92, no. 1880.

³³⁵ Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, IV/230, no. 7616.

³³⁶ İbnü’l-Hümâm, *Fethü’l-Kadîr*, II/209.

³³⁷ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/133.

³³⁸ Ukaylî, *Duafâ*, II/310. Ayrıca bkz. Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, IV/215, no. 7557.

Peygamber (sas) → İbn Ömer → Nâfi' → Mûsâ b. Yesâr → Sadaka b. Abdillâh → Amr b. Ebî Seleme → Muhammed b. Ebî Seriyî → Abdullâh b. Vühâyeb el-Ğuzzî → Taberânî.

فِي الْعَسَلِ الْعَشْرِ...

“Balda (zekât/öşür) ondabirdir.”³³⁹

Sadaka b. Abdillâh'ın zayıf olduğu ifade edilmektedir.³⁴⁰

İbn Ebî Şeybe'nin rivâyeti ise şu şekildedir:

Zühri → İbn Ebî Zi'b → Vekî' → İbn Ebî Şeybe.

فِي الْعَسَلِ الْعَشْرِ

“Balda (zekat) ondabirdir.”³⁴¹

Serahsî ise, hadisi (إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَتَبَ إِلَى أَهْلِ الْيَمَنِ أَنَّ فِي الْعَسَلِ الْعَشْرِ)

“Rasûlüllâh (sas) Yemenlilere balda onda bir oranında (zekat/öşür) olduğunu yazmıştır.” şekliyle nakleder.³⁴²

Hadisi, benzer bir şekilde Beyhakî de rivâyet etmiştir:

Ebû Hüreyre → Ebû Seleme → Ez-Zühri → Abdullâh b. Muharrer → Abdurrezzâk → İshak b. İbrâhim b. Abbâd ed-Deberî → Ebû İshâk (İbrâhim b. Muhammed b. Hâtim ez-Zâhid) → Ebû Abdillâh el-Hâfiz → Beyhakî.

كَتَبَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- إِلَى أَهْلِ الْيَمَنِ أَنْ يُؤْخَذَ مِنَ الْعَسَلِ الْعَشْرِ.

“Rasûlüllâh (sas) Yemenlilere baldan ondabir oranında (zekat/öşür) almalarını yazmıştır.”³⁴³

Rivâyet yine öncekiler gibi Abdullâh b. Muharrer'den dolayı zayıftır.

³³⁹ Taberani, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, IV/340.

³⁴⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, IV/429; İbn Adî, *el-Kâmil*, IV/74.

³⁴¹ İbn Ebî Şeybe, *Musanef*, III/142, no. 10149.

³⁴² Serahsî, *el-Mebsût*, II/391.

³⁴³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV/213, no. 7550.

İbnü'l-Hümâm, bu konuda yukarıda zikrettiğimiz hadisleri eserine almamıştır. Bunun yerine konuyu destekleyen, bir kısmı zayıf, birkısmı mürsel bir kısmı ise sahîh bazı rivâyetleri zikretmek suretiyle yukarıdaki rivâyet ile amel edilebileceğini kanıtlamaya çalışmıştır.³⁴⁴ İbnü'l-Hümâm'ın zikrettiği sahîh rivâyetlerden birisi İbn Mâce'nin naklettiği şu rivâyettir:

Peygamber (sas) → Abdullah b. Amr (Dedesi) → Babası → Amr b. Şuayb → Üsâme b. Zeyd → İbn Mübârek → Nuaym b. Hammâd → Muhammed b. Yahyâ → İbn Mâce.

أَنَّهُ اخْتَدَى مِنَ الْعَسَلِ الْعَشْرَ

“Peygamber (sas) baldan ondabir (zekat/öşür) alırdı.”³⁴⁵

İbnü'l-Hümam, Hz. Peygamber ve Hz. Ömer³⁴⁶ zamanında baldan zekat alma uygulamasının devam ettiğine dair delilleri de öne sürerek bu konudaki zayıf hadislerin fasık râvî içermemesi ve birçok tarîkten gelmesi hasebiyle hasen seviyesine çıktığını, böylece bu hadisin fukaha nazarında huccet olduğunu belirtir.³⁴⁷

7. ادُّوا عَنْ كُلِّ حُرٍّ وَعَبْدٍ، يَهُودِيٍّ أَوْ نَصْرَانِيٍّ أَوْ مَجُوسِيٍّ

“Hür, köle, Yahudi, Nasrânî veya Mecusi herkes için (sadaka-i fitr) verin.”³⁴⁸

Bu hadise en yakın rivâyet Dârekutnî'nin İbn Abbâs'tan gelen rivâyetidir. Fakat bu rivâyette *mecûsî* lafzı yer almamaktadır:

Peygamber (sas) → İbn Abbâs → İkrime → Zeyd el-Ammî → Sellâm et-Tavîl → Ebû'n-Nadr Hâşim ibnü'l-Kâsım → Sa'dân b. Nasr → Ebû Zer Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Süleyman el-Vâsıtî → Dârekutnî.

³⁴⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, II/247.

³⁴⁵ İbn Mâce, *Zekat*, 20, no. 1824.

³⁴⁶ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV/214, no. 7553.

³⁴⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, II/247.

³⁴⁸ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/140. Serahsî, *el-Mebsût*, III/96; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, II/70.

صَدَقَةُ الْفِطْرِ عَنْ كُلِّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ ذَكَرٍ وَأُنْثَى يَهُودِيٍّ أَوْ نَصْرَانِيٍّ حُرٍّ أَوْ مَمْلُوكٍ نِصْفَ صَاعٍ مِنْ بُرٍّ أَوْ صَاعًا مِنْ
تَمْرٍ أَوْ صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ

“*Sadaka-i fitır; küçük-büyük, kadın-erkek, Yahudi-nasrânî, hür-köle herkes için yarım sa’ buğday veya bir sa’ hurma veyahut da bir sa’ arpadır.*”

Dârekutnî, Sellâm et-Tavîl için *metrûkû’l-hadîs* demiştir.³⁴⁹

İbnü’l-Hümâm, bu konuda iki tür rivâyet olduğunu bunlardan birincisinin (yukarıda zikrettiğimiz) muhaddislerin zayıf olduğunu belirttiği rivâyet, ikincisinin ise mutlak abd lafzının bulunduğu sahîh rivâyetler olduğunu söyler. İbnü’l-Hümâm’ın bahsettiği rivâyet şu şekildedir:

أَدُّوا صَاعًا مِنْ بُرٍّ أَوْ فَمَحٍ بَيْنَ اثْنَيْنِ أَوْ صَاعًا مِنْ تَمْرٍ أَوْ صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ عَلَى كُلِّ حُرٍّ وَعَبْدٍ وَصَغِيرٍ وَكَبِيرٍ

“(Fitır sadakası olarak) küçük-büyük, hür-köle (velâyetiniz altındaki) her iki kişi için bir sa’ buğday veya her bir kişi için bir sa’ hurma veya arpa veriniz.”³⁵⁰

Başka bir rivâyette ise Peygamber’in (sas) Müslümanlar ile sınırladığı şu rivâyet bulunmaktadır:

فَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَدَقَةَ الْفِطْرِ صَاعًا مِنْ تَمْرٍ أَوْ صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ عَنْ كُلِّ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَحُرٍّ
وَعَبْدٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ

“Peygamber (sas), fitır sadakası olarak kadın-erkek, küçük-büyük, hür-Müslüman köle her bir kişi için bir sa’ hurma veya arpa vermeyi farz kılmıştır.”

İbnü’l-Hümâm, bu ikinci rivâyetteki Müslüman ifadesinin birinci rivâyetteki abd lafzını sınırlamayacağı kanaatindedir. Çünkü şayet itlâk ve takyîd, hükümün sebebinde ise ve hüküm her iki nassta da aynı ise, mutlak mukayyede hamledilemez,³⁵¹ her iki hüküm ile de amel edilir. Buna göre bir Müslüman bir

³⁴⁹ Dârekutnî, *Sünen*, II/148, no. 2094.

³⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V/432, no. 24063.

³⁵¹ İbnü’l-Hümâm, *Fethü’l-Kadîr*, II/289.

kimse, ister Müslüman, ister gayrı müslim olsun nafakası ile mükellef olduğu ve üzerinde tam bir velâyet hakkına sahip olduğu kişilerin sadaka-i fitrını ödemelidir.³⁵²

İbrâhim Kâfi Dönmez ise, bu hadisin mutlakın mukayyedi hamledip hamledemeyeceği konusu ile ilgili olmadığını düşünür. Çünkü bu hadisi Hz. Peygamber ramazan bayramından bir veya iki gün önceki hutbesinde söylemiştir.³⁵³ Şu halde bu, birçok sahâbînin şahit olduğu bir olaydır. Hz. Peygamber'den sâdir olan sözün tek olacağı ise gayet açıktır. Bu konuda nakilde bulunan güvenilir râvîlerden biri, bize Rasûlüllah'ın söylediğini başkalarının naklettiğinden bir kelime fazlası ile rivâyet etmişse, bunun kabulü ve gereğince amel edilmesi icap eder ve bu rivâyet, bu fazlalığı ihtiva etmeyen diğer rivâyetlerin noksanlığını ortaya koymuş olur. Artık bu iki rivâyet arasında teâruzdan söz edilemez. Şu halde burada, bazı bilginlere göre 'mutlak mukayyede hamledilir', diğerlerine göre 'hamledilmez' denebilecek şekilde birinde lâfzın mutlak, diğerinde mukayyed geldiği aynı meseleye dair iki ayrı nass bulunmamaktadır. Esasen burada, lâfzın mukayyed bulunduğu tek bir nass vardır ve bu kayda göre amel etmek gerekmektedir; bunun ortadan kalktığını gösteren bir delil bulunmadıkça bu kayıttan vazgeçmek caiz değildir.³⁵⁴

İbnü'l-Hümâm, mutlak olarak abd lafzının bulunduğu sahîh rivâyeti, Mergînânî'nin kullanmış olduğu rivâyeti desteklemek için eserine almıştır. Her ne kadar Dönmez'in belirttiği gibi bu rivayetin aslının mukayyed olduğu düşünülecek olsa da, İbnü'l-Hümâm'ın *el-Hidâye*'de geçen rivayetin mânâsını yukarıdaki hadislerle destekleme gayreti içerisinde olması, onun hadisin makbul olduğuna inandığını göstermesi bakımından önemlidir.

Ebû Hanîfe'nin hadisleri tercihde takip ettiği metoddan bahsedilirken onun, metninde veya senesinde noksanlık olan haberi, ihtiyaten, fazlalık olana tercih

³⁵² Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 320.

³⁵³ Dârekutnî'nin rivâyetinde bu şöyle ifade edilir: (*خَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ النَّاسَ قَبْلَ الْفِطْرِ بِيَوْمٍ أَوْ يَوْمَيْنِ فَقَالَ أَدُوا صَاعًا مِنْ بُرٍّ أَوْ قَمْحٍ بَيْنَ اثْنَيْنِ أَوْ صَاعًا مِنْ تَمْرٍ أَوْ صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ عَنْ كُلِّ حُرٍّ وَعَبْدٍ وَصَغِيرٍ وَكَبِيرٍ*) Rasûlüllah (sas) Ramazan bayramından bir veya iki gün önce insanlara şöyle hitap etti: “(Fitır sadakası olarak) küçük-büyük, hür-köle (velâyetiniz altındaki) her iki kişi için bir sa' buğday veya arpa, her bir kişi için ise bir sa' hurma veya arpa veriniz.” Dârekutnî, *Sünen*, II, 149, no. 2093.

³⁵⁴ Bkz. Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 320. dipnot: 468.

ettiği³⁵⁵ belirtilmektedir. O halde, bu hadisi de Ebû Hanîfe'nin ve dolayısıyla Hanefî fakîhlerin, zayıf olduğunu kabul etmemekle birlikte, ziyade içermemesi dolayısıyla ihtiyaten kullanmış olabilecekleri de düşünülebilir.

8. قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لِابْنِ عُمَرَ: «إِنَّ مِنْ السُّنَّةِ أَنْ تَسْتَقْبَلَ الطُّهْرَ اسْتِقْبَالًا، فَتُطْلَقَهَا لِكُلِّ قُرْءٍ تُطْلِقُهُ 8.

Peygamber (sas), İbn Ömer'e şöyle söylemiştir: “*Temizlik dönemini beklemek ve her kur'da bir talâkla boşamak sünnettendir.*”³⁵⁶

Hadisi, Dârekutnî rivâyet etmiştir:

Abdullah b. Ömer → el-Hasen → Atâ el-Horasânî → Şuayb b. Ruzeyk → Muallâ b. Mansûr → Muhammed b. Şâzân el-Cevherî → Ali b. Muhammed b. Ubeyd el-Hâfiz → Dârekutnî.

عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ أَنَّهُ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ تَطْلِيقَةً وَهِيَ حَائِضٌ ثُمَّ ارْتَدَّ أَنْ يَتَّبِعَهَا بِتَطْلِيقَتَيْنِ أُخْرَاوَيْنِ عِنْدَ الْفَرَاءَيْنِ فَبَلَغَ ذَلِكَ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ « يَا ابْنَ عُمَرَ مَا هَكَذَا أَمَرَكَ اللَّهُ إِنَّكَ قَدْ أَخْطَأْتَ السُّنَّةَ وَالسُّنَّةُ أَنْ تَسْتَقْبَلَ الطُّهْرَ فَتُطْلَقَ لِكُلِّ قُرْءٍ ». قَالَ فَأَمَرَنِي رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَرَأَجَعْتُهَا ثُمَّ قَالَ « إِذَا هِيَ طَهَّرَتْ فَطَلَّقْ عِنْدَ ذَلِكَ أَوْ أَمْسِكْ ». فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ افْرَأَيْتَ لَوْ آتَى طَلَّقْتُهَا ثَلَاثًا أَكَانَ يَجِلُّ لِي أَنْ أُرَاجِعَهَا قَالَ « لَا كَأَنَّ تَبِينُ مِنْكَ وَتَكُونُ مَعْصِيَةً »

“Abdullah b. Ömer hayızlı olan karısını bir talâkla boşadı. Peşisıra kalan iki talâğı da diğer kur'larda yapmayı düşünüyordu. Rasûlüllah (sas) bunu duyduğunda şöyle söyledi: ‘*Ey İbn Ömer, Allah sana bunu emretmedi, sen sünnete uygun harekette bulunmadın. Sünnet, temizlik dönemini beklemek ve her kur'da bir talâkla boşamaktır.*’ İbn Ömer: ‘Rasûlüllah emretti ben de (eşime) geri döndüm.’ Sonra Rasûlüllah şöyle söyledi: ‘*Temizlik döneminde istersen onu boşarsın, istersen boşamazsın.*’ Bunun üzerine şöyle dedim: ‘Yâ Rasûlallah, üç talâkla boşamış olsam,

³⁵⁵ Kevserî, *Te'nibü'l-Hatib*, 153-154; Sâlihî, *Ukûdü'l-Cümân*, 397-401. Bkz. Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı*, s.171.

³⁵⁶ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/261. Serahsî, *el-Mebsût*, VII/130.

yine de geri dönmem helal olur mu, ne dersin?’ Bunun üzerine Rasûlüllah: ‘*Hayır. O senden tamamen ayrılmıştır. (Geri dönmek) mâsiyet olur.*’ buyurmuştur.”³⁵⁷

Beyhakî, Atâ el-Horasânî’nin rivâyetlere mütâbîi olmayan ziyadeler getiren zayıf bir kimse olduğunu ve teferrüd ettiği rivâyetlerin kabul edilemeyeceğini belirtmektedir.³⁵⁸

İbnü’l-Hümâm ise Beyhakî’nin bu kanaatinin doğru olmadığını düşünür. Çünkü bu rivâyetin mütâbîleri vardır. Rivâyetteki Atâ el-Horasânî’den başkası da zayıf değildir. Hasan’ın da İbn Ömer’den semai kesindir.³⁵⁹ Konuyla ilgili İbn Ömer’den nakledilen birçok sahîh rivâyet mevcuttur.³⁶⁰ Örneğin Buhârî’nin nakletmiş olduğu rivâyet şu şekildedir:

عَبْدُ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّهُ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ ، فَذَكَرَ عُمَرُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، فَتَعَيَّظَ فِيهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ قَالَ لِيُرَاجِعَهَا ، ثُمَّ لِيُمْسِكَهَا حَتَّى تَطْهَرَ ، ثُمَّ تَحِيضَ فَتَطْهَرَ ، فَإِنْ بَدَأَ لَهُ أَنْ يُطَلِّقَهَا فَلْيُطَلِّقَهَا .

Abdullah b. Ömer hayızlı olan karısını boşadı. (Babası) Ömer b. Hattab, Bu durumu Peygamber’e (sas) anlattığında Rasûlüllah (sas), öfkelenenerek “*(İbn Ömer) karısına dönsün ve temizleninceye, sonra tekrar hayız oluncaya, sonra tekrar temizleninceye kadar onunla birlikte yaşasın. (Kadın ikinci âdetinden temizlendikten sonra) yine de karısını boşamak isterse o takdirde boşasın.*”³⁶¹

İbnü’l-Hümâm, bu rivâyeti de sahîh hadislerle desteklemek sûretiyle istidlâle uygun olduğunu kanıtlama gayreti içerisinde bulunmuştur.

وَتَخْلِيلُ اللَّحْيَةِ لِأَنَّ النَّبِيَّ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ أَمَرَهُ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِذَلِكَ . 9.

“Sakalları hilâllemek (abdestin sünnetlerindedir) çünkü Cebrâil (as) Peygamber’e (sas) böyle yapmasını emretmiştir.”³⁶²

³⁵⁷ Dârekutnî, *Sünen*, IV/30, no. 3908.

³⁵⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI/162. Bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, III/220; Askalânî, *ed-Dirâye*, II/69.

³⁵⁹ İbnü’l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, III/480.

³⁶⁰ Bkz. Buhârî, *Tefsir*, (Talâk) 1, no. 4908; Müslim, *Talâk*, 4, no. 3657; Nesâî, *Talâk*, 1, no. 3420.

³⁶¹ Buhârî, *Ahkâm*, 13, 7160.

³⁶² Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/15. Serahsî, *el-Mebsût*, I/77.

Hadisi İbn Ebî Şeybe, Enes'ten rivâyet etmektedir:

Peygamber (sas) → Enes → Yezîd b. Ebân → el-Heyssem b. Cemmâz → Vekî' → İbn Ebî Şeybe.

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، قَالَ أَتَانِي جَبْرِيلُ ، فَقَالَ : إِذَا تَوَضَّأْتَ فَخَلِّ لِحْيَتِكَ.

“Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: *Cebrâil bana geldi ve şöyle söyledi: Abdest aldığın zaman sakallarını hilâlâle.*”³⁶³

İbn Adî ise hadisi şu şekilde nakletmiştir:

Peygamber (sas) → Enes → Yezîd b. Ebân → el-Heyssem b. Cemmâz → Vekî' → İsmâil b. Saîd → Ahmed b. el-Abbâs → İbn Adî.

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم جاءني جبريل فقال يا محمد خلل لحيتك بالماء عند الطهور

“Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: *Cebrâil bana geldi ve şöyle söyledi: Yâ Muhammed Temizlik esnasında sakallarını su ile hilâlâle.*”³⁶⁴

Nasbu'r-Râye'de rivâyetin zayıf olduğu nakledilmektedir.³⁶⁵ İbn Hacer rivâyetin senedinin şiddetli bir şekilde zayıf olduğunu belirtmiştir.³⁶⁶ rivâyetin zayıflığı *el-Heyssem b. Cemmâz*'dan kaynaklanmaktadır.

İbnü'l-Hümâm, eserinde sakalı hilâllemek ile ilgili çeşitli rivâyetleri zikretmekle birlikte Cebrail'den gelen bir emir olduğu ile ilgili bu hadis hakkında herhangi bir açıklama yapmamaktadır.³⁶⁷

Sakalı hilâllemekle ilgili sahîh birçok rivâyet vardır. Fakat bu rivâyetlerde Cebrâil ile gelen bir emir olduğu belirtilmemiştir. Örneğin Tirmizî Osman b. Afvan'dan şu rivâyeti nakletmiştir:

³⁶³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIV/262.

³⁶⁴ İbn Adî, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, I/120.

³⁶⁵ Bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/23.

³⁶⁶ Askalânî, *ed-Dirâye*, I/22.

³⁶⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/30.

انَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُخَلِّلُ لِحَيْتِهِ

“Hz. Peygamber (sas) sakalını hilâllerdi.”³⁶⁸

Kaynaklarda, konuyla ilgili daha başka rivâyetler de mevcuttur. Muhtemelen sahîh yolla bize ulaşan rivâyetlere Ebû Hanîfe ve talebeleri ulaşamamıştır. Daha sonraki fakîhler de Ebû Hanîfe'nin istidlâl ettiği rivâyeti kullanmaya devam etmişlerdir. Fakat burada Ebû Hanîfe'nin hadisi zayıf görmemiş olması da muhtemeldir. Ayrıca, hadisin başka rivâyetlerle desteklenmesi, hanefiler nezdinde, muhteva bakımından makbul olduğunu göstermektedir.

IV. MEZHEP İMAMLARINA DUYULAN GÜVEN VE ONLARI TAKLİT

Mezhep imamlarına olan bağlılık ve onlara karşı duyulan güven, Hanefilerin eserlerinde kullanmış oldukları hadislerin istidlâlâle müsait olduğu önkabulüyle hareket etmelerini sağlamış, böylece eserlerine aldıkları hadislerin sıhhatleri konusunda herhangi bir tereddüt duymamalarına sebep olmuştur. Hatta karşlarına başka nasslar çıksa bile, Mezhep imamlarının delillerini çok katı bir şekilde savunan fakîhler dahi olmuştur. Bunun en açık örneğini meşhur Hanefî fakîh ve müctehid Ebû'l-Hasan el-Kerhî'nin (340/952) mezhebinin görüşlerine aykırı nass bulunması halinde şu ihtimaller dâhilinde mezhebinin delilini savunmasında görmekteyiz:

“Mezhebimizin görüşlerine aykırı olarak gelen her haber neshe veya kendisine denk muârız bir delilin bulunduğu ve bu sebeple de arkadaşlarımızın başka bir delille amel ettiklerine veya arkadaşlarımızın tercih şekillerinden herhangi birini kullanarak tercihte bulduklarına veya söz konusu delillerin arasını uzlaştırdıklarına hamledilir. Ne var ki, bütün bunlar, delilin mevcudiyetine göre yapılır. Neshe delâlet eden bir delil bulunursa neshe; diğer bir mânâyâ delâlet eden bir delil bulunursa, delalet ettiği mânâyâ gideriz.”³⁶⁹

³⁶⁸ Tirmizî, Tahâret, 23, no. 31. Benzer rivâyetler için bkz. Tirmizî, Tahâret, 23, no. 29; İbn Mâce, Tahâret, 50, no. 429.

³⁶⁹ Debûsî, *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*, s. 271.

Hanefî fakîhlerin, hadis konusunda Ebû Hanîfe'ye olan güvenleri furûa dair yazılan eserlerde de zaman zaman dile getirilmiştir. Örneğin Serahsî, Ebû Hanîfe'nin hadis bilmediğini iddia eden bazı kimselere cevâben şunları söylemiştir:

“Zannedildiği gibi değil, bilakis Ebû Hanîfe, kendi döneminde hadisi en iyi bilen insandı. Fakat hadisi hakkıyla zabtetmiş olma şartını gözetmediği için rivâyet ettiği hadislerin sayısı az olmuştur.”³⁷⁰

Kâsânî ise Ebû Hanîfe'nin hadiste otorite olduğu konusunda şunları söyler:

“Ebû Hanîfe bir hadise sahîhtir dediği zaman, hiç kimse o hadisi ta'n edecek bir nokta bulamazdı. Bu bağlamda, Ebû Yûsuf serzenişte bulunarak '(Ebû Hanîfe'nin sahîh gördüğü) hadis şâz olsa dahi onu reddetmeye cür'et edemezdik.' demiştir. (Zira Ebû Hanîfe), hadis sarraflarındandı.³⁷¹

Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi Hanefîler, Mezhep imamlarının hadis konusundaki bilgisinin çok ileri düzeyde olduğunu düşünmektedirler. Böylece onlara karşı sonsuz bir güven içerisinde olmuşlardır. Onlara karşı duymuş oldukları güven, eserlerine aldıkları hadislerde, Mezhep İmamını taklide yöneltmiştir. Onlar, Mezhep imamlarının delillerinin sıhhatine inanarak mümkün olduğunca eserlerinde bu delillere yer vermeye çalışmışlardır.³⁷² Fıkıh kaynaklarındaki hadislerin büyük bir bölümünün aynı olması, taklidin hadis kullanımındaki etkisini göstermektedir.

Mezhep imamlarını taklidin boyutları, fıkıh kaynaklarında kullanılan zayıf hadislerle bakıldığında bariz bir şekilde görülmektedir. Nitekim Hanefî fakîhler, muhaddisler tarafından zayıf görülse bile, kendilerinden önce yazılmış Hanefî fıkıh kaynaklarında yer alan hadisleri eserlerine almaya devam etmişlerdir. Bunda, Mezhep imamlarına ve her fakîhin kendinden önce otorite sahibi başka fakîhlere karşı duydukları güvenden kaynaklanan taklidin büyük bir etkisinin olduğu

³⁷⁰ Serahsî, *Usûl*, I/350.

³⁷¹ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, II/90, V/188.

³⁷² Şeybânî'nin eserine almış olduğu bir hadisi, ona duyulan itibardan dolayı, zayıf veya sahîh, hiçbir şekilde hadis kaynaklarında bulunmamasına rağmen, Serahsî, Kâsânî ve Mergînânî tarafından sahîh görülüp eserlerine alınması ile ilgili bir örnek için bkz. Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s. 146.

söylenebilir. Fıkıh kaynaklarındaki hadislerin senedlerine yer verilmeden nakledilmiş olması, muhtemelen güven duyulan bir başka fakîhten taklîden nakledilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.³⁷³

Mezhep imamlarını taklit, mezhep müntesipleri için fıkıh kaynaklarının, hadis kaynaklarından daha önemli olmasını gerekli kılmıştır. Nitekim Hanefiler için sünnetin işlenmiş hali olan fikhın kaynağı, yazıyla tespit edilmiş hadisler olmayıp Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Şeybânî'nin dilinde ifadesini bulan fetvalardır. Bu fetvalar hemen hemen ilk hadis eserlerinin telif edildiği bir zamanda üretilmiştir ve bunların işlenerek daha sistematik eserlerde yeniden üretilmesi, ilk hadis mecmualarının *Kütüb-i Sitte* gibi daha sistematik koleksiyonlarda yeniden yazılması sürecine paralel bir süreç izlemiştir. Artık hadis taraftarları için sahîh hadis koleksiyonlarının otorite vasfına benzer biçimde, IV/X. yüzyıldan itibaren bir mezhep müntesibi için otorite, mezhebin bu sistematik eserleri olmuştur.³⁷⁴

Fıkıh kaynaklarının bir otorite olarak ortaya çıkmasıyla birlikte Mezhep İmamını taklit yaygınlaşmış ve Hanefiler tarafından taklit meşrû görülmüştür. Fakat muhaddislerin zayıf olduklarını öne sürdükleri hadislerin fakîhler tarafından kullanılmaya devam etmesi, Hanefî imamların bu hadisleri zayıf görmediği kanaatinin hâkim olmasıyla açıklanabilir. Bu bağlamda Hanefî mezhebi müntesiplerinin kanaatlerini yansıttığını düşündüğümüz Tânevî, *I'lâü's-Sünen*'in mukaddimesi olarak kaleme aldığı *Kavâid fî Ulûmi'l-Hadîs* isimli eserinde, Mezhep imamlarını taklidi, onların Kur'ân ve Sünnet'e en çok uyan kimseler olduğunu öne sürerek meşrû görür ve muhaddislerle aralarında görüş ayrılıkları olmasını usûl farklılıklarına dayandırarak, Mezhep İmamının içtihâdî meselelerdeki görüşlerinin haklılığını savunur. Bununla birlikte, taklidin de mutlak anlamda olmadığını, imamların nassa muhalefet etmesi durumunda görüşlerinin daha sonraki Hanefî fakîhler tarafından terk edilmiş olduğunu ifade eder.³⁷⁵ Tânevî, Mezhep İmamına taassuba varan bir şekilde bağlanmayı uygun görmemesinin yanında taklidin terk edilmesini de hoş görmez ve taklidi bırakıp kendini müctehid pâyesi verenlerin

³⁷³ Leknevî, *Zaferü'l-Emânî*, s. 343-4.

³⁷⁴ Bedir, *Fıkıh Mezhep ve Sünnet*, 126.

³⁷⁵ Tânevî, *Kavâid*, 461-2.

sapıtmasının muhtemel olduğunu söyleyerek, selefî taklit edilmesini inkâr eden ve selef yolunda gidenleri zemmedenler dışında okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkan bir başka tâife olmadığını vurgular.³⁷⁶

el-Hidâye'de kullanılan birçok hadise, bu şekilde, Mezhep imamları taklit edilmek sûretiyle daha önceki fıkıh kaynaklarından alınarak yer verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Serahsî'nin (483/1090) *el-Mebsût*'u, Kâsânî'nin (587/1191) *Bedâiu's-Sanâi*'i, Mergînânî'nin (593/1197) *el-Hidâye*'si ve diğer bazı Hanefî fıkıh eserlerinde kullanılan hadisleri karşılaştırdığımızda kullanılan hadislerin tamamına yakınının aynı olması bunun açık bir göstergesidir. Bununla birlikte fıkıh kaynaklarındaki tüm hadislerin Hanefî Mezhep İmamını veya kendilerinden önce telif edilmiş Hanefî fıkıh kaynaklarını taklit etmek suretiyle kullanıldığı da söylenemez. *el-Hidâye*'de, taklit sebebiyle kullanılmış olması muhtemel hadislere örnek olması açısından burada muhaddisler tarafından zayıf olarak değerlendirilen şu hadisleri zikredebiliriz:

1. (الأذنان من الرأس) “*Kulaklar baştandır.*”³⁷⁷ Hadisi, aynı şekilde Ebû Yûsuf (182/798), *el-Âsâr*'da, Şeybânî (189/805) *el-Câmiu's-Sagîr* ve *el-Asl*'da, Tahâvî (321/933), *Şerhu Meâni'l-Âsâr*'da Serahsî, *el-Mebsût*'da, Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*'de, Mevsilî (683/1284), *el-İhtiyâr*'da, İbn Nüceym (970/1562), *el-Bahru'r-Râik*'de nakletmiştir.³⁷⁸

2. (وَعِنْدَ فَقْدِهِ يُعَالَجُ بِالنَّاصِبِ لِأَنَّهُ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ فَعَلَ كَذَلِكَ) “Misvağın bulunmaması durumunda parmaklar dişlere sürülür. Çünkü Peygamber (sas) bu şekilde yapmıştır.”³⁷⁹ Hadis, Alâeddin Semerkandî'nin (539/1144) *Tuhfetü'l-Fukahâ* isimli eserinde şu şekilde geçmektedir: (قال عليه السلام السواك مطهرة للفم ومرضاة للرب فإن لم يجد)

³⁷⁶ Tânevî, *Kavâid*, 462-3.

³⁷⁷ Mergînânî, *el-Hidâye*, 14 (no. 8). Tirmizî, *Tahâret*, 29 (no. 37); Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 51 (no. 134); Dârekutnî, *Sünen*, 1/103 (no. 356); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I/112 (no.315). Ayrıca bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/18; *Dirâye*, I/20.

³⁷⁸ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, I/7, (no. 32); Şeybânî *el-Câmiu's-Sagîr* I/109-111; Şeybânî, *el-Asl*, I/44; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I/ 41, no. 145. Serahsî, *el-Mebsût*, I/63; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, I/23; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I/11; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râik*, I/28.

³⁷⁹ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/14.

“Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: ‘Misvak ağız temizler, Allah’ın hoşnutluğu için bir vesiledir. Misvağın bulunmadığı durumlarda ise temizlik parmaklar ile yapılır.’”³⁸⁰

3. “Sakalları (وَتَخْلِيلُ اللَّحْيَةِ إِيَّاكَ النَّبِيِّ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ أَمْرُهُ جَبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِذَلِكَ) ” hilâllemek (abdestin sünnetlerindedir) çünkü Cebrâil (as) Peygamber’e (sas) böyle yapmasını emretmiştir.”³⁸¹ Serahsî bu hadisi (نَزَلَ عَلَيَّ جَبْرِيلُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَمَرَنِي أَنْ أُحَلِّلَ) “Cebrâil (as) bana geldi ve abdest aldığımda sakalımı hilâllememi emretti.”³⁸² şeklinde eserine almıştır.

4. “(خَلُّوا أَصَابِعَكُمْ كَيْ لَا تَتَخَلَّلَهَا نَارُ جَهَنَّمَ) ” *Parmaklarınızı hilâlleyin ki, cehennem ateşi hilâllemesin.*”³⁸³ Bu hadisi Serahsî (خَلُّوا أَصَابِعَكُمْ حَتَّى لَا يَتَخَلَّلَهَا نَارُ جَهَنَّمَ) “*Parmaklarınızın arasını hilâlleyin ki, cehennem ateşi hilâllemesin.*” şeklinde³⁸⁴; Kâsânî ise, (خَلُّوا أَصَابِعَكُمْ لَا تُخَلَّلَهَا نَارُ جَهَنَّمَ) “*Parmaklarınızı hilâlleyin ki, cehennem ateşi hilâllemesin.*” şeklinde³⁸⁵ Mevsilî (خَلُّوا أَصَابِعَكُمْ قَبْلَ أَنْ تَتَخَلَّلَهَا نَارُ جَهَنَّمَ) “*Cehennem ateşi hilâlmeden önce parmaklarınızı hilâlleyin.*” şeklinde³⁸⁶; Semerkandî ise (خَلُّوا) “*Parmaklarınızı hilâlleyin ki, Allah, kıyamette (cehennem) ateşi ile hilâllemesin.*” şeklinde³⁸⁷ yer vermişlerdir.

5. انَّ النَّبِيَّ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ تَوَضَّأَ مَرَّةً مَرَّةً وَقَالَ : هَذَا وَضُوءٌ لَا يَقْبَلُ اللَّهُ تَعَالَى الصَّلَاةَ إِلَّا بِهِ ، وَتَوَضَّأَ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ وَقَالَ : هَذَا وَضُوءِي وَوَضُوءُ الْأَنْبِيَاءِ مِنْ قَبْلِي ، فَمَنْ زَادَ عَلَى هَذَا أَوْ نَقَصَ فَقَدْ تَعَدَّى وَظَلَمَ

³⁸⁰ Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, I/13.

³⁸¹ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/15.

³⁸² Serahsî, *el-Mebsût*, I/77.

³⁸³ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/15.

³⁸⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, I/76.

³⁸⁵ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, I/22.

³⁸⁶ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I/11

³⁸⁷ Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, I/76.

“Hz. Peygamber (sas) organlarını birer defa yıkayarak abdest aldı ve şöyle buyurdu: ‘Bu öyle bir abdesttir ki Allah, namazı onsuz kabul buyurmaz.’ İkişer defa yıkayarak abdest aldı ve şöyle buyurdu: ‘Bu, Allah’ın kendisine iki kat ecir verdiği kimsenin abdestidir’. Üçer defa yıkayarak abdest aldı ve şöyle buyurdu: ‘Bu benim ve benden önceki peygamberlerin abdestidir. Kim ki, bundan fazla veya eksik yaparsa, sınırı aşmış ve kendine yazık etmiş olur.’”³⁸⁸

Bu rivâyet, iki hadisin birleştirilmesi suretiyle nakledilmiştir. Rivâyetin (فَمَنْ زَادَ) (عَلَى هَذَا أَوْ نَقَصَ فَقَدْ تَعَدَّى وَظَلَمَ) “Kim ki, bundan fazla veya eksik yaparsa, sınırı aşmış ve kendine yazık etmiş olur.” şeklindeki son cümlesi başka bir hadisten alınarak nakledilmiştir. Hadisi Aynı şekilde iki rivâyeti birleştirerek Serahsî³⁸⁹, Kâsânî³⁹⁰ ve Semerkandî³⁹¹ de eserlerine almışlardır.

6. (الْوُضُوءُ مِنْ كُلِّ دَمٍ سَائِلٍ) “Her akıcı kandan dolayı abdest gerekir.”³⁹² Hadisi, aynı şekilde Serahsî, Kudûrî ve Kâsânî de eserlerinde nakletmişlerdir.³⁹³

7. (إِلَّا مَنْ ضَحِكَ مِنْكُمْ قَهَقَةً فَلْيَعِدْ الْوُضُوءَ وَالصَّلَاةَ حَمِيْعًا) “Her kim namazda kahkaha ile güldüyse abdestini ve namazını iade etsin.”³⁹⁴ Hadisi aynı şekilde Ebû Yûsuf, Serahsî, Semerkandî, Mevsilî de eserlerinde nakletmiştir.³⁹⁵

8. (إِذَا التَّقَى الْحِتَانَانَ وَتَوَارَتِ الْحَشْفَةُ وَجَبَ الْغُسْلُ ، أَنْزَلَ أَوْ لَمْ يُنْزَلْ) “Sünnet yerleri birbirine kavuştuğu ve erkeğin cinsel organının baş kısmı kaybolduğu zaman, boşalma olsun veya olmasın gusül vâcib olur.”³⁹⁶

³⁸⁸ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/15.

³⁸⁹ Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, I/13.

³⁹⁰ Kâsânî, *Bedâiu 's-Sanâi'*, I/97.

³⁹¹ Semerkandî, *Tuhfetü 'l-Fukahâ*, I/13.

³⁹² Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/17.

³⁹³ Serahsî, *el-Mebsût*, I/74; Kudûrî, *el-Lübâb*, I/9; Kâsânî, *Bedâiu 's-Sanâi'*, I/24.

³⁹⁴ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/19. Dârekutnî, *Sünen*, I/160-174.

³⁹⁵ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, I/28, no. 135; İsbahânî, *Müsnedül-İmâm Ebî Hanîfe*, 223; Serahsî, *el-Mebsût*, I/139. Semerkandî, *Tuhfetü 'l-Fukahâ*, I/25, Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I/13.

³⁹⁶ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/21. Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, I/58, no. 52.

Serahsî, (وَإِذَا التَّقَى الْحِثَانَانِ ، وَغَابَتِ الْحَشْفَةُ وَحَبَّ الْعُسْلُ أَنْزَلَ ، أَوْ لَمْ يُنْزَلِ) “*Sünnet yerleri birbirine kavuştuğu ve erkeğin cinsel organının baş kısmı kaybolduğu zaman, boşalma olsun veya olmasın gusül vâcib olur.*” şeklinde yer verdiği bu rivâyeti muhacirlerden Ömer, Ali, İbn Mes’ûd’un görüşü olarak nakletmektedir.

Semerkindî hadise Mergînânî ile aynı lafızlarla yer verirken³⁹⁷; Kâsânî³⁹⁸ ise, (إِذَا التَّقَى الْحِثَانَانِ وَغَابَتِ الْحَشْفَةُ وَحَبَّ الْعُسْلُ أَنْزَلَ أَوْ لَمْ يُنْزَلِ) “*Sünnet yerleri birbirine kavuştuğu ve erkeğin cinsel organının baş kısmı kaybolduğu zaman, boşalma olsun veya olmasın gusül vâcib olur.*” şeklinde yer vermiştir.³⁹⁹

9. (النَّبِيُّ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ كَانَ يُصْنَعِي لَهَا الْإِنَاءَ فَتَشْرَبُ مِنْهُ ثُمَّ يَتَوَضَّأُ بِهِ) “Peygamber (sas) su kaplarını kedilerin önüne koyar, kedi su içer ve ardından Peygamber (sas) abdest alırdı.”⁴⁰⁰

Serahsî (كَانَ يُصْنَعِي لَهَا الْإِنَاءَ فَتَشْرَبُ مِنْهُ) “Peygamber (sas), su kaplarını (kedilerin) önüne koyardı, onlar da oradan içerdi.” şeklinde ve Urve’nin Âişe’den rivâyet ettiğini belirttiği (النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصْنَعِي الْإِنَاءَ لِلْهَرِّ لِيَشْرَبَ مِنْهُ ثُمَّ يَتَوَضَّأُ) “Peygamber (sas) su kaplarını su içmeleri için kedilerin önüne koyar, daha sonra (aynı kaptan) abdest alırdı.” şeklinde iki rivâyet zikreder.⁴⁰¹ Kâsânî ise, bu hadisi (أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصْنَعِي لَهَا الْإِنَاءَ فَتَشْرَبُ مِنْهُ ، ثُمَّ يَشْرَبُ وَيَتَوَضَّأُ بِهِ) “Peygamber (sas) su kabını kedinin önüne koyar, kedi su içer ve Peygamber (sas) de aynı kaptan su içer ve abdest alırdı.” şeklinde nakletmiştir.⁴⁰²

³⁹⁷ Semerkindî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, I/27.

³⁹⁸ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, I/36.

³⁹⁹ rivâyet benzer şekillerde şu kaynaklarda da bulunmaktadır: Şeybânî, *el-Mebsût*, I/48 (bu cümle verilmekte fakat hadis olduğu belirtilmemektedir); el-Meydânî, *el-Lübâb*, I/11; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I/14.

⁴⁰⁰ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/29.

⁴⁰¹ Serahsî, *el-Mebsût*, XI/200.

⁴⁰² Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, I/65.

10. حَدِيثُ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ كَانَ يَنْهَضُ فِي الصَّلَاةِ عَلَى صُدُورِهِ (قَدَمَيْهِ) Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre: “Rasûlullah (sas) namazda, (secdeden kalkarken ayaklarına dayanarak kalkardı.”⁴⁰³

Hadisi Serahsî, Vâil b. Hacer'den şu şekilde rivâyet etmiştir: (وَكُنَّا حَدِيثُ وَائِلِ بْنِ) حُجْرٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ : أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ السُّجُودِ إِلَى الرَّكْعَةِ الثَّانِيَةِ نَهَضَ عَلَى صُدُورِهِ قَدَمَيْهِ “Biz ise, Vâil b. Hacer'in şu hadisine dayanıyoruz: “Peygamber (sas) başını ikinci rekat için secdeden kaldırdığında, ayak uçlarına dayanarak kalkardı.”⁴⁰⁴ Vâil b. Hacer'den nakledilen bu rivâyet hadis kaynaklarında bulunmamaktadır.

Semerkandî, bu hadisi, Ebû Hüreyre'den (أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَنْهَضُ فِي) (الصَّلَاةِ عَلَى صُدُورِهِ قَدَمَيْهِ) “Rasûlullah (sas) namazda, (secdeden) kalkarken ayaklarına dayanarak kalkardı.” şeklinde⁴⁰⁵; Kâsânî ise yine Ebû Hüreyre'den (أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا قَامَ مِنَ السَّجْدَةِ الثَّانِيَةِ يَنْهَضُ عَلَى صُدُورِهِ قَدَمَيْهِ) “Rasûlullah (sas) ikinci secdeden kalkarken, ayaklarına dayanarak kalkardı.” şekliyle; Mevsilî (أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَنْهَضُ عَلَى صُدُورِهِ قَدَمَيْهِ)⁴⁰⁶ “Rasûlullah (sas), (secdeden) kalkarken ayaklarına dayanarak kalkardı.” şeklinde nakletmiştir.⁴⁰⁷

11. (لَا تَأْخُذُ مِنَ الْكُسُورِ شَيْئًا) “*Küsurattan bir şey alma.*”⁴⁰⁸ Hadisi aynı şekilde Serahsî ve Kâsânî de nakletmiştir.⁴⁰⁹

12. (ادْرَعُوا الْحُدُودَ بِالشُّبُهَاتِ) “*Şüphede durumdanda hadleri terk ediniz.*”⁴¹⁰ Hadisi aynı şekilde Serahsî ve Kâsânî de nakletmiştir.⁴¹¹

⁴⁰³ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/63.

⁴⁰⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, I/26.

⁴⁰⁵ Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, I/136.

⁴⁰⁶ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I/57.

⁴⁰⁷ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, I/211.

⁴⁰⁸ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/126.

⁴⁰⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, II/174; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, II/18.

Zayıf hadisler gibi hadis kaynaklarda bulunmayan hadislerin de genellikle fıkıh kitaplarında aynı şekilde yer aldığı görülmektedir. Hadis kaynaklarında bulunmayan rivâyetlere *el-Hidâye*'de bulunan şu rivâyetleri örnek verebiliriz:

1. (الْهَرَّةُ سَبْعٌ) “*Kedi yırtıcı bir hayvandır.*”⁴¹² Hadise, aynı şekilde Serahsî, Kâsânî ve İbn Nüceym de eserlerinde yer vermektedir.⁴¹³ Kâsânî bu rivâyetin Ebû Hüreyre'den merfû ve mevkuf olarak rivâyet edildiğini belirtmektedir.⁴¹⁴

2. (مَا دُونَ سُرَّتِهِ حَتَّى تُجَاوِزَ رُكْبَتَهُ) “*Göbeğin altından diz kapağını aşıncaya kadar.*”⁴¹⁵ Hadisi aynı şekilde Serahsî ve Mevsilî⁴¹⁶ nakletmiştir.

3. (لَا يُصَامُ الْيَوْمُ الَّذِي يُشْنَكُ فِيهِ أَنَّهُ مِنْ رَمَضَانَ إِلَّا تَطَوُّعًا) “*Ramazan olup olmadığı konusunda şüphe olan günde oruç ancak nafile olarak tutulur.*”⁴¹⁷ Hadisi, aynı şekilde Kâsânî eserine almıştır.⁴¹⁸

4. (الْقِرَانَ رُخْصَةٌ) “*Kıran (hacçı) ruhsattır.*”⁴¹⁹ Hadisi, aynı şekilde Serahsî eserine almıştır.⁴²⁰

5. (الزَّارِعُ يُتَاجِرُ رَبَّهُ) “*Ziraatçı Rabbiyle ticaret eder.*”⁴²¹ Hadisi, aynı şekilde Serahsî eserine almıştır.⁴²²

⁴¹⁰ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/388.

⁴¹¹ Serahsî, *el-Mebsût*, XXIV/11; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, VII/34.

⁴¹² Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/29. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/134;

⁴¹³ Serahsî, *el-Mebsût*, I/91; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, I/65; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râik*, I/141.

⁴¹⁴ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, I/65.

⁴¹⁵ Askalânî, *ed-Dirâye*, I/122, no. 127.

⁴¹⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, X/120; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I/50.

⁴¹⁷ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/145. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, II/440; Askalânî, *ed-Dirâye*, I/276, no. 363.

⁴¹⁸ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, II/78.

⁴¹⁹ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/186; Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, III/99; Askalânî, *ed-Dirâye*, II/33, no. 485.

⁴²⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, IV/45.

⁴²¹ Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, IV/166.

⁴²² Serahsî, *el-Mebsût*, XIII/25; XXII/131; XXIII/2; XXX/464.

V. İMAMLARIN DELİLLERİNİN BİZE ULAŞMAMIŞ OLMA İHTİMALİ

Hanefî mezhebi imamlarının bazı hadislere ulaşmamış olduğu düşünülebileceği gibi, onların ulaştıkları bazı rivâyetlerin de daha sonraki âlimlere ulaşmamış olması muhtemeldir. Onun için burada fıkıh kitaplarındaki hadislerin Mezhep imamlarının delillerini tam olarak karşılamadığı iddiası ve muhaddislerin kaynaklarına girememiş, bununla birlikte fakîhlerin istidlâl etmiş oldukları rivâyetlerden bahsetmek istiyoruz.

A. Fıkıh Kitaplarındaki Hadislerin Mezhep İmamının Delillerini Tam Olarak Yansıtmadığı Kanaati

Hayatı boyunca pekçok icthadta bulunup fikhın her alanında hükümler veren Ebû Hanîfe, ne usûle ne de furûa dair yazılı bir eser telif etmiştir. Bununla birlikte fikhî meseleleri, icthad ehli talebelerinden oluşan ders halkalarında ele alıp tartıştıktan sonra ortaya çıkan çözümleri talebelerine yazdırdığı bilinmektedir. Bu şekilde bir taraftan Hanefî mezhebinin çeşitli fikhî konulardaki görüşleri yazılırken bir taraftan da ortaya çıkan icthadların belli kitap ve bab başlıkları altında bir araya getirilerek tasnîf ve tedvîni sağlanmıştır.⁴²³

Ebû Hanîfe'nin istidlâlde kullandığı her hadisi rivâyet etmediği, onun daha çok rivâyetlerden çıkarttığı hükümleri bildirdiği böylece iftâ yoluyla hadisleri rivâyette bulunduğu belirtilmektedir.⁴²⁴ Bundan dolayı onun senediyle rivâyet ettiği hadis sayısı azdır. Ebû Hanîfe'ye isnad edilen *Müsned*'ler ise, onun tarafından bizzat tertip edilmiş olmayıp, fıkıh kitapları ve fetvalar taranarak veya şifâhî rivâyetlere dayanmak suretiyle tertip edilmiştir.⁴²⁵

Ebû Hanîfe'nin, fıkha dair görüşlerini, kendisinin telif etmemiş olması, onun hüküm verirken kullanmış olduğu delillerinin Hanefî fikhî kaynaklarına tam olarak yansımadığı düşüncesini doğurmuştur. Bu bağlamda, Muhammed Avvâme, bugün elimizde mevcut bulunan fıkıh kitaplarında gördüğümüz zayıf ve benzeri hadislerin

⁴²³ Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, s. 215-6; Özel, "Hanefî Mezhebi", *DİA*, XVI/21.

⁴²⁴ Tânevî, *Ebû Hanîfe*, s. 16. Bkz. Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı*, s. 57.

⁴²⁵ Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, s. 231.

kimisinin bizzat mezhep imamının delili olduğunu, kimisinin ise –ki bunun pek çok olduğunu ifade eder- bunu delil olarak kabul eden müellifin istidlâli olduğunu belirtir ve hadislerin zayıf olmasının bu hadislere dayandığı düşünülen hükümlerin de zayıf olmasını gerektirmeyeceğini düşünür. Çünkü bazen Kur’an ayetlerinden, bazen de kesinlikle sâbit sahîh hadislerden onu destekleyen delillerin bulunabileceğini belirtir.⁴²⁶

Avvâme, bir Mezhep İmamının dayandığı delillerin, sadece o mezhebin fakîhlerinin kitaplarında, o mezhebin delili olarak zikrettikleri hadislerden ibaret olmadığını nitekim fakîhlerin zikrettikleri fikhî hükümlerin, o imamın verdiği hükümle aynı olsa da, dayandıkları delilin, imamın delili değil de sadece, o müellifin, Mezhep İmamının verdiği hükme uygun bulunduğu ve o hükmün delili olarak zikrettiği bir hadis olduğunu belirtmektedir. Avvâme bu durumun en çok Hanefî mezhebi için geçerli olduğunu, çünkü Ebû Hanîfe’nin fikhını ve delillerini kendisinin tedvîn etmemiş olduğunu ifade etmektedir.⁴²⁷

Ebû Hanîfe’nin fıkha dair eserleri ve doğal olarak da istidlâl etmiş olduğu rivâyetleri bizzat tedvîn etmemiş olması, onun zayıf hadislerle değil de, kendisine ulaşmış daha sağlam rivâyetlerle istidlâl etmiş olduğu yorumunun yapılmasına sebep olmuştur. Fakat ispatlanması mümkün olmayan bu iddianın ihtimalden öteye geçemeyeceği muhakkaktır.

B. Hadisin Daha Kuvvetli Bir Tarîkten Elde Edilmiş Olma İhtimali

Hanefîlerin fıkıh kitaplarında yer alan hadislerde senedlerin bulunmayışı ve o hadislerin fıkıh imamı tarafından değil de daha sonraları yaşamış olan müellifler tarafından tespit edilmiş olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, “bu rivâyet acaba başka bir senedle Mezhep İmamına ulaşmış olabilir mi?” şeklinde bir soru akla gelmektedir.

⁴²⁶ Avvâme, *İmamların İhtilaflarında Hadislerin Rolü*, s. 109.

⁴²⁷ A.g.e., s. 102.

İbn Teymiyye, bize meçhul ve munkatı senedlerle ulaşan bazı haberlerin Mezhep imamlarına sahîh bir şekilde ulaşmış olabileceğini, hatta bize ulaşmayan rivâyetlerin bile onlara ulaşmasının muhtemel olduğundan bahseder:

“Hadis eserlerinin derlenmesinden önceki devrin müctehid imamları müteahhirûna nisbetle sünneti çok daha iyi biliyorlardı. Çünkü onlara ulaşan ve onlar tarafından sahîh görülen birçok hadis, bize meçhul bir râvî veya munkatı bir sened yolu ile ulaşabilmekte yahut bütünüyle ulaşmamaktadır. (Önceki imamların) tedvînleri, bu eserlerin kat kat fazlasını içeren kalpleri (hafızaları)dır. Bu, bu meseleyi bilenlerin şüphe etme(den) kabul ettiği bir durumdur.”⁴²⁸

Karadâvî de aynı konuya temas ederek şunları söyler:

“Bize ulaşan hadis kitapları, Müctehid İmamlar döneminden sonra tedvîn edilmiştir ve Hz. Peygamber’in tüm hadislerinin bize ulaşan kitaplarda yer aldığı söylenemez. Bu sebeple Müctehid İmamlara ulaşmış olan sahîh hadislerin birçoğu bize zayıf bir şekilde ulaşmış veya hiç ulaşmamış olabilir.”⁴²⁹

İbn Teymiyye ve Karadâvî’nin ifadelerinden de anlaşıldığı gibi, Mezhep imamlarının, bize zayıf senedlerle ulaşan rivâyetleri, sahîh tarîklerden elde etmiş olma ihtimalleri bulunmaktadır. Özellikle Ebû Hanîfe’nin hadis rivâyetinde ezbere önem verdiği, yazıya itibar etmediği düşünüldüğünde⁴³⁰, Ebû Hanîfe’nin bildiği bazı rivâyetlerin daha sonraları tedvîn edilen hadis musânefâtlarına girmediği düşünülebilir. Nitekim Hanefî fıkıh kaynaklarına baktığımızda bu konuda bazı ipuçları bulabiliriz. Söz konusu kaynaklarda, bazı hadislerin, bize ulaşan hadis kaynaklarında bulunmayan râvîlerden nakledildiğinin belirtilmesi, onların bu rivâyeti daha kuvvetli bir tarîkten ulaşma ihtimallerinin olduğunu göstermektedir. *el-Hidâye*’de bulunan zayıf hadisler üzerinde yaptığımız araştırmada bunun çeşitli örneklerine rastlamış bulunuyoruz. Bu konuya örnek olarak şu hadisleri verebiliriz:

⁴²⁸ İbn Teymiyye, *Ref’u’l-Melâm*, s. 18.

⁴²⁹ Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, s. 63.

⁴³⁰ Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 231.

1. الرُّكْبَةُ مِنَ الْعَوْرَةِ

“Diz kapağı avrettendir.”⁴³¹

Mergînânî, bu hadisin Ebû Hüreyre’den nakledildiğini söylemektedir. Muhtemelen daha önce yazılmış Fıkıh kaynaklarında da Ebû Hüreyre’den nakledildiği için bu ifadeyi kullanmıştır. Nitekim Serahsî de aynı şekilde bu hadisi Ebû Hüreyre’den nakletmektedir. Hadis kaynaklarına baktığımızda ise Ebû Hüreyre’den nakledilen böyle bir rivâyetin bulunmadığı görülmektedir. Hadisi Dârekutnî, Ali’den rivâyet etmiştir.⁴³²

Ebû Hüreyre’den böyle bir rivâyetin hadis kaynaklarında bulunmaması, Hanefilerin bu rivâyete başka bir tarîkten ulaşmış olmaları ihtimalini doğurmaktadır. Fakat burada, Serahsî’nin râvî ismini sehven söylemiş olma ihtimali de düşünülebilir. Yahut rivâyetin Serahsî’ye nakledilirken râvînin yanlış zikredilmiş olması da muhtemeldir.

2. اِنَّ النَّبِيَّ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ كَانَ يَنْهَضُ فِي الصَّلَاةِ عَلَى صُدُورِ قَدَمَيْهِ

Ebû Hüreyre’den nakledildiğine göre: “Rasûlullah (sas) namazda, (secdeden) kalkarken ayakuçlarına dayanarak kalkardı.”⁴³³

Alâaddin Semerkandî⁴³⁴, Kâsânî⁴³⁵ ve Mergînânî bu hadisi Ebû Hüreyre’den nakletmiştir.⁴³⁶ Serahsî ise, Vâil b. Hacer’den rivâyet etmiştir.⁴³⁷ Fakat hadis kaynaklarında, Vâil b. Hacer’den nakledilen böyle bir rivâyet bulunmamaktadır.

⁴³¹ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/54.

⁴³² Dârekutnî, *Sünen*, I, 230, no. 877.

⁴³³ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/63.

⁴³⁴ Semerkandî, *Tuhfetü’l-Fukahâ*, I/136.

⁴³⁵ Kâsânî, *Bedâiu’s-Sanâi*, I/211.

⁴³⁶ Ebû Hüreyre’den nakledilen bu rivâyetin zayıf olduğu belirtilmektedir. Bkz. Zeylaî, *Nasbu’r-Râye*, I/389; Askalânî, *ed-Dirâye*, I/147. Tirmizî’nin rivâyeti şu şekildedir: *Peygamber (sas) → Ebû Hüreyre → Sâlih (Tev’eme’nin azathısı) → Halid b. İlyâs → Ebû Muâviye → Yahyâ b. Mûsâ → Tirmizî*. (كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْهَضُ فِي الصَّلَاةِ عَلَى صُدُورِ قَدَمَيْهِ). “Rasûlullah (sas) namazda, (secdeden) kalkarken ayakuçlarına dayanarak kalkardı.” Tirmizî, ehl-i hadisin Halid b. İlyâs’ın zayıf olduğunu söylediklerini nakleder. Fakat ehl-i ilmin bu hadisle amel ettiğini belirtmektedir. Bkz. Tirmizî, *Salât*, 98, no. 288.

Serahsî'nin bu hadisi, Vâil b. Hacer'den, daha sonraki fakîhlerin ise başka bir râvîden yâni Ebû Hüreyre'den rivâyet etmesi, Serahsî'nin hadisi başka bir tarîk ile elde etmiş olma ihtimalinden çok râvîyi sehven söylemiş olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Nitekim bir önceki hadiste Mergînânî ve diğer fakîhler Serahsî'nin belirtmiş olduğu râvîyi aynen zikrederken, bu hadiste Serahsî'nin belirttiği râvîden başka bir râvîyi zikretmişlerdir. Bu durum, muhtemelen onların da Serahsî'nin nakletmiş olduğu râvînin doğru olmadığı kanaatinde olduklarını göstermektedir.

3. حَدِيثِ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ فِي الْفَأْرَةِ إِذَا مَاتَتْ فِي الْبَيْرِ وَأُخْرِجَتْ مِنْ سَاعَتِهَا نُزِحَ مِنْهَا
عِشْرُونَ دَلْوًا

Enes'den (ra) nakledildiğine göre o fare hakkında şöyle söylemiştir: “Kuyunun içinde öldüğünde, kuyudan hemen çıkarılıp, yirmi kova su çekilmek (suretiyle kuyu temizlenir.)”⁴³⁸

Bu rivâyet hadis kaynaklarında bulunmamaktadır.⁴³⁹

Serahsî ise, Nehaî ve Şa'bi'nin hadisine göre kuyuda ölen fareden dolayı kuyunun temizlenmesi için yirmi kova su çekilmesi gerektiğini ifade eder ve Enes b. Mâlik'ten gelen (إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فِي الْفَأْرَةِ تَمُوتُ فِي الْبَيْرِ يُنْزَحُ مِنْهَا عِشْرُونَ دَلْوًا) “Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: ‘Kuyuda ölen fareden dolayı kuyu yirmi kova su çekilmek suretiyle temizlenir.’” şeklindeki rivâyetin şâz olduğunu belirtir.⁴⁴⁰

⁴³⁷ Rivâyet *el-Mebsût*'ta şu şekilde geçmektedir: (أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فِي الْفَأْرَةِ إِذَا مَاتَتْ فِي الْبَيْرِ وَأُخْرِجَتْ مِنْ سَاعَتِهَا نُزِحَ مِنْهَا عِشْرُونَ دَلْوًا) “Biz ise Vâil b. Hacer'in şu hadisine dayanıyoruz: “Peygamber (sas) başını ikinci rekât için secdeden kaldırdığında, ayaklarına dayanarak kalkardı.” Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, I/26.

⁴³⁸ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/27.

⁴³⁹ Tahâvî, şöyle bir rivâyet nakletmiştir: *Ali* → *Meysere* → *Atâ b. es-Sâib* → *Hammâd b. Seleme* → *Haccâc b. el-Minhâl* → *Muhammed b. Huzeyme* → *Tahâvî*. (أَنَّ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ فِي بَيْرٍ وَقَعَتْ فِيهَا) (فَأْرَةِ فَمَاتَتْ قَالَ يُنْزَحُ مِنْهَا عِشْرُونَ دَلْوًا) *Ali* (ra) kuyuya düşüp ölen fare hakkında şöyle söylemiştir: “Kuyunun suyu, tamamı boşaltılmak suretiyle temizlenir.” Bkz. Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I/17.

⁴⁴⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, I/57.

Kâsânî de bu rivâyete eserinde, Serahsî'nin nakletmiş olduğu şekliyle yer vermiştir.⁴⁴¹

Hadis kaynaklarında yer almayan bu hadisin fıkıh kaynaklarında yer alması, muhaddislerin ulaşamadığı yollardan elde edilmiş olma ihtimalini gündeme getirmektedir. Fakat bununla birlikte hadis kaynaklarında yer almayan bu rivayetin hadis olmadığı da düşünülebilir.

⁴⁴¹ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, I/75.

İKİNCİ BÖLÜM
HANEFÎ FAKİHLERİN MUHADDİSLER
TARAFINDAN ZAYIF HÜKMÜ VERİLEN
HADİSLERİ KULLANMA SEBEPLERİ

HANEFÎ FAKÎHLERİN MUHADDİSLER TARAFINDAN ZAYIF HÜKMÜ VERİLEN HADİSLERİ KULLANMA SEBEPLERİ

Çalışmanın birinci bölümünde, Hanefîlerin zayıf hadis kullanma sebeplerinin ilki olan hadisleri zayıf görmemenin sebeplerinden bahsedilmişti. Bu bölümde ise Hanefîlerin de zayıf olduğunu kabul ettikleri hadisleri kullanma sebeplerinden bahsedeceğiz. Fakat burada karşımıza çıkan en büyük sorun, gerek Hanefî Mezhep imamlarının ve gerekse daha sonraki müellif fakîhlerin, hangi hadislerin zayıf olduğunu ve ne sebeple bunları kullandıklarını ifade etmemiş olmalarıdır. Onların kullandıkları rivâyetlerin sıhhatleri konusunda herhangi bir açıklama yapmamaları, öne sürmüş olduğumuz sebeplerin ihtimallere dayanmasını zorunlu kılmaktadır.

Bu bölümde tespit edeceğimiz sebepler daha çok Hanefî Mezhep imamları⁴⁴² ile ilgilidir. Çünkü İmamlardan sonraki asırlarda yaşamış Hanefî fakîhlerinin eserlerindeki hadisleri kullanma sebebinin hadisleri zayıf görmeme yahut da zayıf olsa da çeşitli karînelerle makbul görme olduğunu söylemiştik. Nitekim onlar için hadislerin makbul olması için Mezhep imamlarının o hadisle istidlâl etmesi büyük ölçüde yeterlidir. Onların eserlerinde hadisleri kullanırken İmamları taklit ederek onların istidlâl ettikleri hadisleri kullandıkları düşünüldüğünde bu bölümde tespit ettiğimiz sebeplerin onlar için ancak dolaylı olarak geçerli olduğu anlaşılacaktır.

I. SIHHAT BAKIMINDAN DAHA KUVVETLİ HADİSLERE ULAŞAMAMIŞ OLMALARI İHTİMALİ

Hz. Peygamber'in hadisleri, gerek o hayattayken ve gerekse vefatının ardından sahâbîleri vasıtasıyla muhtelif bölgelere yayılmıştı. Bu hadisler birçok âlim tarafından toplanmaya gayret edildiyse de tamamının toplanıp kitap haline getirilmesi özellikle Ebû Hanîfe ve talebelerinin yaşamış olduğu dönemde mümkün olmamış, bu dönemde hadislerin elde edilmesi bazı seyahatleri gerekli kılmıştır. Hanefî imamları da gerek doğup büyümüş oldukları Kûfe'de, gerekse yapmış oldukları seyahatler vasıtasıyla muhtelif bölgelerdeki hadisleri toplama gayreti

⁴⁴² Hanefî Mezhep imamlarından kastımız; Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Şeybânî'dir.

içerisinde olmuşlarsa da, Hz. Peygamber'den sadır olan tüm hadislere ulaşmış oldukları düşünülemez.

İmâm Şâfiî de *er-Risâle* isimli eserinde, hiçbir âlimin hadislerin tamamını elde etmiş olamayacağını şöyle ifade etmektedir:

“Sünnetlerin tamamını, eksiksiz bir şekilde bilen bir kimseyi tanımıyoruz. Âlimlerin hepsinin ilmi bir araya toplanınca, sünnetlerin tamamı ortaya çıkar. Onların her birinin bilgisi ayrı ayrı mütalaa edilirse bilmedikleri sünnet bulunur; ancak birinin bilmediği sünneti diğeri bilir. Âlimler, ilim bakımından derece derecedir. Onlardan ilmin bir kısmını bilmesede, çoğunu bilenler vardır. Bazıları da, diğerlerine göre daha az ilim sahibidir.”⁴⁴³

İmâm Şâfiî'nin de sözlerinden anlaşılacağı gibi, ne Ebû Hanîfe ne de İmâm Şâfiî'nin hadislerin tamamını ihâta ettiği söylenemez.⁴⁴⁴ Mezhep imamlarının bazı nasslara muhalif hükümler vermesinin sebeplerini araştıran İbn Teymiyye, hadislere ulaşamamanın farklı hükümler vermedeki etkisine değinirken şunları söylemektedir:

“Kim her sahîh hadisin imamlardan her birine veya belli bir imama ulaştığına inanırsa büyük ve çirkin bir hata yapmış olur. Hiç kimse, “(O dönemde) hadislerin tedvîn ve cem'i yapılmıştır. Bu sebeple hadislerin gizli kalma ihtimali uzaktır.” diyemez. Çünkü meşhur *Sünen* eserlerinin tedvîn edilmesi kendilerine uyulan imamların vefatından sonra olmuştur.⁴⁴⁵ Bununla birlikte, Rasûlüllah'ın (sas) hadislerinin tamamının yalnızca belirli eserlerde toplanmış olduğunu iddia etmek de mümkün değildir. Farz edelim ki Rasûlüllah'ın hadislerinin tamamı bu eserlerde

⁴⁴³ Şâfiî, *er-Risâle*, I/42-3.

⁴⁴⁴ Avvâme, *İmamların İhtilaflarında Hadislerin Rolü*, s. 89; Güler, *Zahiri Muhaddislerle Hanefî fakîhler*, s. 196. Ayrıca Avvâme bu konu ile ilgili şunları söylemektedir: “Bazen bir hadisin, hem müctehide hem de muhaddislere ait tarîkleri zayıf olur, onu sabit ve sahîh kılacak deliller (şevâhid) de bulunmaz. Lakin imamın bununla mezhebine uygun olarak istidlâli, başka hadis bulunmadığı ve çok zayıf olmadığı zaman zayıf hadisle ihticâc etme kabilinden olur. Hadisin zayıfı ise rey ve kıyastan hayırlıdır.” Bkz. Avvâme, *İmamların İhtilaflarında Hadislerin Rolü*, s. 109.

⁴⁴⁵ İbn Teymiyye, *Ref'u'l-Melâm*, s. 17.

toplandı... Bu eserlerde bulunan tüm hadisleri bir âlimin bilmesi söz konusu değildir, bu neredeyse hiç kimse için hasıl olmamıştır.⁴⁴⁶

Hanefî Mezhep imamlarının bazı hadislere ulaşamamalarında hadislerin tedvîn ve tasnîf süreçlerinin büyük etkisinin olduğunu söyleyebiliriz. Ebû Hanîfe ve talebelerinin yaşamış oldukları dönemde henüz hadislerin tedvîn sürecinin tamamlanmamış ve sistematik musannef eserlerin telif edilmemiş olması, onların ancak kendilerine ulaşan bazı sahîfelerden elde ettikleri hadisleri ve şifâhen aktarılmış sınırlı sayıda rivâyeti kullanmalarına sebep olmuştur. Bundan dolayı da ha sonraki dönemlerde muhaddislerin zayıf olarak adlandırdıkları hadisleri, daha güvenilir rivâyetler elde edemedikleri için kullanmış olabilecekleri düşüncesiyle temizin bu bölümünde hadislerin tedvîn ve tasnîf sürecinin Mezhep imamlarının hadis birikimine olan etkisinden bahsetmek istiyoruz.

A. Hadisleri Tedvîn ve Tasnîf Sürecinin Henüz Tamamlanmamış Olması

Ezberleyip amel etmek gayesiyle hadislerin yazımı daha Hz. Peygamber'in sağlığında başlamış ve Hz. Peygamber'in, hadisleri ezberlemekte güçlük çeken bazı sahâbîlere yazmalarını tavsiye etmesiyle yaygınlık kazanmıştır.⁴⁴⁷ Fakat hıfz için yazılan hadislerin birçoğu, ezberlenince imha edilmiştir.⁴⁴⁸ Bu imha faaliyetinde, Hz. Peygamber'in Kur'an'a karıştırılma ihtimaline karşı hadislerin yazımını yasaklamış⁴⁴⁹ olmasının etkisi büyüktür. Nübüvvetin ilerleyen dönemlerinde Hz. Peygamber'in, hadislerin yazımını serbest bırakmasıyla⁴⁵⁰ kitâbet, sahâbe arasında daha yaygın bir hale geldiyse de yine de Hz. Ebû Bekir ve Ömer gibi sahâbenin ileri

⁴⁴⁶ İbn Teymiyye, *Ref'u'l-Melâm*, s. 18.

⁴⁴⁷ Bkz. Tirmizî, *İlim*, 12, no. 2666.

⁴⁴⁸ Örneğin bkz. Dârimî, *Mukaddime*, 42, no. 468.

⁴⁴⁹ Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Benden, Kur'an'dan başka hiçbir şey yazmayınız. Kim benden, Kur'an'dan başka bir şey yazmışsa onu imha etsin." Dârimî, *Mukaddime*, 42, no. 458. Ayrıca bkz. Tirmizî, *İlim*, 11, no. 2665; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/12, no. 11101.

⁴⁵⁰ Bkz. Ebû Dâvûd, *İlm*, 3, no. 3646.

gelenleri hadislerin yazımı konusunda ihtiyatı elden bırakmayarak hadislerin tedvîninin gecikmesine sebep olmuşlardır.⁴⁵¹

Hiz. Peygamber'den duyulan hadislerin ezberlenmesi ve yazılmasını amaçlayan hicri I/VII. asrın sonuna kadar devam eden bu sürecin ardından, ulaşılabilen tüm rivâyetleri toplamanın gaye edinildiği, daha sonra "Tedvîn Dönemi" olarak adlandırılacak olan, devlet adamlarının da teşvikiyle resmî bir boyut da kazanan bir dönem başlamıştır.

Daha önce yazılmış olan hadis sahîfelerini bir araya getirerek iki kapak arasında toplama faaliyeti olarak tanımlayabileceğimiz⁴⁵² hadislerin tedvîni yolunda ilk adımı Hiz. Ebû Bekir atmak istese de hadislerin rivâyetinde hata yapmaktan korktuğu için bundan vazgeçmiş⁴⁵³, aynı şekilde Hiz. Ömer de hadislerin tedvînine teşebbüs etse de Hiz. Peygamber'in hadislerin yazımı konusundaki tavrını göz önünde bulundurarak buna cesaret edemeyip geri adım atmıştır.⁴⁵⁴ Resmî anlamda hadislerin tedvîni emrini veren ilk devlet adamı ise Abdülazîz b. Mervân (86/705) olmuştur.⁴⁵⁵ Fakat hadislerin tedvîni konusunda görevlendirdiği Kesir b. Murre el-Hadramî'nin (70/690) kendisinden önce vefat etmesi sebebiyle bu girişimi sonuçsuz kalmıştır.⁴⁵⁶

⁴⁵¹ "Hıfz ve Kitâbet Dönemi" veya "Tespit Dönemi" olarak adlandırılan bu dönemde, hadis yazan sahâbiler arasında; yazdıklarında Hiz. Peygamber'in verdiği hükümlere dair bilgiler bulunan Sa'd b. Ubâde (15/636); Hiz. Peygamber'in hangi mallardan zekât aldığını yazan Muâz b. Cebel (17/638); kendi el yazması olan kitaplar bırakan Abdullah b. Mes'ûd (32/652); kılıcının kınındaki sahîfenin Hiz. Peygamber'den kaldığını belirten Hiz. Ali (40/661); oğullarına yazdığı risâlede bol miktarda hadis bulunan Semura b. Cündeb (60/679); Hiz. Peygamber'den duyduğu her şeyi *Sahîfe-i Sâdıka*'sına yazan Abdullah b. Amr b. As (65/684); vefatından sonra bir deve yükü kitap bırakan Abdullah b. Abbâs (68/687); Mucahid'in, sahîfesinden rivâyetlerde bulunduğu Câbir b. Abdillâh (78/697); işitip yazdığı hadisleri Hiz. Peygamber'e arz etmiş olan Enes b. Mâlik (93/711) ve Ebû Hüreyre'nin rivâyetlerini toplayan Hemmâm b. Münebbih (132/750) gibi isimler sayılabilir. Bkz. Şengezer, *Hadisleri Tedvîn ve Tasnîf Düşüncesinin Tarihsel Seyri*, s. 6.

⁴⁵² Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 199.

⁴⁵³ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I/10.

⁴⁵⁴ Dârimî, *Mukaddime*, 43, no. 506

⁴⁵⁵ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, I/448.

⁴⁵⁶ Ünal, *Hadislerin Doğuş ve Gelişim Tarihinin Yeniden Bakış*, s. 19.

Abdülazîz b. Mervân'ın ardından oğlu Ömer b. Abdülazîz (101/720) hadislerin tedvîni yolunda çok önemli adımlar atmıştır.⁴⁵⁷ Ömer b. Abdülazîz'in emriyle İbn Şihâb ez-Zührî'nin (124/742) hadisleri toplamaya başladığı rivâyet edilmektedir. Fakat ez-Zührî'yi hadisleri toplamaya sevk eden asıl etkenin halife Hişâm'ın, çocukları için hadis yazmasını istemesi olduğu belirtilmektedir.⁴⁵⁸

Yaklaşık olarak I/VII. asrın sonları ile II/VIII. asrın ikinci yarısına kadar sürdüğü ifade edilen⁴⁵⁹ bu tedvîn faaliyetinin ardından hadislerin tasnîfine başlanmıştır. Hicri II/VIII. Asrın ortalarına doğru tedvîn edilen hadisler, konularına göre sınıflandırılmak suretiyle daha kullanışlı hale getirilmiştir. Hadis tarihi yazarları ilk musannif olarak Yahyâ b. Kesîr (129/746), İbn Cüreyc (150/767), İbn Ebî Arûbe (156/772) ve Rabi' b. Sabîh (160/776) gibi kimselerin isimleri zikretmektedirler.⁴⁶⁰

⁴⁵⁷ Örneğin, Ömer b. Abdilazîz, Medinelilere; “Resûlullah'in (sas) hadislerini araştırıp yazınız. Çünkü ben ilmin yok olmasından ve ehlinin ölüp gitmesinden korkuyorum!” diye bir mektup yazmıştır. Bkz. Dârimî, Mukaddime, 43, no. 497. Ayrıca bkz. Dârimî, Mukaddime, 36, no. 412

⁴⁵⁸ Şengezer, *Hadisleri Tedvîn ve Tasnîf Düşüncesinin Tarihsel Seyri*, s. 30.

⁴⁵⁹ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 205.

⁴⁶⁰ Tasnîf süreciyle birlikte Hicri II/VIII. asırda eser ortaya koyan ilk Mûsânnifleri, bölgelerine göre şöylece sıralayabiliriz: *Mekke'de*: İbn Cüreyc (150/767), Süfyân b. Uyeyne el-Hilâlî (198/813), Saîd b. Mansûr (227/841). *Medine'de*: İbn İshâk (151/768), Mâlik b. Enes (179/795). *Yemen'de*: Ma'mer b. Râşid el-Ezdî (153/770), Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî (211/826), Mûsâ b. Târik (203/818). *Şam'da*: Abdurrahman b. Amr el-Evzaî (157/733), Velid b. Müslim (194/809). *Basra'da*: Hişâm b. Hassân (147/764), Saîd b. Ebî Arûbe (156/772), Rabi' b. Sabîh (160/776), Hammâd b. Seleme (167/783), Abdurrahman el-Mehdî (198/813). *Kûfe'de*: Süfyân es-Sevrî (161/777), Yahya b. Zekeriyya b. Ebî Zâide (182/798), Veki' b. Cerrâh (197/812), İbn Fudayl (196/811), Ebû Bekir b. Şeybe (235/849). *Vâsıt'ta*: Huşeym b. Beşîr (183/799). *Mısır'da*: Leys b. Sa'd (175/791), Abdullah b. Vehb el-Kuraşî (197/812). *Horasan'da*: Abdullah b. Mübarek (181/797). *Rey'de*: Cerîr b. Abdülhamid (182/798). Bkz. Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, s. 25, 29. Hicri II. asırda eser vermiş diğer bazı önemli Mûsânnifler ve eserleri ise şu şekildedir: Zeyd b. Ali (121/738) → *el-Müsned*; İbn İshak (150/767) → *es-Sîre*; er-Rabi' b. Habîb (175/770) → *el-Müsned* ya da *el-Câmiu's-Sahih*; Ebû Yûsuf (182-3/798-9) → *el-Âsâr* ve *er-Red alâ Siyeri Evzâi*; Şeybânî (189/804) → *el-Âsâr* ve *Kitâbü'l-Hucce alâ Ehli'l-Medine*; Vekî ibnü'l-Cerrâh (197/812) → *Musannef*; Esed b. Mûsâ el-Umevî (212/827) → *el-Müsned*; Ubeydullah b. Mûsâ el-Absî (213/828) → *el-Müsned*; Ebû Bekir; Nuaym b. Hammâd el-Huzâi (228/842) → *el-Müsned*. Ayrıca bu asırda, siyer ve meğâzî, sünen, câmi, Musannef türü birçok eser yazılmış ve bu eserlerin çoğunda Hz. Peygamber'in hadisleri sahâbeye ait görüşlerden ve tâbiîn fetvalarından ayrılmamıştır. Mâlik b. Enes'in *el-Muvatta* adlı eseri bu nevi teliflerin belirgin özelliğini taşımaktadır. Bkz. Kandemir, “Hadis”, *DİA*, XV/32.

III/IX. Asra geldiğinde ise önceki asırda başlayan tasnîf faaliyeti sürat kazanarak devam etmiş, günümüze ulaşan en önemli hadis kaynakları bu asırda telif edilmiştir. *Kütüb-i Sitte* olarak meşhur olan Buhârî (256/869) ve Muslim'in (261/874) *el-Câmi 'us-Sahîh*'leri, Tirmizî (279/892), İbn Mâce (273/886), Ebû Dâvûd (275/888) ve Nesâî'nin (303/915) *Sünen*'leri, yine Ahmed b. Hanbel (241/855) *Müsned*'i, Dârimî'nin (255/868) *Sünen*'i, Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin (204) ve Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî'nin (219/834) *Müsned*'i gibi birçok eser bu asırda telif edilmeye başlamıştır.

Şu durumda, hadislerin tedvîni I/VII. asrın sonunda; musannef eserler ise ancak II/VIII. asrın ikinci yarısında telif edilmeye başlamış, bize ulaşan meşhur hadis kaynakları ise ancak III/IX. asırda ortaya konulabilmiştir.

Mezhep imamlarının yaşamış oldukları döneme baktığımızda ise; Ebû Hanîfe 80-150/699-767 yılları arasında; Ebû Yûsuf 113-182/731-789 yılları arasında, İmâm Muhammed Şeybânî ise 132-189/749-804 arasında yaşamıştır. Hanefî Mezhebi İmamlarının doğum ve vefat tarihleri göz önünde bulundurulduğunda, onların yaşamış oldukları yıllarda henüz bize ulaşan musannef hadis kaynaklarından istifade etme imkânlarının olmadığı anlaşılacaktır. Bu sebeple onlar yazılı musannef hadis kaynakları yerine kendilerine ulaşmış bazı sahîfe ve hadis metinleriyle birlikte daha çok şifahi kaynaklardan Hz. Peygamber'in hadislerini alabilmişlerdir. Nitekim Ebû Hanîfe'nin hadis rivâyetinde, râvînin ancak ezberinde olan bir hadisi rivâyet edebileceğini şart koşması⁴⁶¹ o dönemde ezberden rivâyetin daha makbul ve daha yaygın olduğunu göstermektedir. Ebû Hanîfe'ye isnad edilen *Müsned*'ler, onun tarafından bizzat tertip edilmiş olmayıp, fıkıh kitapları ve fetvalar taranmak veya şifâhî rivâyetlere dayanmak sûretiyle kendilerinden sonra tertip edilmişlerdir.⁴⁶²

M. Hamidullah, muhaddislerin hadisleri tedvîn ederken, ekseriyetle muayyen bir irtibat ve kronolojik sıradan mahrum bir şekilde topladıklarını, buna karşın kendilerine has tetkik sahasına dalmış fakîhlerin ise en mânâsız hal ve vakayii her türlü kaidelerini, Hz. Peygamber'in birçok hadisinden habersiz bir şekilde, Kur'an'dan veya kendileri tarafından ileri sürülmüş olan prensiplerden çıkardıklarını

⁴⁶¹ Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 231.

⁴⁶² Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, s. 162.

belirterek hadis bilenlerin hukuk ilminden mahrum olduklarını, hukukçuların ise birçok hadise ulaşamadıklarını ifade etmektedir.⁴⁶³

Ebû Hanîfe'nin bazı hadislere ulaşamadığını bir kısım fakîhler de kabul etmekte fakat bununla birlikte Ebû Hanîfe'nin ulaşamadığı hadislere talebelerinin ulaşmış olduğunu ifade etmektedirler. Nitekim Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed, Ebû Hanîfe'den sonra ulaştıkları bazı hadisleri delil getirerek Ebû Hanîfe'nin hilafına görüş beyan ettikleri rivâyet edilmektedir.⁴⁶⁴ İsa b. Ebân (220/835) bu konuyla ilgili şu hadiseyi anlatmaktadır:

“Ebû Yûsuf Kûfe'den Bağdad'a geldiğinde, bazı durumlarda vakıfların satılabileceği konusunda Ebû Hanîfe ile aynı kanaatneydi. Fakat İsmâil b. Uleyye (193/809) kendisine, *Ömer → İbn Ömer → Nâfi' → İbn Avn* tarîkıyla Hz. Ömer'in Hayber'den hissesine düşen arazisini vakfetmesiyle ilgili rivâyetini nakledince Ebû Yûsuf şöyle söyledi:

‘Bu, muhalefet edilmesi pek muhtemel olmayan bir şey! Eğer Ebû Hanîfe bunu duymuş olsaydı, bununla hükmeder ve ona muhalif bir görüşü ileri sürmezdi.’⁴⁶⁵

Ebû Hanîfe'nin ulaşamadığı hadislere ondan sonraki fakîhlerin ulaşip o rivâyetler doğrultusunda hüküm verdikleri iddiası, Kerhî'nin mezhebinin görüşlerine muhalif haberleri çeşitli şekillerde yorumlayarak kabul etmediği⁴⁶⁶ düşünüldüğünde ulaşılan tüm hadislerin hanefîler tarafından hüküm istidlâlinde kullanılmış olup olmadığı hususunun tartışılabilceğini göstermektedir.

Her ne kadar sandıklar dolusu yazılı hadisinin olduğu söylenen⁴⁶⁷ Ebû Hanîfe'nin ulaşamadığı hadislere talebelerinin ulaşip⁴⁶⁸ o hadislerle hüküm verdikleri

⁴⁶³ Hamidullah, *İslâm Hukuku Etüdleri*, 55-56.

⁴⁶⁴ Leknevî, Gazalî'nin (505/1111), “Ebû Yûsuf ve Şeybânî, Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin üçte ikisine muhalefet etmiştir.” dediğini nakletmektedir. (Bkz. Leknevî, *Nâfi'l-Kebîr*, s.7) Bunların tamamı hadise ulaşamamaktan kaynaklanmasa da bir kısmının bu sebebe binâen ortaya çıktığını söyleyebiliriz. İhtilaf edilen konulara dair örnekler için bkz. Debûsî, *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*, trc. Ferhat Koca, Ankara Okulu, Ankara 2002.

⁴⁶⁵ Kevserî, *en-Nüket*, s. 40.

⁴⁶⁶ Debûsî, *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*, s. 271.

⁴⁶⁷ Alâeddîn Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I/30.

konular olsa da, günümüze de ulaşan birçok musannef eserin Ebû Hanîfe'nin talebelerinin yaşamış oldukları dönemde hala telif edilmemiş olması, onların da birçok hadise ulaşamamış olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

B. Daha Çok Kûfe Râvîlerine Ulaşılmış Olması

Ebû Hanîfe ve talebelerinin yaşamış oldukları dönemde beldeler arası seyahatin zorluğu düşünüldüğünde, onların daha çok buldukları bölgede meşhur olan rivâyetlerden istifade etme imkânlarının olduğu anlaşılacaktır. Bununla birlikte onların yaşamış olduğu Kûfe'nin hadis bilgisi bakımından zengin bir kültüre sahip olduğu göz ardı edilmemelidir.

Kûfe, Hz. Ömer'in halifeliğinde, Sa'd b. Ebî Vakkas'ın Irak'ı fethinin ardından kurulmuştur. Hz. Ömer'in buraya fasih Arapça konuşan kabileleri yerleştirmesi ve onlara Kur'an ve gerekli dini bilgileri öğretmesi için Abdullah b. Mes'ûd'u göndermesiyle⁴⁶⁹ Kûfe'de oluşacak olan fıkıh anlayışının temelleri atılmıştır. Bu anlamda Hanefî mezhebinin fıkıh anlayışının oluşumunda, Abdullah b. Mes'ûd aracılığıyla Hz. Ömer ve halifeliği esnasında Kûfe'de ikamet eden Hz. Ali'nin büyük etkisinin olduğu söylenebilir.⁴⁷⁰ Ayrıca Sa'd b. Vakkas, Huzeyfe, Ammâr, Selmân ve Mûsâ gibi ileri gelen sahâbîlerle birlikte Kûfe'ye yerleşmiş olan sahâbîlerin sayısı bin beş yüz civarında olduğu belirtilmektedir.⁴⁷¹

Hız. Peygamber'in birçok sahâbîsinin bir süre de olsa Kûfe'de bulunmuş olması, Ebû Hanîfe'nin, onlar vasıtasıyla birçok hadise ulaşmasına imkân vermiştir. Onun Basra, Kûfe ve İrak bölgesinin İleri gelen üstatlarının hadis ve fıkıh meclislerine zaman zaman iştirak ettiği, yüze yakın tabî'n âlimiyle görüştüğü ve

⁴⁶⁸ Tânevî Ebû Hanîfe'nin tedvîn dönemine erişememesi ve bunun sonucunda bazı hadislerle ulaşamayıp kıyas ile hüküm verdiğiine dair kendisine yöneltilen bir iddia karşısında, Ebû Hanîfe'nin devrindeki tüm hadislerle vâkıf olduğunu, şayet şer'an amel edilmesi gereken bazı hadislerin saklı kaldığı düşünülecek olursa, bu hadislerle de Ebû Hanîfe'nin talebelerinin erişmiş olduğu, böylece ulaşılammış bir hadis kalmadığını, Hanefî Mezhebinin ise yalnızca Ebû Hanîfe'nin değil, ondan sonraki asırlarda yaşamış fakihlerin de görüşleriyle birlikte oluştuğunu ifade etmektedir. Bkz. Tehanevî, *Kavâid*, 454-456.

⁴⁶⁹ Kevserî, *Hanefî Fıkhnın Esasları*, s. 29; Ayrıca bkz. Casim Avcı, "Kûfe", *DİA*, XXVI/339.

⁴⁷⁰ Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, s. 309.

⁴⁷¹ Kevserî, *Hanefî Fıkhnın Esasları*, s. 31.

birçok kimseden hadis dinlediği rivâyet edilir.⁴⁷² Fakat Ebû Hanîfe, karşılaştığı her hadisi rivâyet etmemiş, onları sıkı bir süzgeçten geçirerek sahîh gördüğü rivâyetlerle istidlâl etmiştir. Başta Şîi ve Hâricîler olmak üzere birçok mezhebin bu bölgede yaşamış olması ve bunun sonucunda hadis uydurma faaliyetinin bu bölgede yoğun olarak görülmesi, Ebû Hanîfe'nin rivâyetleri alırken çok temkinli hareket etmesini zorunlu kılmıştır.⁴⁷³ Böylece sıhhati konusunda şüphe duyduğu birçok rivâyetle amel etmekten kaçınmıştır.

Talebelerinden Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe'nin hadis bilgisi hakkında şunları söylemektedir:

“Ebû Hanîfe, bir görüş üzerinde karar kıldığı zaman, onun görüşünü destekleyen bir hadis veya eser bulabilmek için Kûfe şehrinin âlimlerini dolaşırdım. Bazen iki veya üç hadis bulur, ona getirirdim. O, hadislerin kimisine ‘Bu sahîh değildir.’ veya ‘Mârûf değildir.’ derdi. Ben de ona, ‘Senin görüşüne uygun olduğu halde bunlar(ın illetini) nasıl biliyorsun?’ derdim. Bana, ‘Ben Kûfe ulemâsının bütün ilmini bilirim.’ cevabını verirdi.”⁴⁷⁴

Ebû Yûsuf'un ifadelerinden de anlaşıldığı gibi Ebû Hanîfe beldesinin neredeyse tüm hadislerini toplamış⁴⁷⁵, onlardan sahîh gördükleriyle amel etmiştir. Aynı şekilde talebeleri Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed de Kûfe'de ikamet etmiş ve

⁴⁷² Uzunpostalcı, “Ebû Hanîfe”, *DİA*, X/132. Ebû Hanîfe'nin hadis rivâyet ettiği şeyhleri arasında şu isimler zikredilmektedir: Abdülazîz b. Refî, Abdülkerîm Ebû Ümeyye, Abdülmelik b. Ümeyr, Alkame b. Mersed, Asım b. Behdele, Asım b. Küleyb, Atâ b. Ebî Rebâh, Atâ b. es-Sâib, Atıyye el-Avfî, Avn b. Abdullah b. Utbe, Cebele b. Dînâr, Ebû Ca'fer el-Bâkır, Ebû Hasan el-Esedî, Ebû İshak es-Sebiî, Ebû Süfyan Talha b. Nâfi, Ebû'z-Zübeyr, Enes b. Mâlik, Heysem b. Habîb es-Savvaf, Hişam b. Urve, İbn Şihab ez-Zührî, Kâsım b. Ali b. el-Akmer, Katâde, Kays b. Müslim, Mansur b. el-Mu'temir, Muhammed b. el-Münkedir, Muhârib b. Disar, Müslim b. el-Batîn, Nâfi' (İbn Ömer'in kölesi), Nâsîh el-Muhalleimî, Saîd b. Mesrûk, Seleme b. Küheyl, Simak b. Harb, Şa'bî, Şeyban en-Nahvî, Tâvus, Yezîd el-Fakr, Ziyâd b. Alâka, Mâlik b. Enes. Bkz. Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı*, s. 19, 20, 54.

⁴⁷³ Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, s. 312.

⁴⁷⁴ Zehebî, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, s. 61; bkz. Avvâme, *İmamların İhtilaflarında Hadislerin Rolü*, s. 86.

⁴⁷⁵ Tehanevî, *İncâu'l-Vatan ani'l-İzdirâi bi-İmâmi'z-Zamân*, s. 10; bkz. Avvâme, *İmamların İhtilaflarında Hadislerin Rolü*, s. 87.

o muhitteki hadis rivâyetlerine vakıf olmuşlardır. Onların verdikleri hükümlerde Kûfe bölgesinde bilinen hadislerin büyük etkisinin olduğu söylenebilir.

Ebû Hanîfe, Kûfe bölgesinde yaşamakla birlikte birçok kez hac münasebetiyle Mekke'ye gitmiş ve orada hadis ve fıkıh konularında istişarelerde bulunmuş olduğu nakledilmektedir.⁴⁷⁶ Ayrıca Basra bölgesinin ileri gelen üstatlarının hadis ve fıkıh meclislerine zaman zaman iştirak ettiği de rivâyet edilmektedir.⁴⁷⁷ Bu açıdan Ebû Hanîfe'nin hadis bilgisi sadece Kûfe'de bulunan râvîlerle sınırlı kalmamış, diğer şehirlerdeki hadislerle ulaşma imkânı da bulmuştur.

Ebû Hanîfe, Atâ b. Ebî Rebâh, İkrime ve Nâfi'den de hadis dinlemiş, onlar vasıtasıyla Mekke ve Medine ilmini, Özellikle Hz. Ömer, Abdullah b. Abbâs gibi fakîh sahâbîlerin görüş ve fetvalarını öğrenme imkânı bulmuştur. Çeşitli vesilelerle Mâlik b. Enes, Süfyân b. Uyeyne, İmam Zeyd b. Ali, Muhammed el-Bâkır, Abdullah b. Hasan b. Hasan, Ca'fer es-Sâdık da dâhil birçok âlimle görüşerek onlarla bilgi ve fikir alışverişinde bulunmuştur.⁴⁷⁸

Ebû Hanîfe, her ne kadar muhtelif beldelere seyahatler yapmış ve çeşitli muhaddislerle görüşmüş hadis alıp vermiş olsa da onun da ulaşamadığı bazı hadisler olduğu muhakkaktır. Nitekim Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed, Ebû Hanîfe'nin talebeleri olmalarına rağmen zaman zaman onun görüşlerine muhalefet etmelerinde⁴⁷⁹ Ebû Hanîfe'nin ulaşamadığı bazı hadislerle ulaşmalarının etkisinin olduğu söylenebilir.

II. REY VE KIYAS KARŞISINDA ZAYIF HADİS

A. Taabbudî Konulardaki Hükümleri Hadislerden Çıkarma Gerekliliği

⁴⁷⁶ Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, s. 39, 100.

⁴⁷⁷ Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *DİA*, X/132.

⁴⁷⁸ Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *DİA*, X/132; Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, s. 312.

⁴⁷⁹ Leknevî, Gazalî'nin (505/1111), "Ebû Yûsuf ve Şeybânî, Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin üçte ikisine muhalefet etmiştir." dediğini nakletmektedir. Leknevî, *Nâfi'l-Kebîr*, s.7. İhtilaf edilen konulara dair örnekler için bkz. Debûsî, *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*, trc. Ferhat Koca, Ankara Okulu, Ankara 2002.

Aklın alanına girmeyen, illetleri akılla tam olarak anlaşılamayan, Şâriin kendileriyle neyi amaçladığı gizli kalmış hükümlere taabbudî hüküm denilmektedir. Bu tür hükümlerde aslolan, istenilen şeye öylece uymaktır. Mükellefler, bunları eksiksiz, noksansız ve istenildiği gibi yerine getirmekle yükümlüdürler. Bu gibi hükümlerde herhangi bir yoruma gitmek ve hükmü esnetmek de mümkün değildir.⁴⁸⁰ Bunun için taabbudî konularda eğer bir hadis varsa, rey ile hüküm vermek câiz görülmemiş, zayıf dahi olsa hadis ile hüküm vermek rey ve kıyastan evlâ görülmüştür. Ebû Hanîfe de taabbudî konularda ihtiyatla davranıp mümkün olduğunca ulaşabildiği hadislerle amel etme yoluna gitmiştir.

Tabbudî konularda rey ve kıyas ile amel edilemeyeceği düşüncesiyle Hanefilerin taabbudî konulardaki hükümleri umûmiyetle hadislere dayandırma gayreti içerisinde oldukları ve Bundan dolayı da ulaşabildikleri hadislerle sahîh olmasalar da istidlâl etmiş olmaları muhtemeldir. *el-Hidâye*'de kullanılan 1085 civarındaki hadisin 529'unun *İbâdetler (Tahâret, Namaz, Zekat, Oruç, Hac)* bölümünde olması taabbudî konularda hadislerin diğer konulara nazaran Hanefiler tarafından daha çok kullanıldığını göstermektedir.

el-Hidâye'de bulunan, bazı muhaddislere göre, hem sahîh hem de zayıf tarîklerden geldiği tespit edilen 132 hadisin 75 tanesinin ibadetler ile ilgili; sadece zayıf senedlerle bize ulaştığı tespit edilen 60 rivâyetin 35 tanesinin aynı şekilde ibadetler konusunda nakledilmiş olması, her ne kadar sıhhati konusunda şüpheler bulunsada taabbudî konularda hadislere dayalı hükümler verme gayretinde oldukları ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Ebû Zehra, Hanefilerin “haber-i vâhid Kur'an'ı tahsis ve nesh edemez” ilkelerinin aslında Ebû Hanîfe'ye isnat edilemeyeceğini, çünkü Ebû Hanîfe'nin aslında Kur'an'ı tahsis ve nesh etme konusunda zikredilen bazı hadislere ulaşamamasının muhtemel olduğunu çünkü bunların birçoğunun ibadetlerle ilgili olduğunu ve Ebû Hanîfe'nin ibadetler hususunda son derece ihtiyatlı hareket ettiğini belirtir. Ona göre, rivâyet olunan hadisler her ne kadar haber-i vâhid de olsalar ilgili

⁴⁸⁰ Kahraman, *İslam'da İbadetlerin Değişmezliği*, s. 8.

ayetlerle birleştirilip onların delâlet ettikleri mânâların yanı sıra bunların da işletilmesi mümkündür.⁴⁸¹

el-Hidâye'de kullanılan, eğer Hanefiler de zayıf olduğunu düşünüyor iseler, bu kapsama gireceğini düşündüğümüz bazı rivâyetleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. الْقَلْسُ حَدَثٌ*

“*Yemeğin mideden ağza geleni hadestir.*”⁴⁸²

Hadisi Dârekutnî rivâyet etmiş ve senedindeki Sevvâr b. Mus'ab⁴⁸³'in metruk olduğunu söylemiştir. Rivâyet şu şekildedir:

Peygamber (sas) → Dedesi → Babası → Zeyd b. Ali → Sevvâr b. Mus'ab → Hafs el-Ferrâ' → Ahmed b. Abdurrahman b. Serrâc ve el-Hasan b. Ali b. Bezî' → Ahmed b. Muhammed b. Saîd → Dârakutnî.

الْقَلْسُ حَدَثٌ*

“*Yemeğin mideden ağza gelmesi hadestir.*”⁴⁸⁴

2. اِنَّ قَوْمًا جَاءُوا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالُوا : إِنَّا قَوْمٌ نَسْكُنُ هَذِهِ الرِّمَالِ وَلَا نَجِدُ الْمَاءَ شَهْرًا أَوْ شَهْرَيْنِ وَفِينَا الْجُنُبُ وَالْحَائِضُ وَالنَّفْسَاءُ فَقَالَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ : عَلَيْكُمْ بَارِضِكُمْ

“Bir topluluk Rasûlüllah’a (sas) gelerek: ‘Biz çöle yerleşmiş bir topluluğuz. Bir ya da iki ay boyunca su bulamadığımız oluyor. Halbuki içimizde cünüp, âdetli ve

⁴⁸¹ Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, s. 270.

⁴⁸² Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/17 (no. 19). Serahsî, *el-Mebsût*, I/71.

⁴⁸³ Sevvâr b. Mus'ab hakkında; Buhârî *münkerü'l-hadis* demiştir. Bkz. *Târîhu'l-Kebîr*, IV/169. İbn Ebî Hâtim ise *münkerü'l-hadis lâ yükteb hadîsühü zâhibü'l-hadis* ifadesini kullanmaktadır. Bkz. *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV/271.

⁴⁸⁴ Dârekutnî, *Sünen*, I/154 (no. 563).

loğusa olanlar var.’ deyince, Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: ‘*O halde toprakla (teyemmüm edin).*’⁴⁸⁵

Hadisi, Ebû Ya’lâ, Beyhakî ve İshak b. Râheveyh⁴⁸⁶, Ebû Hüreyre’den rivâyet etmiştir. Ebû Ya’lâ’nın rivâyeti şu şekildedir:

Peygamber (sas) → Ebû Hüreyre → Saîd b. Müseyyib → Amr b. Şuayb → İbn Lehîa → Kâmil b. Talha → Ebû Ya’lâ.

أَنَّ رَجُلًا أَتَا رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالُوا : إنا أناس نَكُونُ بِالرَّمْلِ فَتَصَيِّبُنَا الْجَنَابَةَ - وَفِينَا الْحَائِضُ وَالنَّفْسَاءُ - وَلَا نَجِدُ الْمَاءَ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ أَوْ خَمْسَةَ أَشْهُرٍ ؟ فَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَلَيْكُمْ بِالْأَرْضِ

“Bir topluluk Rasûlüllah’a (sas) gelerek: ‘Biz çöle yerleşmiş bir topluluğuz. İçimizde cünüp, âdetli ve loğusa olanlar var ve dört-beş ay su bulamadığımız oluyor.’ deyince, Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: ‘*O halde toprakla (teyemmüm edin).*’⁴⁸⁷

Ebû Ya’lâ’nın rivâyetinde bulunan râvîlerden İbn Lehîa’nın zayıf olduğu söylenmektedir.⁴⁸⁸ Beyhakî’nin rivâyetinde bulunan râvîlerden Ebû Rebî’ es-Semmân’ın zayıf olduğu nakledilmektedir.⁴⁸⁹ Nesâî hadisin metrûk olduğunu söylemiştir.⁴⁹⁰ Taberânî’nin rivâyetinde⁴⁹¹ de İbrahim b. Yezîd’in zayıf olduğu söylenmektedir.⁴⁹²

İbnü’l-Hümâm da rivâyetin Ebû Ya’lâ, Beyhakî ve Taberânî’den gelen çeşitli tarîklerini vermekte ve rivâyetlerin zayıf olduğunu belirtmektedir.⁴⁹³

3. مَنْ فَاتَهُ عَرَفَةُ بَلِيلٍ، فَقَدْ فَاتَهُ الْحَجَّ، فَلْيَتَحَلَّلْ بِعُمْرَةٍ، وَعَلَيْهِ الْحَجُّ مِنْ قَابِلٍ

⁴⁸⁵ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/32.

⁴⁸⁶ İbn Râheveyh, *Müsned*, I/339, (no. 331).

⁴⁸⁷ Ebû Ya’lâ, *el-Müsned*, X/269, (no. 5870).

⁴⁸⁸ Zeylaî, *Nasbu’r-Râye*, I/156.

⁴⁸⁹ Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, I/304, (no. 1069)

⁴⁹⁰ Bkz. Zeylaî, *Nasbu’r-Râye*, I/156.

⁴⁹¹ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Evsat*, II/291.

⁴⁹² Bkz. Askalânî, *ed-Dirâye*, I/69.

⁴⁹³ İbnü’l-Hümâm, *Fethü’l-Kadîr*, I/127.

“Arafat’ı kaçıran kimse hacı kaçırmıştır. O halde umre yapmak suretiyle ihramdan çıksın. Bu kimsenin bir dahaki sene hac yapması gereklidir.”⁴⁹⁴

Mergînânî, bu hadisin İbn Abbâs ve İbn Ömer’den rivâyet edildiğini söylemektedir. Dârekutnî’nin İbn Ömer’den rivâyeti şu şekildedir:

Peygamber (sas) İbn Ömer → Nâfi’ ve Atâ → İbn Ebî Leylâ → Rahme b. Mus’ab Ebû Hâşim el-Ferrâ el-Vâsıtî → Dâvûd b. Cübeyr → Ebû Avn Muhammed b. Amr b. Avn → İbrâhim b. Hammâd b. İshâk → Dârekutnî.

مَنْ وَقَفَ بِعَرَفَاتٍ بَلِيلٍ فَقَدْ ادْرَكَ الْحَجَّ وَمَنْ فَاتَهُ عَرَفَاتُ بَلِيلٍ فَقَدْ فَاتَهُ الْحَجَّ فَلْيُحِلِّ بِعُمْرَةٍ وَعَلَيْهِ الْحَجُّ مِنْ قَابِلٍ

“Arafat’ta bir gece vakfe yapan kimse hacı idrak etmiş, bir gece Arafat’ı kaçıran kimse ise hacı kaçırmıştır. O halde umre yapmak suretiyle ihramdan çıksın. Bu kimsenin hacı bir dahaki sene yapması gerekir.”

Dârekutnî, Rahme b. Mus’ab’ın zayıf olduğunu söylemektedir.⁴⁹⁵

İbn Abbâs’tan gelen rivâyet ise şu şekildedir:

Peygamber (sas) → İbn Abbâs → Atâ → İbn Ebî Leylâ → Yahyâ b. İsâ → Muhammed b. Amr el-Ğazzî → Muhammed b. el-Hasen b. Kuteybe → Muhammed b. el-Hasen b. Ali el-Yaktînî → Dârekutnî.

مَنْ ادْرَكَ عَرَفَاتٍ فَوْقَ بِهَا وَالْمُزْدَلِفَةَ فَقَدْ تَمَّ حَجُّهُ وَمَنْ فَاتَهُ عَرَفَاتُ فَقَدْ فَاتَهُ الْحَجَّ فَلْيُحِلِّ

بِعُمْرَةٍ وَعَلَيْهِ الْحَجُّ مِنْ قَابِلٍ

“Bir kimse vakfe yaptığı Arafat’ı ve Müzdelife’yi idrak ederse hacı tamam olur. Kim de Arafat’ı kaçırsa hacı kaçırmıştır. O halde bu kimse umre yapmak suretiyle ihramdan çıksın. Bu kimsenin bir dahaki sene hac yapması gerekir.”⁴⁹⁶

Yahyâ b. İsâ en-Nahşelî hakkında Nesâî, *leyse bi’l-kavî*; İbn Hibbân, *kâne mimmen sâe hıfzuhû ve kesüre vehmühû hattâ hâlefe’l-esbât ve batale’l-ihcâce bihi*; İbn Maîn ise *kâne daifen leyse bi-şey’in* demiştir.⁴⁹⁷

⁴⁹⁴ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/215. Serahsî, *el-Mebsût*, IV/159.

⁴⁹⁵ Dârekutnî, *Sünen*, II/240, no. 2485.

⁴⁹⁶ Dârekutnî, *Sünen*, II/240, no. 2486.

Bu başlık altında verdiğimiz örnekler incelendiğinde, hadislerin zayıf olduğu yönündeki hükümlerin muhaddislere ait olduğu ve sened itibariyle verildiği görülmektedir. Hanefiler açısından bakıldığında ise bu rivâyetlerin zayıf görülüp görülmediği kesin bir şekilde tespit edilememekle birlikte, onlar tarafından zayıf oldukları kabul ediliyorsa, taabbudî konuda olmaları sebebiyle kullanmış olmalarının muhtemel olduğunu söyleyebiliriz.

B. Zayıf Hadisin Rey ve Kıyasa Tercih Edilmesi

Hanefiler, bir konuda herhangi bir nass varid olmuşsa, nassı rey ve kıyasa tercih ederler.⁴⁹⁸ Bunun birçok örneği, *el-Hidâye* gibi Hanefî fıkıh kaynaklarında yer almaktadır. Burada üzerinde durulması gereken konu, Hanefilerin aynı şekilde zayıf hadisleri de kıyasa tercih edip etmedikleri meselesidir. Ebû Hanîfe'nin zayıf hadisleri de kıyasa tercih ettiğine dair birtakım rivâyetler bulunmaktadır.

İbn Hazm (456/1064) *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm* isimli eserinde Ebû Hanîfe'nin zayıf hadisi kıyasa tercih ettiğine dair sözünü şöyle nakletmiştir:

“Ebû Hanîfe şöyle demiştir: ‘Rasûlullah’dan (sas) gelen mürsel ve zayıf haber kıyastan evlâdır. Böyle bir haber bulunduğu anda kıyas yapmak caiz değildir.’ Yine demiştir ki: ‘Sahâbe arasında kendisine muhalefet edildiği bilinmeyen bir sahâbîden gelen rivâyet kıyastan önceliklidir.’ Yine demiştir ki: ‘Keffâretler, hadler ve mukadderât hususunda kıyasla hüküm vermek caiz değildir.’”⁴⁹⁹

Zerkeşî (794/1392), *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbnü's-Salâh* isimli eserinde, İbn Hazm'ın şu sözünü nakletmektedir:

⁴⁹⁷ Bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, III/145. İbnü'l-Hümâm bu iki rivâyeti, zayıf oldukları yönündeki değerlendirmeleri de zikrederek nakleder fakat herhangi bir açıklamada bulunmaz. Bkz. İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadir*, III/135.

⁴⁹⁸ Haber-i vâhidin kıyasa takdimi ile ilgili bkz. Serahsî, *Usûl*, I/338-41. Ayrıca bkz. Leknevî, *Zaferü'l-Emânî*, s. 205-6.

⁴⁹⁹ İbn Hazm, *el-İhkâm*, VII/54. Bu rivâyeti daha sonraları, İbn Kayyim (751/1350) (Bkz. İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-Muvakkûn*, I/77.), Zerkeşî (794/1391) (Bkz. Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît*, IV/31; *en-Nüket*, II/319), Aliyyü'l-Kârî (1014/1605) (Bkz. Aliyyü'l-Kârî, *Mirkât*, I/41.) gibi âlimler de eserlerinde nakletmişlerdir.

“Ebû Hanîfe’nin, zayıf hadisin reyden evlâ olduğu görüşünde olduğu hususunda Hanefilerin tamamı görüş birliğine varmışlardır.”⁵⁰⁰

Aliyyü’l-Kârî (1014/1605) de Ebû Hanîfe’nin zayıf hadisi kıyasa tercih ettiğini ifade eder. O, Hanefilere ashab-ı rey denilmesinin, hadislerle amel etmedikleri, rivâyetleri ve hadis nakletmeyi bilmediklerine dair olan zanna dayandığını ifade etmekte ve bu zannın doğru olmadığını belirterek cevap olarak şu cümleyi sarf etmektedir:

“Onların (Hanefilerin) kuvvetli görüşleri, zayıf hadisi, çürütülmesi muhtemel olan mücerret kıyasa tercih etmektir.”⁵⁰¹

Ebû Hanîfe’nin zayıf hadisi kıyasa tercih ettiğine dair rivâyetler olmakla birlikte, onun yaşamış olduğu dönemde zayıf hadisin terim anlamıyla değil de kelime anlamıyla kullanılıyor olması, onun zayıf hadis ile neyi kastettiği hususunda bazı tartışmalara neden olmuştur. Bazı âlimler, hasen tabirini ilk olarak Tirmizî’nin kullandığını iddia ederek ondan önce yaşamış âlimlerin zayıf hadisi kıyasa takdim ederlerken, aslında hasen seviyesindeki zayıfları kastettiklerini iddia etmişlerdir. İbn Teymiyye (728/1328) ve öğrencisi İbn Kayyim (751/1350) bu kanaattedir.⁵⁰²

İbn Kayyim, Hanefilerin zayıf hadisi kıyas ve reye tercih ettiklerini belirtir ve bazı örnekler verdikten sonra aslında onların hasen hadisi kastettiklerini iddia eder:

“Ebû Hanîfe merhumun ashâbı, Ebû Hanîfe’nin, zayıf hadisin reyden evlâ olduğu görüşünde olduğu hususunda görüş birliğine varmışlardır. Ebû Hanîfe, mezhebini de bu prensip üzerine kurmuştur. Söz gelimi, kahkaha hadisini zayıflığına rağmen kıyas ve reye, seferde hurma nebizi ile abdest alma hadisini, zayıflığına rağmen kıyas ve reye takdim etmiştir. Hadis zayıf olmasına rağmen, değeri on dirhemden küçük olan eşyayı çalan hırsızın kolunun kesilemeyeceğine hükmetmiştir... Zayıf hadis ve sahâbe sözlerinin kıyas ve reye tercih edileceği Ebû Hanîfe ve İmâm Ahmed’in müşterek görüşüdür. Selefîn ıstılahındaki ‘zayıf’ ifadesinden kasıt, müteahhirûnun ıstılahındaki ‘zayıf’ değildir. Aksine müteahhirûnun

⁵⁰⁰ Zerkeşî, *en-Nüket*, II/319; Tânevî, *Kavâid*, s. 95-6.

⁵⁰¹ Aliyyü’l-Kârî, *Mirkat*, I/3.

⁵⁰² Bkz. İbn Kayyim, *İ’lâmü’l-Muvakkîn*, I/77; Sehâvî, *Fethü’l-Muğîs*, I/15; Tânevî, *Kavâid*, s. 100.

hasen diye adlandırdığını mütekaddimûn ‘zayıf’ diye isimlendirmişlerdir.”⁵⁰³

İbn Kayyim’in bu kanaatine katılmayan Muhammed Avvâme, İbn Teymiyye’nin iddia ettiği gibi⁵⁰⁴ hasen teriminin Tirmizî ile kullanılmaya başladığını kabul etmez. O, Tirmizî’den önce de bu tabirin yaygın bir şekilde kullanıldığını, bununla birlikte hasen tabirinin kullanımının Tirmizî ile mübâlağalı bir hale geldiğini savunur.⁵⁰⁵ Nitekim hasen hadis zaten makbul olduğu için “hasen reye mukaddemdir” denmesinin bir anlam ifade etmeyeceğini belirtir.⁵⁰⁶

Hanefiler zayıf hadisi kıyasa takdim ederken muhtemelen hasen seviyesindeki zayıf hadisi kastetmemişlerdir. Bununla birlikte Ebû Hanîfe’nin kastetmiş olduğu zayıf hadisin neyi ifade ettiğinin tespit edilmesi de pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü zayıf terimi istilâhî mânâsını henüz kazanmadığı için Ebû Hanîfe’nin yaşadığı olduğu dönemdeki zayıf hadis ile daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan zayıf hadis kavramı aynı değildir. Bundan dolayı daha sonraki muhaddislerin zayıf gördükleri hadisleri Ebû Hanîfe’nin zayıf görmemesi mümkündür. O halde kesin olarak Hanefiler şu hadisleri zayıf olduğu halde kıyasa tercih etmişlerdir demek mümkün değildir. Bununla birlikte Hanefilerin kıyasa tercih ettiklerini belirttikleri hadisler araştırıldığında, bu hadislerin birçoğunun muhaddisler tarafından zayıf görüldüğü anlaşılacaktır. Bu hadislerin aynı şekilde Hanefiler tarafından da zayıf görülmüş olması muhtemeldir. Nitekim bazı hadisleri kıyasa tercih ettiklerini eserlerinde sık sık vurgulamaları onların bu rivayetlerin sıhhati konusunda emin olmadıklarını göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında, *el-Hidâye*’de bulunan şu hadisleri -kesin olarak zayıf olduğu için kıyasa tercih ettiklerini söyleyemesek de- bu kapsamda değerlendirebiliriz:

⁵⁰³ İbn Kayyim, *I’lâmü’l-Muvakkûn*, I/77.

⁵⁰⁴ Bkz. Sehâvî, *Fethü’l-Muğîs*, I/15.

⁵⁰⁵ Tânevî, *Kavâid*, s. 106.

⁵⁰⁶ Tânevî, *Kavâid*, s. 107.

1. لَيْسَ فِي الْقَطْرَةِ وَالْقَطْرَتَيْنِ مِنَ الدَّمِّ وَضُوءٌ إِلَّا أَنْ يَكُونَ سَائِلًا

“Akmadığı sürece bir-iki damla kandan dolayı abdest gerekmez.”⁵⁰⁷

Hadisi Dârekutnî rivâyet etmiştir. Rivâyet şu şekildedir:

Peygamber (sas) → Ebû Hüreyre → Saîd b. Müseyyib → Meymûn b. Mihrân → Babası → Muhammed b. Fadl → el-Hasan b. Ali er-Rezzâz → Muhammed b. İsmâil el-Ahmesî → Muhammed b. Nûh el-Cündeysâbûrî → Dârekutnî.

لَيْسَ فِي الْقَطْرَةِ وَلَا الْقَطْرَتَيْنِ مِنَ الدَّمِّ وَضُوءٌ إِلَّا أَنْ يَكُونَ دَمًا سَائِلًا

“Kan, akıcı olmadığı sürece bir-iki damla kandan dolayı abdest gerekmez.”⁵⁰⁸

Dârekutnî'nin naklettiği ikinci rivâyet ise şöyledir:

Peygamber (sas) → Ebû Hüreyre → Meymûn b. Mihrân → Babası → Muhammed b. el-Fadl b. Atıyye → Haccâc b. Nusayr → Süfyân b. Ziyâd Ebû Sehl → Ahmed b. İsa b. Ali el-Havvâs → Dârekutnî.

لَيْسَ فِي الْقَطْرَةِ وَالْقَطْرَتَيْنِ مِنَ الدَّمِّ وَضُوءٌ حَتَّى يَكُونَ دَمًا سَائِلًا

“Akıcı olmadıkça bir-iki damla kandan dolayı abdest bozulmaz.”⁵⁰⁹

Dârekutnî senesinde bulunan Muhammed b. Fadl b. Atıyye, Süfyân b. Ziyâd ve Haccâc b. Nusayr'ın zayıf olduğunu söylemektedir.⁵¹⁰ Zeylaî ve İbn Hacer de rivâyetin zayıf olduğunu belirtmektedir.⁵¹¹

Hanefîler bu rivâyeti ve bundan sonra nakledeceğimiz Hz. Ali'nin sözünü kıyasa tercih ederek hüküm verdiklerini belirtirler.⁵¹² *el-Hidâye*'de nakledilen Hz. Ali'ye atfedilen söz şu şekildedir:

⁵⁰⁷ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/17.

⁵⁰⁸ Dârekutnî, *Sünen*, I/156 (no. 571).

⁵⁰⁹ Dârekutnî, *Sünen*, I/156 (no. 572).

⁵¹⁰ Dârekutnî, *Sünen*, I/156 (no. 571-2).

⁵¹¹ Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/44; Askalânî, *ed-Dirâye*, I/33.

⁵¹² Bkz. *el-Mebsût*, I/133; Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/17.

وَقَوْلُ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حِينَ عَدَّ الْأَحْدَاثَ جُمْلَةً : أَوْ دَسَعَةً تَمَلَا الْفَمَ

Ali (ra), abdesti bozan şeyleri sayarken “veyahut kişi ağız dolusu kusarsa” cümlesini de zikretmiştir.⁵¹³

Bu hadisi Beyhakî, Ebû Hüreyre kanalıyla Hz. Peygamber’den rivâyet etmiştir.

يُعَادُ الْوُضُوءَ مِنْ سَبْعٍ : مِنْ إِقْطَارِ الْبَوْلِ . وَالِدَمِّ السَّائِلِ . وَالْقَيْءِ . وَمِنْ دَسَعَةٍ تَمَلَا الْفَمَ . وَنَوْمِ الْمَضْجَعِ وَفَهْقِهِةِ الرَّجُلِ فِي الصَّلَاةِ . وَخُرُوجِ الدَّمِّ

“Abdest yedi şeyden dolayı iade edilir: Bevl damlası, akıcılığı olan kan, kusma, mideden ağız dolusu bir şey çıkması, dayanarak uyuma, kişinin namazda kahkaha ile gülmesi, kan çıkması.”⁵¹⁴

Zeylaî, Sehl b. Affân, Cârud b. Yezîd’in zayıf olduğunu belirtmekte⁵¹⁵ ve İbn Hacer de senedinin zayıf olduğunu ifade etmektedir.⁵¹⁶

Züfer, “Yemeğin mideden ağza gelmesi hadestir.” hadisini, önden ve arkadan çıkan her şey abdesti bozar hadisine kıyasen mutlak mânâda anlamış ve ne kadar olursa olsun kişi kusarsa abdesti bozulur demiştir. Genel olarak Hanefiler ise “Akmadığı sürece bir-iki damla kandan dolayı abdest bozulmaz.” hadisini ve Hz. Ali’nin abdesti bozan şeyler arasında saydığı “Veyahut kişi ağız dolusu kusarsa..” cümlesini delil getirerek ağız dolusu kadar çok miktarda olmadıkça kusmaktan dolayı abdestin bozulmayacağı hükmünü vermişlerdir.⁵¹⁷

Hanefiler, zayıf hükmü verilen bu iki rivâyeti kıyasa tercih ettiklerini belirtmektedirler.⁵¹⁸ Fakat Hanefilerin de muhaddisler gibi bu rivâyetleri zayıf addettiği kesin olarak söylenemez.

⁵¹³ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/17.

⁵¹⁴ Bkz. Zeylaî, *Nasbu’r-Râye*, I/44; Askalânî, *ed-Dirâye*, I/33.

⁵¹⁵ Zeylaî, *Nasbu’r-Râye*, I/44.

⁵¹⁶ Askalânî, *ed-Dirâye*, I/33.

⁵¹⁷ Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, I/133; Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/17.

⁵¹⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, I/133; Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/17.

2. *الَا مَنْ ضَحِكَ مِنْكُمْ فَهَقَمَهُ فَلْيَعِدْ الْوُضُوءَ وَالصَّلَاةَ حَيِّبًا*

“Her kim namazda kahkaha ile güldüyse abdestini ve namazını iade etsin.”⁵¹⁹

Hadis, Ebû Mûsâ el-Eş’arî, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Ömer, Enes b. Mâlik, Câbir b. Abdillâh, Ebû Saîd, İmrân b. el-Husayn ve Ebû Melîh’ten rivâyet edilmiştir. Ayrıca İbn Aliye, Ma’bed el-Cühenî, İbrahim en-Nehaî ve Hasan’ın mürsellerinin meşhur olduğu nakledilmektedir.⁵²⁰ İbnü’l-Hümâm, ehl-i hadisin, mürsel rivâyetleri daha kuvvetli gördüğünü ve Hanefîlerin indinde mürsel haberin huccet olduğunu nakletmektedir.⁵²¹

Serahsî, *el-Mebsût*’da, Alaaddin es-Semerkindî de *Tuhfetü’l-Fukahâ* isimli eserinde⁵²² bu hadise aynı şekilde yer verir ve Serahsî, bu sünnet karşısında kıyası terk ettiklerini belirtir.⁵²³

Ebû Yûsuf’un *el-Âsâr*’da naklettiği rivâyet şu şekildedir:

Peygamber (sas) → Ma’bed → Hasan → Mansûr b. Zâzân → Ebû Hanîfe → Ebû Yûsuf → Yûsuf.

عن النبي صلى الله عليه وسلم انه بينما هو في الصلاة اذ اقبل اعمى يريد الصلاة فوقع في زبية فاستضحك بعض القوم حتى فقهه فلما انصرف النبي صلى الله عليه وسلم قال من كان منكم فقهه فليعد الوضوء والصلاة.

“Peygamber (sas) namaz kıldırırken âmâ bir kimse namaz kılmak için içeri girdi ve çukura düştü. Cemaat kahkaha ile güldü. Bunun üzerine Peygamber (sas) ‘Sizden kim kahkaha ile güldüyse abdestini ve namazını iade etsin.’ buyurdu.”⁵²⁴

Şeybânî’nin naklettiği rivâyetler ise şu şekildedir:

⁵¹⁹ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/19. Dârekutnî, *Sünen*, I/160-174.

⁵²⁰ Zeylaî, *Nasbu’r-Râye*, I/47-51. Dârekutnî, *Sünen*, I/160-174.

⁵²¹ Bkz. *Fethü’l-Kadîr*, I/52. İbnü’l-Hümâm, hadisin mürsel ve muttasıl birçok varyantını zikreder ve her biri hakkında sened tahlili yapar. Yaptığı açıklamalardan rivâyetin zayıf olmadığı kanaatinde olduğu anlaşılmalıdır.

⁵²² Semerkandî, *Tuhfetü’l-Fukahâ*, I/25

⁵²³ Serahsî, *el-Mebsût*, I/139.

⁵²⁴ İsbahânî, *Müsnedü el-İmâm Ebî Hanîfe*, 223; Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, I/28, no. 135. Ayrıca bkz. Dârekutnî, *Sünen*, I/166, (no. 611).

Peygamber (sas) → el-Hasan el-Basrî → Mansûr b. Zâzân → Ebû Hanîfe → Muhammed.

بينما هو في الصلاة إذ أقبل أعمى من قبل القبلة يريد الصلاة ، والقوم في صلاة الفجر ، فوقع في زبية ، فاستضحك بعض القوم حتى قهقهه ، فلما فرغ رسول الله صلى الله عليه وسلم ، قال : من كان قهقهه منكم فليعد الوضوء والصلاة

“Peygamber (sas) namaz kıldırırken âmâ bir kimse namaz kılmak için kible tarafına yöneldi. Bu esnada cemaat sabah namazındaydı. Ama şahıs çukura düşünce, cemaatten bazıları kahkaha ile güldü. Bunun üzerine Peygamber (sas) namazı bitirince; ‘Sizden kim kahkaha ile güldüyse abdestini ve namazını iade etsin.’ buyurdu.”⁵²⁵

İbrâhim → Hammâd → Ebû Hanîfe → Muhammed.

عن إبراهيم في الرجل يقهقه في الصلاة ، قال : يعيد الوضوء والصلاة ، ويستغفر ربه ؛ فإنه أشد الحدث

İbrâhim, namazda kahkaha ile gülen bir kimse hakkında şöyle demiştir: “Abdesti ve namazı iade eder ve Allah’a da tövbe eder. Çünkü bu yaptığı şey hadesin en ağırısıdır.”⁵²⁶

Ebû Hanîfe’nin *Müsned*’inde nakledilen rivâyetler ise şu şekildedir:

Peygamber (sas) → Ebû Saîd → el-Hasan → Mansûr b. Zâzân → Ebû Hanîfe → Züfer → el-Hakem → Amcası Muhammed b. el-Muğîre → Selm b. Isâm → Ebû Muhammed b. Hayyân.

Peygamber (sas) → Ebû Saîd → el-Hasan → Mansûr b. Zâzân → Ebû Hanîfe → Mekkî b. İbrâhim → İsmâil b. Muhammed → İshâk b. İbrâhim → Muhammed b. İbrâhim.

بينما هو في الصلاة إذ أقبل أعمى يريد الصلاة ، فوقع في روية فاستضحك بعض القوم ، حتى قهقهه ، فلما انصرف قال النبي صلى الله عليه وسلم : من كان منكم قهقهه فليعد الوضوء والصلاة

⁵²⁵ Şeybânî, *el-Âsâr*, I/210, no. 162.

⁵²⁶ Şeybânî, *el-Âsâr*, I/211, no. 163.

“Peygamber (sas) namaz kıldırırken âmâ bir kimse namaz kılmak için kible tarafına yöneldi. Şahıs çukura düşünce, cemaatten bazıları kakhaha ile güldü. Bunun üzerine Peygamber (sas) namazı bitirince; ‘Sizden kim kakhaha ile güldüyse abdestini ve namazını iade etsin.’ buyurdu.”⁵²⁷

Ebû Yûsuf ve Şeybânî’nin nakletmiş olduğu rivâyetlere bakıldığında bunların mürsel rivâyetler olduğu görülmektedir. Ebû Hanîfe’nin *Müsned*’indeki Ebû Saîd’den nakledilen rivâyeti Zeylâî ve İbn Hacer eserlerine almamışlardır.⁵²⁸

Müsned rivâyetlerin tamamının zayıf olduğu belirtilmektedir. Bu değerlendirmeleri şöylece özetleyebiliriz: Dârekutnî Ebû Hüreyre’den rivâyet etmiş ve seneddeki Abdülazîz ve Abdülkerîm’in zayıf olduklarını söylemiştir. İbn Ömer’den gelen İbn Adî’nin eserinde naklettiği rivâyetin ise İbnü’l-Cevzî sahîh olmadığını söylemiştir. Yine Dârekutnî’nin naklettiği Enes’ten gelen rivâyette Eyyüb’ün zayıf olduğu; Câbir’den gelen rivâyetin Yezid b. Sinân’dan dolayı zayıf olduğu; İmrân b. Husayn’dan gelen rivâyetin senedinin zayıf olduğu; Ebû Melîh’in rivâyetinin metninde bulunan Hasan b. Dînâr ve İbn İmâre’nin zayıf oldukları söylenmektedir.⁵²⁹

Kâsânî, hadise yönelik Şâfiî’nin yöneltmiş olduğu eleştirileri cevaplandırır. Şâfiî, iki yönden rivâyeti eleştirmiştir. Bunlardan birincisi, Hz. Peygamber’in mescidinde su kuyusu bulunmadığı, ikincisi ise sahâbenin Rasûlüllah’ın arkasında namaz kılarken gülmüş olamayacağıdır. Kâsânî, Şâfiî’nin iddiasının yersiz olduğunu söyler ve Hz. Peygamber’in mescidinde yağmur sularının biriktiği bir çukur olduğunu ifade eder. Şâfiî’nin ikinci iddiasına da şöyle cevap verir: “Bize, hulefâ-i râşidîn, aşere-i mübeşşere, ilk muhacirler, fakîh sahâbîler ve ensârın büyüklerinin güldüğü rivâyet edilmiyor ki, bilakis namazda gülenler; bazı gençler, bedeviler veya bazı cahil münafıklardır. Hatta bir bedevinin mescide bevl ettiği bile rivâyet edilmiştir.”⁵³⁰

⁵²⁷ *Müsned el-İmâm Ebî Hanîfe*, 223.

⁵²⁸ Zeylâî, *Nasbu’r-Râye*, I/47-51; Askalânî, *ed-Dirâye*, I/34-37.

⁵²⁹ Zeylâî, *Nasbu’r-Râye*, I/47-51. Dârekutnî, *Sünen*, I/160-174.

⁵³⁰ Kâsânî, *Bedâiu’s-Sanâi*, I/32.

Abdülazîz el-Buhârî (730/1329) Pezdevî'nin (482/1089) *Usûl*'üne yazdığı şerhi *Keşfü'l-Esrâr*'da musarrât hadisinden bahsederken kahkaha hadisine de değinir ve şöyle der:

“Bize, neden Ma’bed el-Cühenî gibi fakîh olduğu bilinmeyen bir râvîsi olduğu halde, kıyasa muhalefet ederek kahkaha hadisi ile amel edip, amel yönünden daha makbul, metnen ve seneden daha kuvvetli (ki Ebû Hüreyre, Ma’bed’den daha üstündür) musarrât hadisi ile amel etmediğimiz sorulursa şöyle deriz: Kahkaha hadisi Ebû Muse’l-Eş’arî, Câbir, Enes, İmrân b. el-Husayn ve Üsâme b. Zeyd gibi pek çok sahâbîden rivâyet edilmiştir. Ayrıca Ali, İbn Mes’ûd, İbn Ömer, Hasan, İbrahim, Mekhûl gibi sahâbe ve tâbiînün büyükleri onunla amel etmişlerdir. Bundan dolayı hadisin kabulü ve kıyasa takdimi gereklidir.”⁵³¹

Hanefîler bu hadisi kıyasa tercih etmişlerdir. Onları buna sevk eden en büyük etken bu konunun taabbudî bir konu olmasıdır. Çünkü taabbudî konularda akıldan ziyade nakil öne çıkmaktadır. Hanefîler bu rivâyette sahâbe ve tabiînün amelini de rivâyetin hucciyetinde delil olarak göstermektedirler. Hanefîlere göre rivâyet zayıf görülse de sahâbe ve tabiînün o rivâyet ile amel etmesi, rivâyeti makbul hale getirmeye yetmektedir.

3. أَقْلُ الْحَيْضِ لِلْحَارِيزَةِ الْبَكْرِ وَالنَّيْبِ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ وَلَيَالِيهَا وَأَكْثَرُهُ عَشْرَةُ أَيَّامٍ

“Evli veya bakire bir hanım için hayzın en azı üç, en çoğu on gündür.”⁵³²

Hadis, Ebû Ümâme, Vâsile b. el-Eska’, Muâz b. Cebel, Ebû Saîd el-Hudrî, Enes b. Mâlik, Âişe ve Süfyân’dan rivâyet edilmiştir.⁵³³

Ebû Ümâme’den Dârekutnî⁵³⁴ ve Taberânî⁵³⁵ rivâyet etmiş, Dârekutnî, İbn Adî⁵³⁶, İbn Hibbân zayıf olduğunu belirtmiştir. Vâsile b. el-Eska’dan Dârekutnî⁵³⁷ ve

⁵³¹ Alâeddin Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, II, 557-8.

⁵³² Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/38.

⁵³³ Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/191.

⁵³⁴ Dârekutnî, *Sünen*, I/216 (no. 834) rivâyetin zayıflığı hususunda diğer görüşler için bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/191.

⁵³⁵ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, VIII/129, no. 7586; *el-Mu'cemü'l-Evsat*, I/189, no. 599.

İbnü'l-Cevzî⁵³⁸ rivâyet etmiş ve bazı râvîlerinin zayıf olduğunu belirtmiştir.⁵³⁹ Muâz b. Cebel, Ebû Saîd el-Hudrî, Enes b. Mâlik ve Âişe'den İbnü'l-Cevzî⁵⁴⁰ rivâyet etmiştir. Süfyân'dan ise, Dârekutnî⁵⁴¹ rivâyet etmiştir.

Serahsî, bu hadise eserinde (أَقَلُّ الْحَيْضِ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ وَكَثْرُهُ عَشْرَةُ أَيَّامٍ) “*Hayzın en azı üç, en çoğu da on gündür.*” şeklinde yer vermekte ve hadisin Ömer, Ali, İbn Mesûd, İbn Abbâs, Osman ibnü'l-Âs es-Sakafî, Enes b. Mâlik'den (ra) rivâyet edildiğini belirtmektedir. Rivâyeti naklettikten sonra, miktarlar konusunun kıyasla bilinemeyeceğini, ancak nakil yoluyla Peygamber'den (sas) öğrenilebileceğini ifade etmektedir.⁵⁴²

İbn Kayyim, Hanefîlerin bu hadisi kıyasa tercih ettiklerini belirtmektedir.⁵⁴³

İbnü'l-Hümâm, bu hadisin merfû ve mevkuf çeşitli tarîklerini, zayıf olduklarını da belirterek nakleder ve birçok tarîkten gelmesi hasebiyle zayıf rivâyetlerin hasen seviyesine yükseleceğini belirtir. İbnü'l-Hümâm, mukadderât-ı şer'iyeye konusunda rey ile hüküm verilemeyeceğini belirtir. Bundan dolayı sahâbenin uygulamış olduğu mevkuf rivâyetlerin de merfû hükmünde olacağını belirtir. İbnü'l-Hümâm, rivâyetin sahâbe ve tabiînden insanı tatmin edecek birçok tarîkten gelmesiyle rivâyetin merfû derecesine çıkacağını ve böylece zayıf râvîlerin de *ceyyid* (makbul) olacağını belirtir.⁵⁴⁴

III. AMELLERİN FAZİLETLERİ KONUSUNDA ZAYIF HADİS KULLANIMI

Amellerin faziletleri konusundaki zayıf hadislerin rivâyet edilebileceğini Süfyân es-Sevrî (161/777), Abdullah b. Mübârek (181/749), Süfyân b. Uyeyne

⁵³⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, II/373.

⁵³⁷ Dârekutnî, *Sünen*, I, 216, no. 835.

⁵³⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-Mütenâhiye*, I/383, no. 643.

⁵³⁹ Dârekutnî, *Sünen*, I, 216, no. 835.

⁵⁴⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-Mütenâhiye*, I/382-383, no. 639-641.

⁵⁴¹ Dârekutnî, *Sünen*, I, 208, no. 798.

⁵⁴² Serahsî, *el-Mebsût*, III/137.

⁵⁴³ İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-Muvakkîn*, I/77.

⁵⁴⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/162.

(198/813), Abdurrahman b. Mehdî (198/813) ve Ahmed b. Hanbel (241/855) gibi ilk dönem âlimleri ifade etmektedir.⁵⁴⁵ Onların bu tür hadisleri rivâyet etmeyi câiz görmeleri muhtemelen aynı zamanda bu rivâyetlerle amelî de câiz gördükleri anlamına gelmektedir. Bununla birlikte zayıf hadisler ile amel edilebileceği ifadesini ilk olarak kullanan kişinin Nevevî (676/1277) olduğunu söyleyebiliriz.⁵⁴⁶

Nevevî, İbnü's-Salâh'ın (643/1245) fezâil konusunda zayıf hadis rivâyetini uygun gören kanaatine, bu hadislerle amel de edilebileceği şeklindeki yorumunu da ekleyerek şunları söylemiştir:

“Ehl-i Hadis ve diğer alimlere göre, Allah'ın sıfatları, haram helal vb. gibi ahkâm konuları haricinde, kıssalar, fezâil-i a'mâl, mevâiz gibi konularda senedlerde müsamahakâr davranılması, mevzû hadis dışındaki zayıf hadislerin za'fiyeti belirtilmeksizin rivâyet edilmesi ve bunlarla amel edilmesi caizdir.”⁵⁴⁷

Nevevî ile birlikte amellerin fazileti hususunda zayıf hadislerle amel edilebileceği açık bir şekilde ifade edilmeye başlamasının yanında, mevzû olmamak şartıyla zayıf hadis kullanılmasının müstehap olduğu anlayışı da ifade edilir olmuştur:

“Muhaddis, fakîh ve diğer bazı âlimler, fezâil, tergîb ve terhîb konularında mevzû olmamak (şartıyla) zayıf hadislerle amel etmeyi caiz ve müstehap görürler.”⁵⁴⁸

Fezâil konusunda zayıf hadis rivâyetine ve dolayısıyla onlarla amel etmeye olumlu bakan âlimler arasında İbn Receb (795/1392), Irâkî (806/1403), Sehâvî (902/1496) ve Aliyyü'l-Kârî (1014/1605) sayılabilir.⁵⁴⁹

İbn Hacer, amellerin fazileti konusunda zayıf hadislerle amel edebilmeyi üç şarta bağlamıştır.⁵⁵⁰

⁵⁴⁵ Bkz. Leknevî, *el-Ecvibe*, s. 36 vd.

⁵⁴⁶ Şahyar, “Zayıf Hadisle Fezâil Konusunda Amel Edilebilirlik Fikrinin Doğuşu ve Gelişimi”, s.43.

⁵⁴⁷ Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, I/298.

⁵⁴⁸ Nevevî, *el-Ezkâr*, I/8.

⁵⁴⁹ Bkz. Şahyar, *Zayıf Hadis rivâyeti*, s. 15.

⁵⁵⁰ Süyûtî, *Tedribür-Râvî*, I/298-9.

1. Zayıflık şiddetli olmamalı. Bu durumda; *kezzâb*⁵⁵¹, *müttehem bi'l-kizb*⁵⁵² ve *fuḥş-ı galât*⁵⁵³ olan râvînin tek kaldığı rivâyet, (bu şartın) dışında kalır.
2. Amel edilen bir asla (İslâm dininin genel esaslarına) uygun olması.
3. (Zayıf hadisle) amel edilirken, onun sabit olduğuna değil, ihtiyaten amel edildiğine inanılmalıdır.⁵⁵⁴

Muhaddisler gibi, fakîhler da fezâil konularında zayıf hadislerle amel edilebileceği kanaatindedir. Örneğin, İbnü'l-Hümâm (861/1456) amellerin faziletlerine dair konularda zayıf hadislerle amel edilebileceğini düşünmekte ve zayıf haberle müstehap⁵⁵⁵ hükmünün tespit edilebileceğini ifade etmektedir. İbnü'l-Hümâm'ın ifadesi şöyledir:

“Müstehâb (hükmü) mevzû olmayan zayıf (haber) ile sabit ol(abilir).”⁵⁵⁶

İbnü'l-Hümâm, başka bir yerde ise şöyle söylemektedir:

“Mevzû olmayan zayıf hadis ile fezâil-i a'mâl konularında amel edilir.”⁵⁵⁷

⁵⁵¹ *Kezzâb*: Fazlaca yalan söyleyen, aşırı yalancı anlamında mübalağa ile ism-i fâil olup cerh lafızlarından biridir. Cerhin altıncı ve en ağır mertebesine delâlet eder. Bu ve benzeri lafızlarla cerhedilen ravi, adalet vasfını kaybetmiş demektir. Hadisleri yazılmaz. Rivâyetlerine hiçbir şekilde itibar edilmez. Hatta başka rivâyeti kuvvetlendirmesi için bile kullanılamaz. (Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 181.)

⁵⁵² *Müttehem bi'l-kizb*: Yalan söylemekle itham edilen mânâsına cerh lafzıdır. Cerhin beşinci derecesine delâlet eder. Bu mertebede bulunan lafızlardan biriyle cerh edilmiş olan ravi, ağır cerhe uğramış demektir. Bu yüzden metrûk addedilir. Hadisleri yazılmaz. İ'tibar için dikkate alınmaz. İstiḥâda yarayışlı sayılmaz. (Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 297.)

⁵⁵³ *Fuḥş-ı galât*: *Kesret-i galât* olarak da kullanılan bu terim, çok hata yapmak, hatası çok olmak demektir. Ravinin cerh edilmesine yol açan ve metâin-i aşere denilen on tenkit esasından zabıtlı ilgili olanlardandır. Ravinin çokça yanılması, rivâyet ettiği hadislerde çokça yanılmasını ifade eder. (Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 180.)

⁵⁵⁴ Süyûtî, *Tedribür-Râvî*, I/298-9. Ayrıca bkz. Leknevî, *Zaferü'l-Emânî*, s. 186-9.

⁵⁵⁵ İbnü'l-Hümâm'ın çağdaşı, İranlı şâfiî fakîh Celâleddin ed-Devvânî (908/1502) de ahkâm-ı şer'iyede olmamak şartıyla fezâilde zayıf hadisle amel etmenin caizliğin ötesinde müstehap olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Leknevî, *el-Ecvibe*, s. 55-56.

⁵⁵⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, II/133.

⁵⁵⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/349.

İbn Âbidîn de eserinde amellerin faziletleri hususunda zayıf hadislerle amel edilebileceğini yeri geldikçe zikretmiştir.⁵⁵⁸

Hanefîler, amellerin fazileti konusunda zayıf hadis rivâyetini kabul etmekle birlikte genel olarak ahkâmıla ilgili hadisleri kullanmaları sebebiyle eserlerinde fezâil ile ilgili çok fazla hadise yer vermemişlerdir. Fakat az da olsa amellerin faziletleri kapsamına girebilecek hadislere rastlanmaktadır. *el-Hidâye*'de yer alan hadislerden tesbit edebildiğimiz kadarıyla, amellerin faziletleri kapsamında ele alınabilecek zayıf hadislere bu bölümde yer vereceğiz.

A. Teşvik Etme

Hanefîler çok fazla olmasa da eserlerinde teşvik sadedinde muhaddisler tarafından zayıf olarak değerlendirilen bazı hadislere yer vermişlerdir. *el-Hidâye*'de bulunan şu hadis bu grup içerisinde ele alınabilir:

انَّ النَّبِيَّ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ تَوَضَّأَ مَرَّةً مَرَّةً وَقَالَ : هَذَا وَضُوءٌ لَا يَقْبَلُ اللَّهُ تَعَالَى الصَّلَاةَ إِلَّا بِهِ، وَتَوَضَّأَ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ وَقَالَ : هَذَا وَضُوءٌ مَنْ يُضَاعَفُ اللَّهُ لَهُ الْأَجْرَ مَرَّتَيْنِ ، وَتَوَضَّأَ ثَلَاثًا ثَلَاثًا وَقَالَ : هَذَا وَضُوءِي وَوَضُوءُ الْأَنْبِيَاءِ مَنْ قَبِلِي ، فَمَنْ زَادَ عَلَيَّ هَذَا أَوْ نَقَصَ فَقَدْ تَعَدَّى وَظَلَمَ

“Hz. Peygamber (sas) organlarını birer defa yıkayarak abdest aldı ve şöyle buyurdu: ‘*Bu öyle bir abdesttir ki Allah, namazı onsuz kabul buyurmaz.*’ İkişer defa yıkayarak abdest aldı ve şöyle buyurdu: ‘*Bu, Allah’ın kendisine iki kat ecir verdiği kimsenin abdestidir.*’ Üçer defa yıkayarak abdest aldı ve şöyle buyurdu: ‘*Bu benim ve benden önceki peygamberlerin abdestidir. Kim ki, bundan fazla veya eksik yaparsa, sınırı aşmış ve kendine yazık etmiş olur.*’⁵⁵⁹

Hadis bu şekliyle kaynaklarda bulunmamaktadır. Muhtemelen iki rivâyet birleştirilerek nakledilmiştir. Aynı şekilde iki rivâyeti birleştirerek Serahsî⁵⁶⁰, Kâsânî⁵⁶¹ ve Semerkandî⁵⁶² de eserlerine almışlardır.

⁵⁵⁸ Bkz. İbn Abidin, *Reddü'l-Muhtâr*, I/128, 131, 385; II/23; VI/405.

⁵⁵⁹ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/15.

⁵⁶⁰ Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, I/13.

⁵⁶¹ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, I/97.

⁵⁶² Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukaha*, I/13.

Hadisin sonundaki (فَمَنْ زَادَ عَلَىٰ هَذَا أَوْ نَقَصَ فَقَدْ تَعَدَّى وَظَلَمَ) “*Kim ki, bundan fazla veya eksik yaparsa, sınırı aşmış ve kendine yazık etmiş olur.*” cümlesi başka bir hadisten alınarak ilk hadisle birlikte nakledilmiştir.

Rivâyetin ilk bölümünü, bazı değişik lafızlar olmakla birlikte, Abdullah b. Ömer, Übey b. Kâ'b, Zeyd b. Sâbit ve Ebû Hüreyre rivâyet etmiştir.⁵⁶³ Dârekutnî'nin İbn Ömer'den naklettiği ve iki senedle naklettiği rivâyet şu şekildedir:

Peygamber (sas) → İbn Ömer → Abdullah b. Dînâr → Hafs b. Meysera → Müseyyib b. Vâdih → Hasan b. Süfyân → Da'lec b. Ahmed → Dârekutnî.

Peygamber (sas) → İbn Ömer → Abdullah b. Dînâr → Hafs b. Meysera → Müseyyib b. Vâdih → Abbâs b. Fadl b. Reşîd → İsmail b. Muhammed Saffâr → Dârekutnî.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ تَوَضَّأَ رَسُولُ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- مَرَّةً مَرَّةً وَقَالَ هَذَا وُضُوءٌ مَنْ لَا يَقْبَلُ اللَّهُ مِنْهُ الصَّلَاةَ إِلَّا بِهِ. ثُمَّ تَوَضَّأَ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ وَقَالَ هَذَا وُضُوءٌ مَنْ يُضَاعَفُ اللَّهُ لَهُ الْأَجْرَ مَرَّتَيْنِ. ثُمَّ تَوَضَّأَ ثَلَاثًا ثَلَاثًا وَقَالَ هَذَا وُضُوءِي وَوُضُوءُ الْمُرْسَلِينَ مِنْ قَبْلِي

“Hz. Peygamber (sas) organlarını birer defa yıkayarak abdest aldı ve şöyle buyurdu: ‘*Bu öyle bir abdesttir ki Allah, namazı onsuz kabul buyurmaz.*’ İkişer defa yıkayarak abdest aldı ve şöyle buyurdu: ‘*Bu, Allah’ın kendisine iki kat ecir verdiği kimsenin abdestidir.*’ Üçer defa yıkayarak abdest aldı ve şöyle buyurdu: ‘*Bu benim ve benden önceki peygamberlerin abdestidir.*’”⁵⁶⁴

Hadisin senedindeki Müseyyib b. Vâdih’in⁵⁶⁵ zayıf olduğu nakledilmektedir.

İbn Mâce’nin naklettiği sened ise şu şekildedir:

*Peygamber (sas) → İbn Ömer → Muâviye b. Kurre → Abdurrahîm b. Zeyd Ammî → Merhûm b. Abdülazîz Attâr → Ebû Bekir b. Hallâd Bâhilî → İbn Mâce.*⁵⁶⁶

⁵⁶³ Zeylaî, *Nasbu’r-Râye*, I/27.

⁵⁶⁴ Dârekutnî, *Sünen*, I/80.

⁵⁶⁵ Bkz. Askalânî, *Lisânü’l-Mizan*, VI/40; *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, VIII/294.

⁵⁶⁶ İbn Mâce, *Tahâret*, 47 no. 419.

Abdurrahîm b. Zeyd'in zayıf olduğu ifade edilmektedir.⁵⁶⁷ *Nasbu'r-Râye*'de geçen diğer rivâyetlerin de zayıf oldukları nakledilmiştir.⁵⁶⁸ Biz burada örnek olarak bu rivâyetleri vermekle yetinip Hanefîlerin hadis hakkındaki görüşlerine geçeceğiz.

İbnü'l-Hümâm, şerhinde hadisin *el-Hidâye*'de geçtiği şekliyle mârûf olmadığını belirtmektedir. Hadisin ilk bölümünün çeşitli sahâbîlerden rivâyet edildiğini ifade ederek rivâyetler hakkındaki değerlendirmelere yer vermektedir. Yukarıda vermiş olduğumuz Darekutnî ve İbn Mace'nin eserlerinde yer verdikleri rivâyetleri ve zayıf olma sebeplerinden bahsetmesine rağmen herhangi bir savunma yapmamaktadır. Bundan dolayı bu zayıf hadisi ne sebeple kullandıkları hakkında kesin bir yorum yapmak mümkün değildir. Fakat muhtevasına bakıldığında teşvik için kullanılmış olduğu düşünülebilir.

İbnü'l-Hümâm, hadisin ikinci bölümü için de şu hadisi nakleder:

اِنَّ رَجُلًا اَتَاهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ : يَا رَسُولَ اللهِ كَيْفَ الطَّهُّورُ ؟ فَدَعَا بِمَاءٍ فِي اِنَاءٍ غَسَلَ كَفَّيْهِ ثَلَاثًا ثُمَّ غَسَلَ وَجْهَهُ ثَلَاثًا ثُمَّ غَسَلَ ذِرَاعَيْهِ ثَلَاثًا ثُمَّ مَسَحَ بِرَأْسِهِ ، اَدْخَلَ اَصْبُعَيْهِ السَّبَّاحَتَيْنِ فِي اُذُنَيْهِ وَمَسَحَ بِاَيْهَامَيْهِ عَلَيَّ ظَاهِرِ اُذُنَيْهِ ، وَبِالسَّبَّاحَتَيْنِ بَاطِنِ اُذُنَيْهِ ، ثُمَّ غَسَلَ رِجْلَيْهِ ثَلَاثًا ثَلَاثًا ثُمَّ قَالَ : هَكَذَا الوُضُوءُ ، فَمَنْ زَادَ عَلَيَّ هَذَا اَوْ نَقَصَ فَقَدْ اَسَاءَ وَظَلَمَ.

“Bir adam Hz. Peygamber’e (sas) gelip, ‘Yâ Rasûlallah! Abdest nasıl alınır?’ diye sordu. Hz. Peygamber de bir kap su isteyerek ellerini, yüzünü ve kollarını üçer kere yıkadı, sonra başına mesh etti. Şehâdet parmaklarını kulaklarına sokarak uçlarıyla içini, başparmaklarıyla dışını mesh etti. Daha sonra ayaklarını üçer kere yıkadı ve sonra: ‘İşte abdest böyle alınır. Kim buna bir şey ekler veya eksiltirse kendisine kötülük etmiş ve zulmetmiş olur.’”⁵⁶⁹

el-Hidâye'de iki rivâyet birleştirilerek verilen bu rivâyetten sonra “Buradaki korkutma ifadesi abdestteki üçlemenin sünnet olmadığı kanaatinde olanlar içindir.”

⁵⁶⁷ Bkz. Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XI/83; Zehebî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI/273; Askalânî, *Lisânü'l-Mizan*, VII/286.

⁵⁶⁸ Hadisin diğer senedleri için bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/29, 30.

⁵⁶⁹ Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 52 no. 135, Elbânî, hadisin hasen sahîh olduğunu söylemektedir. Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I, 128 no. 375.

şeklinde bir açıklama vardır.⁵⁷⁰ Hanefîlerin iki rivâyeti birleştirerek zikretmelerinin sebebinin, abdesti üçlemenin sünnet olduğu hususunu teyid olduğu söylenebilir.

B. Sakındırma

Hanefîlerin kullandığı bazı hadislerin muhtevası terhîb (sakındırma) içermektedir. Onlar belki de vermiş oldukları hükmün vurgusunu arttırmak için, aynı konuda başka rivâyetler olduğu halde bu rivâyetleri kullanmışlardır. Fakat onların zayıf olduğu halde bu rivâyetleri kullandıklarına dair kesin bir şey söylenemez. Bununla birlikte muhaddislerin zayıf olduğu kanaatinde oldukları şu hadisi, Hanefî fakîhlerin de zayıf görme ihtimâline binâen burada zikredebiliriz:

خَلَّلُوا اصَابِعَكُمْ كَيْ لَا تَتَخَلَّلَهَا نَارُ جَهَنَّمَ

“Parmaklarınızı hilâlleyin ki, cehennem ateşi hilâllemesin.”⁵⁷¹

Hadisi Dârekutnî Hz. Âişe’den ve Ebû Hüreyre’den rivâyet etmiştir. Hz. Âişe’den nakledilen rivâyet şöyledir:

Peygamber (sas) → Âişe → Urve → İbn Şihâb → Ömer b. Kays → el-Hâris b. Mansûr → Ali b. İbrâhim el-Vâsitî → Osman b. Ahmed ed-Dekkâk → Dârekutnî.

كَانَ رَسُولُ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- يَتَوَضَّأُ وَيُخَلِّلُ بَيْنَ اصَابِعِهِ وَيَذُلُّكَ عَقْبِيهِ وَيَقُولُ خَلَّلُوا بَيْنَ اصَابِعِكُمْ لَا يُخَلِّلُ اللَّهُ تَعَالَى بَيْنَهَا بِالنَّارِ وَيُلُّ لِلاَعْقَابِ مِنَ النَّارِ

“Rasûlüllah (sas) abdest alırken parmaklarının arasını hilâller, ökçelerini ovuşturur ve şöyle derdi: ‘Parmaklarınızın arasını hilâlleyin ki, Allahu Teâlâ aralarını ateşle hilâllemesin. Yazıklar olsun ateşte yanacak ökçelere.’”⁵⁷²

Ebû Hüreyre’den nakledilen rivâyet ise şu şekildedir:

Peygamber (sas) → Ebû Hüreyre → Mücâhid → Leys → Yahyâ b. Meymûn b. Atâ → Ali b. Müslim → Yakub b. İbrâhim el-Bezzâz → Dârekutnî.

⁵⁷⁰ Mergînânî, *el-Hidâye*, 15.

⁵⁷¹ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/15. Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, I/76. Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, I/22.

⁵⁷² Dârekutnî, *Sünen*, I/94, no. 312.

خَلَّلُوا بَيْنَ أَصَابِعِكُمْ لَا يُخَلِّلُهَا اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي النَّارِ

“Parmaklarınızın arasını hilâlleyin ki, Allah Azze ve Celle Kıyamet gününde ateşle hilâllemesin.”⁵⁷³

Nasbu'r-Râye'de, birinci rivâyetin senedindeki râvîlerden Yahya b. Meymûn'un *kezzâb*, Ömer b. Kays'ın ise *metrûk* olduğu belirtilmektedir.⁵⁷⁴ İbn Hacer de senedlerin zayıf olduğunu belirtmektedir.⁵⁷⁵

Taberânî ise rivâyeti şu şekilde nakletmiştir:

Peygamber (sas) → Vâsile → Mekhûl → Alâ' b. Kesîr → Hakîm b. Hidâm → Şeybân b. Ferrûh → el-Hüseyn b. İshâk → Taberânî.

مَنْ لَمْ يَخَلِّ أَصَابِعَهُ بِالْمَاءِ خَلَّلَهَا اللَّهُ بِالنَّارِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

“Kim parmaklarını suyla hilâllemese Allah kıyamet gününde onu ateşle hilâller.”⁵⁷⁶

Heysemî, Alâ' b. Kesîr'in zayıf olduğunu söylemektedir.⁵⁷⁷

İbnü'l-Hümâm eserinde Dârekutnî'nin bu rivâyetini ve rivâyetin zayıf olduğu yönündeki değerlendirmesini nakleder. Ayrıca bu rivâyetten daha açık bir şekilde Taberânî'nin rivâyetinin olduğunu da nakleder. İbnü'l-Hümâm, bu hadisi savunmak için dört *Sünen* kitabında⁵⁷⁸ da yer alan ve mânâ olarak onu destekleyen (إِذَا تَوَضَّأَتْ)

(فَاسْبِغِ الْوُضُوءَ وَخَلِّ بَيْنَ الْأَصَابِعِ) “Abdest aldığınız zaman tam olarak alın ve parmaklarınız aralarını hilâlleyin.” rivâyetini nakleder ve Tirmizî'nin bu rivâyet için yapmış olduğu “Bu hadis hasen sahîhtir.” şeklindeki değerlendirmesine aynen yer verir.⁵⁷⁹ Böylece İbnü'l-Hümâm, parmakların arasını hilâllemek ile ilgili Mergînânî'nin

⁵⁷³ Dârekutnî, *Sünen*, I/95, no. 313.

⁵⁷⁴ Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/26.

⁵⁷⁵ Askalânî, *ed-Dirâye*, I/24.

⁵⁷⁶ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XXII/64, no. 156.

⁵⁷⁷ Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I/540 no. 1209.

⁵⁷⁸ Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 55 no. 142; İbn Mâce, *Tahâret*, 54 no.448; Tirmizî, *Savm*, 69 no. 788; Nesâî, *Tahâret*, 92 no. 114.

⁵⁷⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/30.

kullanmış olduğu hadisi başka rivâyetlerle desteklemek suretiyle zayıflığını giderme çabası içerisine girmiş ve senedi zayıf olsa da mânâ itibariyle sahîh mesabesinde olup amel edilebileceğini vurgulamak istemiştir. Her ne kadar İbnü'l-Hümâm bu rivâyeti savunmuş olsa da, Hanefilerin amellerin fazîletleri konusunda olduğu için bu rivayet ile amel etmiş olmaları ihtimali bulunmaktadır.

IV. İHTİYATA DAHA UYGUN OLAN ZAYIF HADİSLERİN KULLANIMI

Şüpheli konularda hata ve günaha düşmemek için en güvenli usûlü ve çözümü benimsemeyi ifade eden ihtiyat prensibi fıkıh usûlü ve fıkıh başta olmak üzere dinî literatürde yaygın bir kullanım alanına sahiptir. İhtiyat, bazı usûlcüler tarafından bir usûl terimi olarak algılanmış olsa da, ilk dönem usûl kitaplarında özel bir başlık altında ele alınmamış, daha çok delillerin çatışması (tearuz) bahsinde bir tercih unsuru olarak söz konusu edilmiştir.⁵⁸⁰ Fakîhler, verdikleri pek çok hükümde ihtiyat unsurunu göz önünde bulundurmuşlar, gerektiğinde zayıf hadislerle dahi ihtiyata binâen amel etmişlerdir.

İhtiyât söz konusu olduğunda zayıf hadislerle amel edilebileceği düşüncesi pek çok âlim tarafından ifade edilmiştir. Örneğin, Nevevî (676/1278), *el-Ezkâr* isimli eserinde bunu şöyle ifade etmektedir:

“... Helal, haram, alışverişler, nikâh, talâk vb. ahkâm konularına gelince; bu konularda ancak sahîh veya hasen, bir de bazı alışverişlerin veya nikâh çeşitlerinin mekruh olduğunu ifade eden zayıf hadisler gibi ihtiyata uygun olan hadislerle amel edilir. Fakat bu (ihtiyata uygun olan) hadislerle amel etmek vacip değil, müstehaptır.”⁵⁸¹

Süyûtî (911/1505) de *Tedribü'r-Râvî*'de ahkâm konusunda ihtiyata binaen zayıf hadisle amel edilebileceğini belirtir:

⁵⁸⁰ Apaydın, “İhtiyat”, DİA, XXI, 577-8.

⁵⁸¹ Nevevî, *el-Ezkâr*, s. 8.

“Aynı şekilde zayıf hadisle, ihtiyata müteallik ise ahkâmda da amel edilir.”⁵⁸²

Sehâvî (902/1497) ise, ümmetin zayıf bir hadisi makbül telâkkî etmesini ihtiyat prensibiyle açıklar ve şunları söyler:

“Ümmet, zayıf bir hadisi makbül telâkkî etmişse, onunla sahîh gibi amel edilir, hatta böyle hadisler mütevâtir derecesine yükselir. (Gerekirse) kat’î delilleri nesh eder. Bundan dolayı Şâfiî de “Vârise vasiyet yoktur” hadisi hakkında: ‘Ehl-i hadis onu sabit görmemişse de ümmet makbul telâkkî ederek onunla amel etmiş ve hatta onu vasiyet âyetinin nâsihi kılmışlardır. Bazı alışverişlerin ve nikâh çeşitlerinin mekruh olduğunu ifade eden zayıf hadisler gibi bu hadis de ihtiyat kapsamına girmektedir.”⁵⁸³

Hanefîler de ihtiyata uygun olan konularda zayıf hadisle amel etmişlerdir. Hanefî fakîhlerin zayıf görüp görmediği konusunda kesin bir şey söyleyememekle birlikte, *el-Hidaye*’de kullanılan şu hadisleri, bu kapsamda ele alabiliriz:

1. إِذَا التَّقَى الْخَيْتَانِ وَتَوَارَتْ الْحَشْفَةُ وَجَبَ الْغُسْلُ ، انزَلَ او لَمْ يُنَزَلْ .

“Sünnet yerleri birbirine kavuştuğu ve erkeğin cinsel organının baş kısmı kaybolduğu zaman, boşalma olsun veya olmasın gusül vâcib olur.”⁵⁸⁴

Hadis, Ebû Yûsuf’un *el-Âsâr*’ında şu şekilde geçmektedir:

Peygamber (sas) → dedesi (Abdullah b. Amr b. As) → babası → Amr b. Şuayb → Muhammed b. Ubeydullah el-Arzemî → Babası → Yûsuf. Bir kimse Peygamber’e (sas) “Su (meni) olmadığı zaman gusül gerekir mi?” diye sordu. Bunun üzerine Peygamber (sas) şöyle buyurdu: “Sünnet yerleri birbirine kavuştuğu ve erkeğin cinsel organının baş kısmı kaybolduğu zaman, boşalma olsun veya olmasın gusül vâcib olur.”⁵⁸⁵

⁵⁸² Süyûtî, *Tedribü’r-Râvî*, I/299.

⁵⁸³ Sehâvî, *Fethü’l-Muğîs*, I/289.

⁵⁸⁴ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/21. Serahsî, *el-Mebsût*, I/66. Semerkandî, *Tuhfetü’l-Fukahâ*, I/27. Kâsânî, *Bedâiu’s-Sanâi*, I/36.

⁵⁸⁵ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, I/58, no. 52.

İbn Vehb'in *Müsned*'inde bulunan rivâyet ise şu şekildedir:

*Peygamber (sas) → dedesi (Abdullah b. Amr b. As) → babası → Amr b. Şuayb
→ Muhammed b. Ubeydullah el-Arzemî → Hâris b. Nebhân → İbn Vehb.*

انَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ، مَا يُوجِبُ الْغُسْلَ؟ فَقَالَ: "إِذَا التَّقَى الْخِتَانَانَ وَعَابَتْ الْحَشْفَةَ وَجَبَ الْغُسْلُ
انزَلَ أَوْ لَمْ يُنزَلْ"

Peygamber'e (sas) "Guslü ne gerektirir?" diye soruldu. Bunun üzerine Peygamber (sas) şöyle buyurdu: "*Sünnet yerleri birbirine kavuştuğu ve erkeğin cinsel organının baş kısmı kaybolduğu zaman, boşalma olsun veya olmasın gusül vâcib olur.*"⁵⁸⁶

İbn Vehb'in naklettiği bu rivâyetin senedinin zayıf olduğu söylenmektedir.⁵⁸⁷ Ayrıca hadisi, (إِذَا التَّقَى الْخِتَانَانَ وَجَبَ الْغُسْلُ انزَلَ أَوْ لَمْ يُنزَلْ) "*Sünnet yerleri birbirine kavuştuğu ve erkeğin cinsel organının baş kısmı kaybolduğu zaman, boşalma olsun veya olmasın gusül vâcib olur.*" şeklinde Beyhakî Ebû Hüreyre'den⁵⁸⁸; (اذا التقى الختانان) "*Sünnet yerleri birbirine kavuştuğu ve erkeğin cinsel organının baş kısmı kaybolduğu zaman, boşalma olsun veya olmasın gusül vâcib olur.*" şeklinde Taberânî⁵⁸⁹; (إِذَا التَّقَى الْخِتَانَانَ وَتَوَارَتْ الْحَشْفَةُ فَقَدْ وَجَبَ الْغُسْلُ) "*Sünnet yerleri birbirine kavuştuğu ve erkeğin cinsel organının baş kısmı kaybolduğu zaman gusül vâcib olur.*" şeklinde ise İbn Mâce⁵⁹⁰ ve Ahmed b. Hanbel⁵⁹¹ Abdullah b. Amr b. As'tan rivâyet etmiştir. Ayrıca farklı şekillerde Müslim⁵⁹², Tirmizî⁵⁹³, İbn Mâce⁵⁹⁴

⁵⁸⁶ Bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/ 84.

⁵⁸⁷ Bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/ 84.

⁵⁸⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I/232, (no. 788).

⁵⁸⁹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, IV/380.

⁵⁹⁰ İbn Mâce, *Tahâret*, 111, no. 611.

⁵⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/179, no. 6670.

⁵⁹² Müslim, *Hayız*, 88, no. 785.

⁵⁹³ Tirmizî, *Tahâret*, 80, no.109.

⁵⁹⁴ İbn Mâce, *Tahâret*, 111, no. 608.

ve Ahmed b. Hanbel⁵⁹⁵, Hz. Âişe'den rivâyet etmiştir. Yine Mâlik⁵⁹⁶, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Âişe ve Abdullah b. Ömer⁵⁹⁷ den rivâyet etmiştir. Ahmed b. Hanbel⁵⁹⁸ Muâz b. Cebel'den rivâyet etmiştir. Beyhakî Abdullah b. Ömer'den rivâyet etmiştir.⁵⁹⁹

Bu rivâyet boşalma olmasa da goslün gerekli olduğu kanaatinde olan Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed'in delilidir. Zencânî'ye göre, Ebû Hanîfe bu rivâyet ile, umûm-ı belvâda varid olduğu için ihticac etmemiştir. Çünkü bu hadisenin Hz. Peygamber'in sabahilerinden birçok kimsenin başına gelmesi muhtemeldir. O halde herkesin başına gelebilecek bu konunun Hz. Peygamber'e birçok defalar sorulmuş olması gerekirdi. Fakat bu konu haber-i vahidle sabit olduğu için bu rivâyetle istidlâl edilemez.⁶⁰⁰

Hadisin yukarıda zikrettiğimiz yedi ayrı sahâbîden nakledildiği düşünöldüğünde, Zencânî'nin bu açıklamasının çok tutarlı olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü yedi sahâbîden rivâyet edilen haber, haber-i vâhid değildir. Fakat burada şu ihtimal de düşünölebilir: Bize yedi sahâbîden ulaşan bu haber, Ebû Hanîfe'ye âhâd olarak ulaşmış olabilir. Bu açıdan bakıldığında, Zencânî'nin tespiti doğru gözökmektedir. Ebû Hanîfe, her ne kadar ne sebeple kabul etmediği bilinmese de bu hadis ile değil de, (إِنَّمَا الْمَاءُ مِنْ الْمَاءِ) “*Gusül ancak boşalmadan dolaydır.*”⁶⁰¹ hadisi ile amel etmiştir.⁶⁰² Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed ise ihtiyata daha uygun olması hasebiyle yukarıda vermiş olduğumuz rivâyet ile amel etmişlerdir.

İbnü'l-Hümâm bu rivâyet ile “*Gusül ancak boşalmadan dolaydır.*”⁶⁰³ rivâyetinin çakışmadığını çünkü rivâyetin İslâm'ın ilk dönemlerinde bir ruhsat olarak vârid olduğunu, daha sonra ise neshe uğradığını söylemektedir.⁶⁰⁴

⁵⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/266, no. 26819

⁵⁹⁶ Muvatta, *Tahâret*, 18, no. 103

⁵⁹⁷ Muvatta, *Tahâret*, 18, no. 107.

⁵⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V/234, no. 22396.

⁵⁹⁹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I/237, no. 807.

⁶⁰⁰ Zencânî, *Tahrîcü'l-Fürû' ale'l-Usûl*, s. 62.

⁶⁰¹ Müslim, *Hayız*, 80, (no. 775).

⁶⁰² Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/21.

⁶⁰³ Müslim, *Hayız*, 80, (no. 775).

Serahsî'nin, *el-Mebsût*'da (وَإِذَا التَّقَىٰ الْخِتَانَانَ ، وَغَابَتِ الْحَشْفَةَ وَحَبَّ الْعُسْلُ أَنْزَلَ، أَوْ لَمْ)
 (يُنزَلُ) “Sünnet yerleri birbirine kavuştuğu ve erkeğin cinsel organının baş kısmı
 kaybolduğu zaman, boşalma olsun veya olmasın gusül vâcib olur.” şeklinde yer
 verdiği bu rivâyeti muhacirlerden Ömer, Ali, İbn Mes’ûd’un görüşü olarak naklettiği
 görülmektedir. Ensardan Ebû Saîd, Huzeyfe, Zeyd b. Sâbit’in ise, muhacirlerin
 hilafına, boşalma olmadıkça guslün gerekmeceği kanaatinde olduklarını ve bu
 görüşlerinin de Hz. Peygamber’in (إِنَّمَا الْمَاءُ مِنَ الْمَاءِ) “Gusül ancak boşalmadan
 dolaydır.”⁶⁰⁵ hadisine dayandırdıklarını nakleder ve şunları söyler:

“Bize göre (إِذَا التَّقَىٰ الْخِتَانَانَ وَحَبَّ الْعُسْلُ أَنْزَلَ، أَوْ لَمْ يُنزَلُ) “Sünnet yerleri
 birbirine kavuştuğu ve erkeğin cinsel organının baş kısmı kaybolduğu
 zaman, boşalma olsun veya olmasın gusül vâcib olur.” ifadesi şâz bir
 hadistir, çünkü bu rivâyet, muhacirlerden Ömer, Ali ve İbn Mes’ûd’un
 sözüdür. Bu meselenin doğrusu şudur: Ensarın bu içtihadını kabul
 etmeyen Ömer (ra), Zeyd’e “Bu fetvanın kaynağı nedir?” diye sordu.
 Zeyd de “Ensardan birçoğunun böyle söylediğini işittim.” dedi. Bunun
 üzerine Ömer (ra) ensarı toplayarak bu meseleyi sordu. Onlar da: “Biz
 Peygamber (sas) döneminde böyle yapıyorduk ve gusletmiyorduk.”
 dediler. Ömer de: “Peki bunu yaptığınızı Rasûlullah biliyor muydu?”
 dedi. Cevaben, “Hayır bilmiyordu.” dediler. Ömer (ra), “O halde bu
 uygulamanız bizim için bir şey ifade etmez.” dedikten sonra bu meseleyi
 Âişe’ye (ra) danıştı. Âişe (ra): “Biz Peygamber (sas) ile böyle yapıyorduk
 ve sonra guslediyorduk.” dedi. Bunun üzerine Ömer (ra), Zeyd’in bu
 içtihadından dönmesini istedi.” Bu hadiseyi nakleden Serahsî, ihtiyaten
 muhacirlerin kanaatlerine katıldıklarını ifade etmektedir.⁶⁰⁶

Serahsî'nin de açıklamalarında görüldüğü üzere, Hanefiler bu hadis ile, şâz
 gördükleri halde ihtiyata binâen amel etmişlerdir. Serahsî'nin naklettiği bu hadise
 göz önünde bulundurulduğunda bu hadisin sahâbîler arasında çok bilinmediği

⁶⁰⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/64.

⁶⁰⁵ Müslim, Hayız, 80, (no. 775).

⁶⁰⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, I/66. Ayrıca bkz. Müslim, Hayız, 88, no. 785.

görülmektedir. Bu hadis, Hz. Ömer'in dahi bilmediği bir mesele hakkındadır. Bu bakımdan Ebû Hanîfe'nin bu hadis ile Zencânî'nin belirttiği gibi âhâd olduğu için amel etmemiş olması ihtimal dâhilindedir.

2. الرُّكْبَةُ مِنَ الْعَوْرَةِ

“Diz kapağı avrettendir.”⁶⁰⁷

Hadisi, Dârekutnî rivâyet etmiştir. Rivâyet şöyledir:

Peygamber (sas) → Ali → Ebû'l-Cenûb (Ukbe b. Alkame) → Nadr b. Mansûr el-Fezârî → Mûsâ b. İsmâil el-Cebbulî ed-Darrâb → el-Abbâs b. Muhammed ed-Dûrî → İsmâil b. Muhammed es-Saffâr → Dârekutnî.

الرُّكْبَةُ مِنَ الْعَوْرَةِ

“Diz kapağı avrettendir.”

Dârekutnî, Ebû'l-Cenûb'un zayıf olduğunu söylemiştir.⁶⁰⁸ Nadr b. Mansûr da aynı şekilde zayıftır.⁶⁰⁹

Hanefîlerin avret mahalli ile ilgili delil getirmiş olduğu Mergînânî'nin de nakletmiş olduğu iki hadis vardır. Bunlardan birincisi avretin göbeğin altından diz kapağına kadar olduğunu ifade eden şu rivâyettir:

Peygamber (sas) → Dedesi → Babası → Ömer b. Şuayb → Ebû Hamza es-Sayrefî (Sevvâr b. Dâvûd) → en-Nadr b. Şümeyl → Ahmed b. Mansûr Zâc → Muhammed b. Mahled → Darekutnî.

مُرُوا صَبِيَانَكُمْ بِالصَّلَاةِ لِسَبْعٍ وَاضْرِبُوهُمْ عَلَيْهَا لِعَشْرِ وَفَرَّقُوا بَيْنَهُمْ فِي الْمَضَاجِعِ وَإِذَا زَوَّجَ أَحَدُكُمْ عَبْدَهُ امْتَهُ أَوْ

أَجِيرَهُ فَلَا تَنْظُرُ الْأُمَّةُ إِلَى شَيْءٍ مِنْ عَوْرَتِهِ فَإِنَّ مَا تَحْتَ السَّرَّةِ إِلَى رُكْبَتِهِ مِنَ الْعَوْرَةِ

⁶⁰⁷ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/54.

⁶⁰⁸ Dârekutnî, *Sünen*, I, 230, no. 877.

⁶⁰⁹ Bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/297.

“Çocuklarınıza yedi yaşına geldiklerinde namazı emredin, on yaşında (kılmazlarsa) darb edin, (yine bu yaşta) yataklarını ayırın. Sizden birisi köle, câriye veya ecîre olan kölesini evlendirdiği zaman, kölesi, o kimsenin avret mahalline bakmasın. Onun avret mahalli göbeğin altından diz kapağına kadardır.”⁶¹⁰

İkinci hadis ise diz kapağının bizzat avretten olduğunu belirten, yukarıda zayıf olduğunu zikrettiğimiz (الرُّكْبَةُ مِنَ الْعَوْرَةِ) “Diz kapağı avrettendir.” hadisidir.

İbnü'l-Hümâm bu iki hadisten iki farklı mânâ çıkarılabileceğini ifade etmektedir. Bunlardan birincisi diz kapaklarının avrete dâhil olmadığı, ikincisi ise diz kapaklarının da avretten olduğudur.⁶¹¹ Tespitlerimize göre avretin diz kapağına kadar olduğunu ifade eden rivâyet daha kuvvetlidir. Fakat Hanefîler, bu ikinci rivâyeti de kapsayacak şekilde amel etmeyi ihtiyata daha uygun bulmuşlardır.⁶¹² Serahsî, dizlerin avretten sayılmasının ihtiyata daha uygun olduğunu belirtir ve bu gibi hususlarda ihtiyatlı davranılmasının (مَا اجْتَمَعَ الْحَلَالُ وَالْحَرَامُ فِي شَيْءٍ إِلَّا غَلَبَ الْحَرَامُ الْحَلَالَ) “Eğer bir şey (hakkın)da hem helal hem de haram (hükümü) bir araya gelirse, bu durumda haram helale galebe çalar” hadisine dayandığını ifade eder.⁶¹³

Bidâyetü'l-Müctehid'de, uyluğun avret olup olmadığı konusu ile ilgili hüküm verilirken senedi çok sağlam olmasa da ihtiyata daha uygun olduğu için uyluğun avretten olduğunu belirten rivâyetlerin tercih edildiği ifade edilir.⁶¹⁴ Hanefîler aynı şekilde diz kapağının da uyluğa dahil olduğu kanaatindedirler.⁶¹⁵ Onlar da muhtemelen her ne kadar hadisin tarîkleri zayıf olsa da ihtiyata daha uygun olduğu için bu hadisle amel etmeyi tercih etmişlerdir.⁶¹⁶

⁶¹⁰ Dârekutnî, *Sünen*, I, 229, no. 875.

⁶¹¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/258.

⁶¹² İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/258.

⁶¹³ Serahsî, *el-Mebsût*, X/120; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII/266, no.14290.

⁶¹⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, I/115.

⁶¹⁵ Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, X/120.

⁶¹⁶ Bu konuda *Fıkhü'l-İbâdât alâ Mezhebi'l-Hanefî* müellifi Necâh el-Halebî de aynı kanaattedir. Bkz. *Fıkhü'l-İbâdât alâ Mezhebi'l-Hanefî* I/76.

V. TERCİH SEBEBİ OLARAK ZAYIF HADİS KULLANIMI

Hanefîler, bazı zayıf hadisleri o konuda hüküm vermek için değil, iki hüküm arasında tercihte bulunmakta bir karine olarak kullanmışlardır. Bunun örneğine çok rastlanmamakla birlikte İbnü'l-Hümâm'ın açıklamalarına dayanarak *el-Hidâye*'deki şu hadisi buna örnek verebiliriz:

قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي امْرَأَةِ الْمَفْقُودِ: هِيَ امْرَأَتُهُ حَتَّى يَأْتِيَهَا الْبَيَانُ

“Kayıp kimsenin karısı hakkında Peygamber (sas) şöyle buyurdu: *Kadına (kocasının öldüğüne dair kesin bir) haber ulaşınca kadar onun karısıdır.*”⁶¹⁷

Peygamber (sas) → el-Muğîre b. Şu'be → Muhammed b. Şurahbîl el-Hemdânî → Sevvâr b. Mus'ab → Sâlih b. Mâlik → Muhammed ibnü'l-Fadl b. Câbir → Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd → Dârekutnî.

امْرَأَةُ الْمَفْقُودِ امْرَأَتُهُ حَتَّى يَأْتِيَهَا الْخَبَرُ

“Kayıp kimsenin karısı, (kocasının öldüğüne dair kesin bir) haber gelene kadar o kimsenin karısıdır.”⁶¹⁸

Beyhakî, Sevvâr b. Mus'ab'ın zayıf olduğunu nakletmektedir.⁶¹⁹

Peygamber (sas) → el-Muğîre b. Şu'be → Muhammed b. Şurahbîl el-Hemdânî → Sevvâr b. Mus'ab → Sâlih b. Mâlik → Muhammed ibnü'l-Fadl b. Câbir es-Sakatî → Ahmed b. Ubeyd es-Saffâr → Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Abdân → Beyhakî.

امْرَأَةُ الْمَفْقُودِ امْرَأَتُهُ حَتَّى يَأْتِيَهَا الْبَيَانُ

“Kayıp kimsenin karısı, (kocasının öldüğüne dair) haber gelene kadar o kimsenin karısıdır.” Aynı şekilde, Sevvâr b. Mus'ab'ın zayıf olduğu belirtilmektedir.⁶²⁰

⁶¹⁷ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/475.

⁶¹⁸ Dârekutnî, *Sünen*, III/311, no. 3789.

⁶¹⁹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII/704.

⁶²⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII/704.

Mergînânî, yukarıdaki rivâyeti naklettikten sonra (وَقَوْلُ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِيهَا : هِيَ) (امْرَأَةٌ ابْتُلِيَتْ فَلْتَصْبِرْ حَتَّى يَسْتَبِينَ مَوْتُ أَوْ طَلَاقٌ) Ali (ra), kocası kayıp bir kadın hakkında şöyle demiştir: “O (bir belaya) mübtela olmuş bir kadındır. O halde (kocasının) ölüm (haberi) veya talâkı ortaya çıkana kadar sabretsin.” şeklindeki mevkuf haberi nakletmekte ve merfû haberi açıkladığını söylemektedir.⁶²¹

Hadisi Abdurrezzâk, Ali ve İbrahim en-Nehâî’den nakletmektedir.

Ali → el-Hakem b. Uteybe → Muhammed b. Ubeydullah el-Arzemî → Abdurrezzâk.

ان عَلِيًّا قَالَ فِي امْرَأَةِ الْمَفْقُودِ : هِيَ امْرَأَةٌ ابْتُلِيَتْ ، فَلْتَصْبِرْ حَتَّى يَأْتِيَهَا مَوْتُ أَوْ طَلَاقٌ

“Ali kayıp kimsenin karısı hakkında şöyle demiştir: “O (bir belaya) mübtela olmuş bir kadındır. O halde (kocasının) ölüm (haberi) veya talâkı ortaya çıkana kadar sabretsin.”⁶²²

İbrâhim → Hammâd → Ebû Hanîfe → Abdurrezzâk.

هِيَ امْرَأَةٌ ابْتُلِيَتْ ، فَلْتَصْبِرْ حَتَّى يَأْتِيَهَا مَوْتُ أَوْ طَلَاقٌ

“O (bir belaya) mübtela olmuş bir kadındır. O halde (kocasının) ölüm (haberi) veya talâkı ortaya çıkana kadar sabretsin.”⁶²³

İbnü’l-Hümâm, yukarıda merfû olarak nakledilen zayıf rivâyetin aslında hükmün isbatı için kullanılmadığı kanaatindedir. Ona göre rivâyet bu hükmün tercih edilmesi hususunda getirilen bir delildir. O, bu konuda şunları söyler:

“Burada konu tercihle ilgilidir. Zayıf hadisin tercihi etkilemesi mümkündür fakat bizatihi konuyu ispat edecek bir delil olamaz.”⁶²⁴

⁶²¹ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/475.

⁶²² Abdurrezzâk, *Musannef*, VII/90, no. 12330.

⁶²³ Abdurrezzâk, *Musannef*, VII/91, no. 12334.

⁶²⁴ İbnü’l-Hümâm, *Fethü’l-Kadîr*, VI/147.

Konuyla ilgili İmâm Mâlik, mefkûdun karısının dört yıl beklemesi, dört yılın sonunda hâkimin onları ayırabileceği kanaatindedir. Onun bu görüşü, Hz. Ömer'in bir uygulamasına dayanmaktadır. Hz. Ömer, kocasını cinlerin götürdüğü iddia edilen bir kişi hakkında bu hükmü vermiştir.⁶²⁵ Hz. Ali ise haber gelene kadar nikâhın devam edeceği kanaatindedir. İşte yukarıdaki zayıf hadis de, Hanefilerin Hz. Ali'nin görüşünü tercih etmelerinde bir karine olmuştur.⁶²⁶

⁶²⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV/237, no. 16982; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII/705, no. 15987-8.

⁶²⁶ Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/475; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadir*, VI/147-8.

SONUÇ

Hanefî fakîhler, muhaddisler tarafından zayıf olarak değerlendirilen bazı hadisleri hüküm istidlâlinde kullanmışlardır. Onlar, bu hadisleri kullanırken kimi zaman hadislerin zayıf olduğunu kabul etseler de çoğu defa zayıf hükmünü kabul etmeyerek birtakım sebepler öne sürmek suretiyle o hadisleri makbul yâni istidlâl edilebilir görmüşlerdir.

Hanefîlerin, zayıf olduğu tespit edilen bazı hadislerle amel etme sebeplerine baktığımızda, ilk ve en önemli sebebin, hadislerin zayıf olduğunu kabul etmemeleri olduğunu söyleyebiliriz. Hanefî fakîhlerin bazı hadislerin zayıf olduğunu kabul etmemeleri, onların hadisleri değerlendirmede takip ettikleri metot ile yakından ilgilidir. Nitekim onlar, hadisleri değerlendirirken, muhaddislerin zayıf hadisler içerisinde ele aldığı mürsel haberleri makbul sayarak istidlâl etmişler, hatta İsbâ, Ebân, Cessâs, Debûsî, Serahsî gibi bir kısım Hanefî fakîhleri, her asırdaki âdil kimselerin mürsellerinin belli şartlar dâhilinde kabul edilebileceğini ifade etmişlerdir. Fıkha dair eser telif eden fakîhlerin Hanefîler açısından âdil kimseler olarak değerlendirildiği göz önüne alındığında, fıkıh kaynaklarındaki hadislerin tamamının bu kapsamda ele alınabileceği, böylece hadislerin sıhhatleri konusunda Hanefîlerin herhangi bir tereddüt içerisinde olmadıkları anlaşılacaktır.

Ayrıca Hanefîlerin bazı hadisleri zayıf görmeme sebepleri arasında, öncelikle mezhep imamlarının fıkıh öğrendikleri şeyhlerine, sonraki dönemlerde ise, Hanefî fakîhlerin mezhep imamlarına karşı duydukları güven yer almaktadır. Nitekim Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed'in *el-Âsâr* isimli eserleri incelendiğinde, Ebû Hanîfe'nin genellikle fıkıh öğrendiği şeyhlerinden hadis aldığı görülmektedir. Bu durum, başka rivâyetler olsa da onun kendi şeyhlerinden aldığı rivâyetleri daha makbul gördüğünü göstermektedir. Aynı şekilde Ebû Hanîfe'nin istidlâl etmiş olduğu hadisler de, daha sonraki fakîhler tarafından makbul görülmüştür. Nitekim farklı dönemlerde kaleme alınan fıkıh kaynaklarındaki hadis birikimini büyük oranda aynı rivâyetlerin oluşturması bunun açık bir göstergesidir. Gerek usûl, gerekse fûrû' açısından mezhep

imamlarının taklit edilmesi, sonraki asırlarda yaşamış fakîhlerin, kullandıkları hadislerin güvenilirliği konusunda emin olmalarına ve diğer muhaddislerden hadis alma ihtiyacı hissetmemelerine sebep olmuştur.

Diğer taraftan, mezhep imamına olan bu güvenin bir neticesi olarak; Ebû Hanîfe'nin, fıkıh usûlüne veya furûuna dair hiçbir eser telif etmemiş olması gerekçesiyle, fıkıh kitaplarındaki hadislerin aslında onun delillerini tam olarak yansıtmadığı düşünülmüş, onun sened yönüyle zayıf hükmü verilen hadisler ile değil de kendisine ulaşan daha sağlam senedli rivâyetlerle istidlâl etmiş olduğu fikri ortaya atılmıştır.

Mezhep imamından asırlar sonra yaşamış İbnü'l-Hümâm gibi bazı Hanefî fakîhleri ise, Hanefîlerin kullandıkları hadislerin zayıf olduğu yönündeki değerlendirmeler karşısında, kendi mezhebinin delillerini savunma yoluna gitmiş, gerek söz konusu hadisleri başka tarîklerle destekleyerek mânâ itibariyle istidlâl uygun olduklarını ispatlamak ve gerekse birçok tarîkten gelmeleri sebebiyle hadislerin aslında hasen derecesine yükseldiğini belirtmek suretiyle Ebû Hanîfe'nin delillerini muhaddislere karşı savunmuşlardır. Ayrıca, mezhep imamlarının yaşamış oldukları dönemlerde hasen hadis kavramının henüz ortaya çıkmamış olduğu, dolayısıyla onların kullandığı zayıf hadislerin aslında daha sonraki dönem muhaddislerinin ıstılahındaki hasen hadise tekabül ettiği düşüncesi, birçok âlim tarafından dile getirilmiştir.

Hanefîlerin hadisleri değerlendirirken, senedden çok metne önem vermeleri, muhaddisler tarafından zayıf görülen bazı rivâyetleri makbul görmelerine, sahîh görülen bazı rivâyetleri ise terk etmelerine neden olmuştur. Onlar, hadisleri değerlendirirken, Kur'an ve meşhur sünnet gibi İslâm hukuku kaynaklarının incelenmesinden elde ettikleri ve herkesçe kabul edilen genel esaslara uygun olmalarına dikkat etmişler, bu esaslarla çatıştığı takdirde söz konusu haberleri terk etmişlerdir. Böylece kendilerine has metotları uygulamak suretiyle, muhaddislerin zayıf olduklarına dair kanaat belirttiği bazı rivayetlerle, bu kanaati paylaşmayarak amel etmişlerdir.

Hanefî fakîhlerin, zayıf hadisler ile istidlâl etmelerinde, ümmetin o hadis doğrultusunda amel etmesinin, böylece âlimlerin de o hadisi makbul telâkkî etmiş olmasının önemli bir rolü vardır. Nitekim ümmetin uygulaya gelmesi sebebiyle Hanefî usûlcüler, bazı âhâd haberleri meşhur kategorisinde ele almışlardır. Aynı şekilde muhaddislerin zayıf gördüğü hadislerin de ümmetin uygulaması esas alındığında Hanefîler tarafından makbul hadisler kapsamında ele alınmış olması muhtemeldir.

Hanefîlerin bazı hadislerin zayıf olduğunu kabul etmemeleri yanında, bir de zayıf olduğunu kabul ettikleri halde hüküm çıkarmada kullandıkları hadisler bulunmaktadır. Onların bazı zayıf hadislerle istidlâl ettikleri gerek kendi ifadelerinden ve gerekse eserlerinde kullandıkları hadisler incelendiğinde anlaşılmaktadır. Hanefî mezhep imamlarının zayıf hadislerle amel etmelerinde, sahîh rivâyetlere ulaşamamalarının etkisinin olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim onların yaşamış oldukları dönemlerde hadislerin tedvîn ve tasnîf süreçlerinin henüz tamamlanmamış olması, günümüze ulaşan muteber hadis kaynaklarının o devirde telif edilmemiş olduğu, dolayısıyla hadislere toplu halde ulaşma imkânlarının bulunmadığı anlamına gelmektedir. Onlar gerek yaşamış oldukları, hadis yönünden zenginliği ile de bilinen Kûfe'de, gerekse muhtelif beldelere yapmış oldukları seyahatler vasıtasıyla pek çok muhaddis ile görüşerek çoğu hadise ulaşmış olsalar da, hadislerin tamamına ulaşmış oldukları düşünülemez.

Hanefîlerin, zayıf hadisleri kullanma sebepleri arasında, zayıf hadisin rey ve kıyastan evlâ olduğu düşüncesi de zikredilebilir. Hanefîler, özellikle taabbudî konularda rey ile hüküm vermek yerine, zayıf da olsa hadisle hüküm vermeyi tercih etmişlerdir. Fıkıh kaynaklarında ibadetlere dair bölümlerde kullanılan hadis sayısının ve bu hadisler arasında yer alan zayıf hadislerin diğer bölümlere oranla daha fazla olması, bunun açık bir göstergesidir.

Kullanılan zayıf hadisler ile ilgili olarak, Hanefî fıkıh kaynaklarına bakıldığında çok sık rastlanmasa da amellerin faziletleri konusunda da zayıf olarak değerlendirilen hadislerle istidlâl edilmiş olduğu görülmektedir. Amellerin faziletleri konusunda zayıf hadisler ile amel edilebileceği kanaati, hem muhaddislerin hem de

fakîhlerin bazıları tarafından ifade edilmiştir. Hanefîlerin de istidlâlde kullandıkları kimi hadislerin, fezâil kapsamında değerlendirilmesi mümkündür.

Bunların dışında, Hanefîler, ihtiyata daha uygun olması sebebiyle bazen zayıf hadislerle amel etmişler, bazen de zayıf hadisleri hükmün ispatında değil de, hükümler arası tercihte kullanmışlardır.

Hanefîlerin zayıf hükmü verilen hadisleri kullanmaları noktasında tespit ettiğimiz bu sebepler, bazı istisnalar dışında onların istidlâl ettikleri hadislerin sıhhatlerine ve bu hadisleri ne için kullandıklarına dair herhangi bir açıklamada bulunmamalarından dolayı ihtimalden öteye geçememekte ve kişisel çıkarımlarımıza dayanmaktadır.

Hanefîlerin zayıf hadisleri kullanma sebeplerinden daha kesin bir şekilde bahsedebilmek için, muhaddislerin ıstılahında yer alan zayıf hadis teriminin, Hanefîlerin usûlünde neye tekabül ettiğinin Hanefîlerin hadisleri değerlendirmede takip ettikleri metod göz önünde bulundurularak yapılacak ayrı bir çalışmada tespit edilmesi büyük önem arz etmektedir.

Araştırmamızda tespit ettiğimiz sebeplerin her biri ayrı bir çalışma konusu olabilecek niteliktedir. Bu sebeplerin tek tek incelenmesi durumunda Hanefîlerin hadisleri değerlendirmede takip ettikleri usûl daha net bir şekilde ortaya çıkmış olacaktır.

KAYNAKLAR

- Abdurrezzâk**, Ebû Bekr es-San'ânî (211/827), *Musannef*, thk. Habibür-Rahmân el-A'zamî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1403.
- Ahmed b. Hanbel**, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (241/855), *el-Müsned*, Beytü'l-Efkâr ed-Düveliyye, Beyrut 2004.
- Aktepe**, İshak Emin, *İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı*, İnsan Y., İstanbul 2008.
- Alâeddin Buhârî**, Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed (730/1329), *Keşfü'l-Esrâr an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, thk. Abdullah Mahmud Ömer, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997.
- Aliyyü'l-Kârî**, Ebû'l-Hasen Nûrüdîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (1014/1605), *Şerhü Müsnedi Ebî Hanîfe*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut t.y..
-, *Mirkatü'l-Mefâtih Şerhu Mişkâtü'l-Mesâbih*, thk. Cemâl Aytânî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001.
-, *el-Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ehâdisi'l-Mevdûa*, thk. Muhammed es-Sıbâğ, Dâru'l-Emâne, Beyrut 1391/1971.
- Apaydın**, Yunus, "İhtiyat", *DİA*, XXI, 577-8.
-, "Hanefî Hukukçuların Hadis Karşısındaki Tavırlarının Bir Göstergesi Olarak Manevi Inkıta' Anlayışı", *Erciyes ÜİFD*, sy. 8, Kayseri 1992, s.159-193.
- Askalânî**, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer (852/1448), *Bülûğu'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm*, thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyr, 1424/2003.
-, *en-Nüket alâ Kitâbi İbnü's-Salâh*, thk. Rebî' b. Hâdî Umeyr el-Medhalî, Medine 1404/1984.
-, *ed-Dirâye fi Tahrîci Ehâdisi'l-Hidâye*, thk. Es-Seyyid Abdullah Hâşim el-Yemânî, Dâru'l-Marife, Beyrut ty.

-, *Lisânü'l-Mizân*, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut 1406/1986.
-, *Fethü'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Marife, Beyrut 1379/1959.
- Avci**, Câsim, "Kûfe", *DİA*, XXVI/339-42.
- Avvâme**, Muhammed, *İmamların İhtilaflarında Hadislerin Rolü*, trc. Hayri Kırbasoğlu, Kayıhan Y., İstanbul 1988.
- Aydınlı**, Abdullah, *Hadis İstilahları*, Hadisevi, İstanbul 2006.
- Bağdâdî**, Ahmed b. Ali b. Sâbit Ebû Bekir el-Hatîb (463/1071), *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, thk. Ebû Abdillâh es-Sevrakî - İbrâhim Hamdî el-Medenî, Mektebetü'l-İlmiyye, Medine ty.
-, *Târîhu'l-Bağdâd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty.
- Bedir**, Murteza, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet (Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi)*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004.
- Beyhakî**, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî el-Beyhaki (458/1065), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1425/2004.
-, *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr*, thk. Seyyid Kesrevî Hasen, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001.
- Buhârî**, Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim Ebû Abdillâh (256/870), "el-Câmiu's-Sahîh", *Mevsûatü'l-Hadîsi's-Şerîf el-Kütübü's-Sitte* içerisinde, Dâru's-Selâm, Riyad 1421/2000.
-, *Târîhu'l-Kebîr*, thk. es-Seyyîd Hâşim en-Nedvî, Dâru'l-Fikr, ty.
- Cessâs**, Ahmed b. Ali Ebû Bekir er-Râzî (370/981), *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1405/1984.
-, *el-Füsûl fi'l-Usûl*, thk. Acîl Câsim en-Neşmî, Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şûûnü'l-İslâmiyye, Kuveyt I-II. cilt 1405/1985, III. cilt 1408/1988, IV. cilt 1414/1994.
- Çeker**, Orhan, *Fıkıh Dersleri I*, Ensar Y., Konya 2005.

....., *İslam Hukukunda Akidler*, A.H.İ Y., İstanbul 2006.

Dağcı, Şamil, “İhsan”, *DİA*, XXI/546-8.

Dârekutnî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî (385/995), *el-İlelü'l-Vâride fi'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye*, thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullah, Dâru Tayyibe, Riyâd 1985/1405.

....., *Sünen*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavviz, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1422/2001.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl (255/869), *es-Sünen*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1417/1996.

Debûsî, Ebû Zeyd (430/1040), *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*, trc. Ferhat Koca, Ankara Okulu, Ankara 2002.

Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (275/888), “es-Sünen”, *Mevsûatü'l-Hadîsi's-Şerîf el-Kütübü's-Sitte* içerisinde, Dâru's-Selâm, Riyad 1421/2000.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali el-Mevsilî et-Temîmî (307/919), *el-Müsned*, Dâru'l-Me'mûni li't-Türâs, thk. Hüseyin Selim Esed, Dımeşk 1984/1404.

Ebû Yûsuf, Yakub b. İbrâhim el-Ensârî (182/798), *el-Âsâr*, thk. Ebû'l-Vefâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1355/1936.

Ebû Zehra, Muhammed (1394/1974), *Ebû Hanîfe*, trc. Osman Keskioglu, DİB, Ankara 2002.

Erul, Bünyamin, “Hicri II. Asırda Rivayet Uslubu (I)”, *AÜİFD*, XLIII (2002)/27-61.

Fesevî, Ebû Yûsuf Yakub b. Süfyân (347/958), *el-Ma'rife ve't-Târih*, thk. Halil Mansûr, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ty.

Güler, Zekeriya, *Zâhirî Muhaddislerle Hanefî fakîhler Arasındaki Münakaşalar ve İhtilâf Sebepleri*, TDV, Ankara 1997.

....., “İmâm A'zam Ebû Hanîfe'nin Hadis İlminde Zayıf Olduğu İddiasının Tahlili”, Haskefi'nin *İmâm Azam Ebû Hanife Müsnedi* isimli eseri içinde, Armağan Kitaplar, Konya 2005.

- Hâkim**, Muhammed b. Abdillâh Ebû Abdillâh en-Neysâbûrî (405/1014), *el-Müstedrekü ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, (1990/1411).
- Hamidullah**, Muhammed, *İslam Hukuku Etüdleri*, Bir Yayıncılık, İstanbul 1984.
- Heysemî**, Nureddin Ali b. Ebî Bekr (807/1405), *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1412/1991.
- İbn Abdilber**, Ebû Ömer Yûsuf el-Kurtubî (463/1071), *el-İntikâ fî Fedâili's-Selâseti'l-Eimmeti'l-Fukahâ*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ty.
- İbn Âbidîn**, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşki (1252/1836), *Haşiyetü Reddi'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîri'l-Ebsâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1421/2000.
- İbn Adî**, Ebû Ahmed el-Cürcânî (365/975), *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, thk. Yahyâ Muhtâr Gazzâvî, Daru'l-Fikr, Beyrut 1988/1409.
- İbn Ebî Hâtîm**, Abdurrahman b. Ebî Hâtîm Muhammed b. İdrîs, Ebû Muhammed er-Râzî et-Temîmî (327/938), *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâru İhyâi't-Türâsü'l-Arabî, Beyrut 1271/1952.
- İbn Ebî Şeybe**, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebi Şeybe el-Kûfî (235/849), *Musannef*, thk. Muhammed Avvâme, Dâru's-Selefiyyeti'l-Hindiyyeti'l-Kadîme, yy. ty.
- İbn Halîl**, Şemseddin Yûsuf ed-Dımeşkî (648/1250), *Avâli'l-İmâm Ebî Hanîfe*, thk. Halid Uvvâd, Dımeşk 1422/2001.
- İbn Hazm**, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (456/1064), *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut ty.
- İbn Hibbân**, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibban (354/965), *el-Mecrûhîn*, thk. Muhammed İbrâhim, Dâru'l-Vaî, Halep ty.

- İbn Kayyım**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşki el-Hanbelî el-Cevziyye (751/1350), *er-Rûh*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1395/1975.
-, *İ'lâmü'l-Muvakkîn an Rabbi'l-Âlemîn*, thk. Taha Abdurraûf Sa'd, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1392/1973.
- İbn Mâce**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (273/886), "es-Sünen", *Mevsûatü'l-Hadîsi's-Şerîf el-Kütübü's-Sitte* içerisinde, Dâru's-Selâm, Riyad 1421/2000.
- İbn Nüceym**, Zeynüddin (970/1562), *el-Bahru'r-Râik Şerhü Kenzü'd-Dekâik*, Dâru'l-Marife, Beyrut ty.
- İbn Râheveyh**, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî (238/853), *el-Müsned*, thk. Abdulgafûr b. Abdülhak, Mektebetü'l-İman, Medine 1991/1412.
- İbn Rüşd**, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî (595/1198), *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktasid*, Mısır 1395/1975.
- İbn Sa'd**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (230/845), *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, Mektebetü'l-Hanci, Kahire 2001.
- İbnü's-Salâh**, Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî (643/1245), *Ulûmü'l-Hadîs*, Mektebetü Farâbî, yy. 1984.
- İbn Teymiyye**, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî (728/1328), *Ref'u'l-Melâm ani'l-Eimmeti'l-A'lâm*, thk. Abdullah b. İbrâhîm el-Ensârî, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut t.y.
- İbnü'l-Cevzî**, Ebül-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî (597/1201), *el-İlelü'l-Mütenâhiye fi'l-Ehâdîsi'l-Vâhiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1403.

- İbnü'l-Hümâm**, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî (861/1457), *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, Daru'l-Fikr, Beyrut ty.
- İsfehânî**, Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-İmâm Ebî Hanîfe*, Mektebetü'l-Kevser, Riyad 1415/1994.
- Kahraman**, Abdullah, *İslam'da İbadetlerin Değişmezliği*, Akademi, İstanbul 2002.
- Kallek**, Cengiz, "el-Hidâye", DİA, XVII/471-3.
- Kandemir**, Yaşar, "Hadis", DİA, XV/27-64.
- Karadâvî**, Yusuf, *Sünneti Anlamada Yöntem*, trc. Bünyamin Erul, Rey Y., Kayseri 1998.
- Karaman**, Hayrettin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İz yayıncılık, İstanbul 2004.
- Kâsânî**, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed (587/1191), *Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi'ş-Şerâi'*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, yy. 1982.
- Kâtip Çelebi**, Hacı Halife (1067/1657), *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ty.
- Kevserî**, Muhammed Zâhid b. Hasan (1371/1952), *en-Nüketü't-Tarîfe fî Tahaddüsi an Rudûdi İbn Ebî Şeybe alâ Ebî Hanîfe*, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, yy. 1420/2000.
-, *Hanefî Fıkhnın Esasları*, trc. Abdulkadir Şener/Cemal Sofuoğlu, TDV, Ankara 1991.
-, *Te'nîbü'l-Hatîb alâ mâ Sâkahû fî Tercemeti Ebî Hanîfe mine'l-Ekâzib*, nşr. İzzet Attar el-Hüseynî, Matbaatu Vevreşe Teclîdi'l-Envâr, Kahire 1361/1942.
- Koca**, Ferhat, "Mergînânî", DİA, XXIX, 182-3.
- Koçyiğit**, Talat, *Hadis İstahları*, AÜİFY, Ankara1985.
-, *Hadis Tarihi*, TDV, Ankara1998.
-, *Hadis Usûlü*, AÜİFY, Ankara 1993.

- Leknevî**, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (1304/1886), *el-Ecvibetü'l-Fâdıla li-Es'ileti'l-Aşrati'l-Kâmile*, Dâru's-Selâm, Kahire 1423/2003.
-, *el-Câmiu's-Sağîr ve Şerhuhû Nâfi'l-Kebîr*, şrh. Leknevî, Âlimü'l-Kütüb, Beyrut 1406/1995.
-, *Zaferü'l-Emânî bi-Şerhi Muhtasari's-Seyyidi's-Şerîf el-Cürcânî fî mustalahi'l-Hadîs*, notlandiran: Abdülfettah Ebû Gudde, thk. Takıyyüddin en-Nedvî, Mektebetü'l-Matbuâtî'l-İslâmiyye, Beyrut, 1416/1995.
- Mâlik b. Enes**, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemeni (179/795), *Muvatta (Rivâyetü Muhammed ibnü'l-Hasan)*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1413/1991.
- Mâverdü**, Ebü'l-Hasen Alîb. Muhammed b. Habîb el-Basrî (450/1058), *el-Hâvî fî Fikhi's-Şâfiî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1414/1994.
- Merdâvî**, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleyman b. Ahmed el-Merdâvî (885/1480), *et-Tahbîr Şerhu't-Tahrîr fî Usûlü'l-Fikh*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1421/2000.
- Mergînânî**, Ebü'l-Hasen Burhâneddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî (593/1197), *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, Dâru'l-Erkam, Beyrut ty.
- Mevsilî**, Abdullah b. Mahmûd Ebü'l-Fazl (683/1284), *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, thk. Abdullatif Muhammed Abdurrahman, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1426/2005.
- Müslim**, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc en-Neysâbûrî (261/874), "Sahîh", *Mevsûatü'l-Hadîsi's-Şerîf el-Kütübü's-Sitte* içerisinde, Dâru's-Selâm, Riyad 1421/2000.
- Nesâî**, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (303/915), "el-Müctebâ mine's-Sünen", *Mevsûatü'l-Hadîsi's-Şerîf el-Kütübü's-Sitte* içerisinde, Dâru's-Selâm, Riyad 1421/2000.

Nevevî, Muhyiddin Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şerîf ed-Dımeşkî (676/1278), *Ravdatü't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1405.

....., *el-Ezkâr*, Dâru'-Fikr, Beyrut 1414/1994.

Nu'mânî, Muhammed Abdurreşîd, *İmâm-ı Â'zam Ebû Hanîfe'nin Hadis İlmindeki Yeri*, hz. Abdülfettah Ebû Gudde, trc. Enbiyâ Yıldırım, Rağbet, İstanbul 2004.

Öğüt, Salim, "Ebû Yûsuf", DİA, X/260-5.

Özafşar, Mehmet Emin, *Hadîsi Yeniden Düşünmek*, Ankara Okulu, Ankara 2000.

Özel, Ahmet, "Hanefî Mezhebi", DİA, XVI/21.

Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu, Ankara 2005.

Pezdevî, Ali b. Muhammed (482/1089), *Usûl*, Matbaatü Câvid Press, Karaçi ty.

Polat, Salâhattin, *Hadis Araştırmaları – Tarih, Usûl, Tenkid, Yorum*, İnsan Y., İstanbul 2003.

....., *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, TDV, Ankara 1985.

....., "Mürsel", DİA, XXXII/52.

Şehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman (902/1497), *Fethü'l-Muğîs Şerhu Elfiyeti'l-Hadîs*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 1403/1982.

Semerkindî, Alâeddin (539/1144), *Tuhfetü'l-Fukahâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984/1405.

Serahsî, Şemsüleimme Şemseddin Ebû Bekir Muhammed b. Sehl (483/1090), *el-Mebûsât*, thk. Halil Muhyeddin Elmis, Dâru'l-Fikr, 2000/1421.

....., *Usûl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, (1993/1414).

Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbü'n-Nevevî*, thk. Abdülvehhab Abdüllatif, Mektebeü'r-Riyâdi'l-Hadîs, Riyad, t.y.

- Şaban**, Zekiyyüddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, trc. İbrahim Kâfi Dönmez, TDV, Ankara 2004.
- Şâfî**, Muhammed b. İdrîs (204/820), *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ty.
- Şahyar**, Ayşe Esra, *Zayıf Hadis Rivâyeti*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005.
-, "Zayıf Hadisle Fezâil Konusunda Amel Edilebilirlik Fikrinin Doğuşu ve Gelişimi", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, I, 2003, ss. 31-49.
- Şâ'rânî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdurrahman, *Rahmetü'l-Ümme Fi'htilâfi'l-Eimme*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987/1407.
- Şengezer**, Salih, *Hadisleri Tedvîn ve Tasnîf Düşüncesinin Tarihsel Seyri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2007.
- Şeybânî**, Muhammed b. Hasan Ebû Abdillâh (189/805), *el-Asl (el-Mebsût)*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî, İdâretü'l-Kur'an ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, ty.
-, *el-Câmiu's-Sagîr ve Şerhuhû Nâfi'l-Kebîr*, şrh. Leknevî, Âlimü'l-Kütüb, Beyrut 1406/1995.
-, *el-Hucce alâ Ehli'l-Medîne*, thk. Mehdî Hasan el-Keylânî el-Kadirî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1403/1992.
- Şeyhizâde**, Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman (1078/1667), *Mecmau'l-Enhûr fî Şerhi Mülteka'l-Ebhur*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998.
- Syamsuddîn**, Sahiron, "Ebû Hanîfe'nin Âhad Hadisi İslam Hukukunun Bir Kaynağı Olarak Kullanması", trc. Abdullah Kahraman *Cumhuriyet ÜİFD*, VII/2, s. 319-331.
- Taberânî**, Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb Ebû'l-Kasım (360/971), *el-Mu'cemü'l-Evsat*, thk. Tarîk b. İvadullah b. Muhammed, Abdulhasen b. İbrahim el-Huseynî, Dâru'l-Harameyn, yy. 1415/1994.
-, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Hamdî b. Abdülmecid es-Selefi, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Musûl 1404/1983.

- Tahâvî**, Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdülmelik b. Seleme Ebû Ca'fer (321/933), *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1399/1978.
- Tânevî**, Zafer Ahmed el-Osmânî (1394/1974), *Î'lâü's-Sünen*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1421/2001.
-, *Kavâid fî Ulûmi'l-Hadis*, Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, Beyrut 2007.
- Tirmizî**, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (279/892), "el-Câmi", *Mevsûatü'l-Hadîsi's-Şerîf el-Kütübü's-Sitte* içerisinde, Dâru's-Selâm, Riyad 1421/2000.
- Uğur**, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV, Ankara 1992.
- Ukaylî**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ömer b. Mûsâ (322/934), *ed-Duafâu'l-Kebîr*, thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1404/1984.
- Uzunpostalcı**, Mustafa, "Ebû Hanîfe", *DİA*, X/131-9.
- Ünal**, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, DİB, Ankara 2001.
- Ünal**, Yavuz, *Hadislerin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, Etüt Y., Samsun 2001.
- Yücel**, Ahmet, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi (Hicrî İlk Üç Asır)*, İFAV, İstanbul 1996.
- Zehebî**, Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Tehzîbü't-Tehzîb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1404/1984.
-, *Tezkiretü'l-Huffâz* thk. Zekeriyâ Amîrât, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998.
- Zencânî**, Ebû'l-Menâkıb Şihâbüddin Mahmud b. Ahmed (656/1258), *Tahrîcü'l-Fürû' Ale'l-Usûl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1404/1984.
- Zerkeşî**, Bedrüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Cemâleddin Abdullâh b. Bahâdır (794/1392), *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Muhammed Tâmir, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2000.
-, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbnu's-Salâh*, Edvâu's-Selef, Riyad 1419/1998.

Zeylaî, Cemâleddin Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed (762/1360),
Nasbu'r-Râye li-Ehâdîsi'l-Hidâye, thk. Muhammed Avvâme,
Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut, 1418/1997.

Zirikî, Hayrettin, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm, Beyrut 1980.



T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	Mahmud Esad ERKAYA			
Doğum Yeri:	Ankara			
Doğum Tarihi:	26. 08. 1985			
Medeni Durumu:	Evli			
Öğrenim Durumu				
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	Plevne İÖÖ		Ankara	1996
Ortaöğretim	Sincan İHL		Ankara	1999
Lise	Sincan İHL		Ankara	2002
Lisans	Ankara Ü. İlahiyat F.		Ankara	2006
Becerileri:				
İlgi Alanları:	İslâm Hukuku, Hadis.			
İş Deneyimi:				
Aldığı Ödüller:				
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:	Prof. Dr. Orhan ÇEKER (Selçuk Ü. İlahiyat F.) Prof. Dr. Bünyamin ERUL (Ankara Ü. İlahiyat F.)			
Tel:	(0537) 625 17 09			
E-Posta:	esaderkaya@hotmail.com			
Adres	Ankara Cad. 37/5 Sincan/ANKARA			